

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
İŞLETME ENSTİTÜSÜ**

**ENGELLİ BİREYLERİN GİRİŞİMCİLİK
FAALİYETLERİNDE KARŞILAŞTIKLARI
SORUNLARIN TESPİTİNE YÖNELİK BİR
ARAŞTIRMA**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
Hilal DURAK**

**Enstitü Anabilim Dalı : İşletme
Enstitü Bilim Dalı : Yönetim ve Organizasyon**

**Tez Danışmanı : Dr. Öğr. Üyesi Gökhan GÜRLER
Ortak Danışman : Dr. Öğr. Üyesi Oğuzhan ÖZTÜRK**

ARALIK- 2021

Hilal Durak tarafından hazırlanan “Engelli Bireylerin Girişimcilik Faaliyetlerinde Karşılaştıkları Sorunların Tespitine Yönelik Bir Araştırma” başlıklı bu tez, 29/12/2021 tarihinde Sakarya Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği’nin ilgili maddeleri uyarınca yapılan Tez Savunma Sınavı sonucunda başarılı bulunarak, jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Gökhan Gürler
Sakarya Üniversitesi

Ortak Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Oğuzhan Öztürk
İzmir Bakırçay Üniversitesi

Jüri Üyeleri: Prof. Dr. Ali Taş
İzmir Bakırçay Üniversitesi

Doç. Dr. Emrah Özsoy
Sakarya Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Yıldırım
Sakarya Üniversitesi

	T.C.		Sayfa : 1/1
	SAKARYA ÜNİVERSİTESİ		
	İŞLETME ENSTİTÜSÜ		
	TEZ SAVUNULABİLİRLİK VE ORJİNALLİK BEYAN FORMU		
Öğrencinin			
Adı Soyadı	:	Hilal Durak	
Öğrenci Numarası	:	Y176004107	
Enstitü Anabilim Dalı	:	İşletme	
Enstitü Bilim Dalı	:	Yönetim ve Organizasyon	
Programı	:	☒ YÜKSEK LİSANS ☐ DOKTORA	
Tezin Başlığı	:	Engelli Bireylerin Girişimcilik Sürecinde Karşılaştıkları Sorunların Tespitine Yönelik Bir Araştırma	
Benzerlik Oranı	:	%3	
İŞLETME ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE,			
☐ Sakarya Üniversitesi İşletme Enstitüsü Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi beyan ederim.			
			/...../20..... İmza
☐ Sakarya Üniversitesi İşletme Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez çalışması ile ilgili gerekli düzenleme tarafımda yapılmış olup, yeniden değerlendirilmek üzere@sakarya.edu.tr adresine yüklenmiştir.			
Bilgilerinize arz ederim.			
			/...../20..... İmza
Uygundur			
Danışman Unvanı / Adı-Soyadı: Dr. Öğr. Üyesi Gökhan Gürler Tarih: İmza:			
☐ KABUL EDİLMİŞTİR ☐ REDDEDİLMİŞTİR EYK Tarih ve No:			Enstitü Birim Sorumlusu Onay

ÖNSÖZ

Bu tezin yazılma sürecinin her aşamasında etkisi bulunan, çalışmanın iyileştirilmesi için emek veren, her anlamda beni yönlendiren ve desteklerini esirgemeyen kıymetli danışman hocalarım Dr. Öğr. Üyesi Gökhan GÜRLER ve Dr. Öğr. Üyesi Oğuzhan ÖZTÜRK'e katkı ve emekleri için sevgilerimi, saygılarımı ve teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca mülakat sorularını hazırlama aşamasında paylaştığı değerli görüşleri nedeniyle de kıymetli hocam Prof. Dr. Ali TAŞ'a da teşekkür ederim. Engelli girişimciliği alanında çalışacak olan araştırmacılara katkıda bulunmasını umut ettiğim bu çalışmayı, son derece zorlu ve uzun olan bu süreçte her zaman yanımda olan, dualarını ve desteklerini eksik etmeyen sevgili aileme ithaf ediyorum.

Hilal Durak

29.12.2021

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	vi
TABLO LİSTESİ	vii
ÖZET.....	vii
ABSTRACT.....	xi

GİRİŞ	1
-------------	---

BÖLÜM 1: ENGELLİLİK KAVRAMI VE TOPLUMSAL YAŞAMDA ENGELLİLER

	6
--	---

1.1. Engellilik Kavramı ve Engelliliğe Yönelik Bakış Açıları.....	6
1.2. Engelli Türleri ve Dereceleri.....	10
1.3. Engelli Bireylerin Toplumsal Yaşama Katılımı ve Karşılaştıkları Zorluklar	12
1.4. Engelli Bireylerin Toplumsal Yaşama Katılımlarının Sağlanmasına Yönelik Uygulanan Politikalar.....	18
1.4.1. Dünyada Engelli Bireylere Yönelik Politikalar	18
1.4.2. Türkiye’de Engelli Bireylere Yönelik Politikalar.....	21
1.4.2.1. Türkiye’de Engelli İstihdamına Yönelik Politikalar	24

Bölüm Değerlendirmesi	27
-----------------------------	----

BÖLÜM 2: ENGELLİ GİRİŞİMCİLİĞİ VE ENGELLİLERİN GİRİŞİMCİLİK FAALİYETLERİNDE KARŞILAŞTIKLARI SORUNLARA İLİŞKİN KAVRAMSAL BİR ÇERÇEVE.....

	28
--	----

2.1. Girişimcilik ve Girişimciliğin Önemi	29
2.2. Engelli Girişimciliği ve Engelli Bireylerin Girişimcilik Faaliyetlerinde Bulunmalarının Önemi.....	32
2.2.3. Engelli Bireylerin İstihdam ve Girişimcilik Oranları	35
2.2.4. Türkiye’de Engelli Girişimciliğine Yönelik Destekleyici Uygulamalar	43
2.3. Engelli Girişimcilerin Girişimcilik Faaliyetlerinde Karşılaştıkları Sorunlar	45
2.3.1. Engelli Girişimcilerin Karşılaştıkları Sorunların Sınıflandırılması.....	48
Bölüm Değerlendirmesi	56

BÖLÜM 3: ENGELLİ BİREYLERİN GİRİŞİMCİLİK FAALİYETLERİNDE KARŞILAŞTIKLARI SORUNLARA YÖNELİK BETİMLEYİCİ BİR İNCELEME

	57
--	----

3.1. Araştırmanın Amacı	57
-------------------------------	----

3.2. Araştırmanın Tasarımı ve Arkaplanı.....	57
3.2.1. Araştırmada Cevap Aranılan Sorular.....	58
3.2.2. Araştırmaya Yön Veren Tema, Kategori ve Göstergeler	58
3.2.3. Çalışmaya Dâhil Edilecek Katılımcıların Belirlenmesi Süreci.....	59
3.2.4. Veri Toplama Süreci.....	63
3.2.5. Veri Analizi	63
3.3. Bulguların Yorumlanması.....	65
3.3.1. Kişisel Sorunlar Kategorisine ilişkin Bulgular	65
3.3.2. Finansal Sorunlara İlişkin Bulgular	73
3.3.3. Çevresel Sorunlar Kategorisine İlişkin Bulgular	79
3.3.4. Yönetimle İlgili Sorunlar Kategorisine İlişkin Bulgular	93
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	104
KAYNAKÇA	112
EKLER.....	127
ÖZGEÇMİŞ.....	129

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AÇSHB	: Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmet Bakanlığı
BM	: Birleşmiş Milletler
ICF	: International Classification of Functioning, Disability and Health
ICIDH	: International Classification of Impairments, Disabilities, and Handicaps
İŞKUR	: Türkiye İş Kurumu
KOSGEB	: Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı
SEKN	: Social Exclusion Knowledge Network
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
UPIAS	: The Union of the Physically Impaired Against Segregation
WHO	: World Health Organization

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Sosyal Dışlanma Türleri	14
Tablo 2: Sosyal Dışlanma Türleri Açısından Engellilerin Karşılaştıkları Sorunlar	15
Tablo 3: Engellilere İlişkin Düzenlemeleri İçeren Bazı AB-BM Çalışmaları	19
Tablo 4: Türkiye’de Engellilere Yönelik Politikalar ve İçerikleri	23
Tablo 5: Girişimcilik ve Girişimci Tanımları	29
Tablo 6: Engelli Girişimci Tanımları	33
Tablo 7: Türkiye’de Çalışma Yaşamının İçindeki Engelli Sayılarının Yıllara Göre Dağılımı	37
Tablo 8: Engelli Girişimcilerin Karşılaştıkları Sorunları Ele Alan Çalışmalar	45
Tablo 9: Engelli Girişimcilerin Karşılaştıkları Sorunları Sınıflandıran Çalışmalar.....	49
Tablo 10: Engelli Girişimcilerin Karşılaştıkları Sorunlarla İlgili Sınıflandırmalarda Ön Plana Çıkan Vurgulara İlişkin Literatür Özeti	51
Tablo 11: Araştırmaya Yön Veren Tema, Kategori ve Göstergeler	59
Tablo 12: Katılımcıların Özellikleri.....	62
Tablo 13: Kişisel Sorunlar Kategorisine İlişkin Katılımcı Cevapları	66
Tablo 14: Finansal Sorunlar Kategorisine İlişkin Katılımcı Cevapları.....	74
Tablo 15: Çevresel Sorunlar Kategorisine İlişkin Katılımcı Cevapları	79
Tablo 16: Yönetimle İlgili Sorunlar Kategorisine İlişkin Katılımcı Cevapları.....	93

Tezin Başlığı: Engelli Bireylerin Girişimcilik Faaliyetlerinde Karşılaştıkları Sorunların Tespitine Yönelik Bir Araştırma	
Tezin Yazarı: Hilal Durak	Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Gökhan Gürler, Dr. Öğr. Üyesi Oğuzhan Öztürk
Kabul Tarihi: 29.11.2021	Sayfa Sayısı: xi (ön kısım) +126 (tez)+ 2 (ekler)
Anabilimdalı: İşletme	Bilim Dalı: Yönetim ve Organizasyon
Girişimcilik istihdama katılımda sorunlar yaşayan engelli bireyleri çalışma yaşamına dahil etmenin alternatif bir yoludur. Girişimcilik faaliyetleri ile engelli bireyler âtıl durumda kalmaktan kurtularak çalışma yaşamı içinde var olabilecekler ve aynı zamanda başkaları için istihdam olanağı sağlayarak ülke ekonomisine katkıda bulunabileceklerdir. Bu faydaları dikkate alındığında engelli bireylerin girişimcilik faaliyetlerinde bulunma oranlarının arttırılması gerektiği açıktır. Engelli bireylerin mümkün olabildikince girişimci faaliyetlerde bulunmalarını sağlamak için de bu süreçte karşılaştıkları sorunların bilinmesi önemli olmaktadır. Ancak ulusal akademik yazında engelli girişimciliği konusuna gereken önemin verilmediği görülmektedir. Literatürde engelli girişimcilerin karşılaştıkları sorunları belirlemeye yönelik az sayıda çalışma vardır ve yapılmış çalışmaların hiçbiri ampirik çalışma değildir. Literatürdeki bu boşluktan hareketle çalışma kapsamında <i>engelli bireylerin girişimcilik faaliyetlerinde karşılaştıkları sorunların belirlenmesi</i> amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda çalışma engelli bireylerin girişimcilik faaliyetlerinde bulunurken karşılaştıkları sorunların ayrıntılı şekilde tasvir edilmesini sağlayan betimleyici bir araştırma olarak kurgulanmıştır. Araştırma kapsamında verilerin elde edilmesinde mülakat tekniği kullanılmıştır. Mülakat yapılacak katılımcıların belirlenmesinde amaçlı örnekleme tekniği benimsenmiştir. Bu kapsamda %40 ve üzeri engel raporu olan ve girişimcilik faaliyetinde bulunan/bulunmuş engelli bireyler örnekleme dahil edilmiştir. Veri analizinde kategori ve göstergeler etkili olduğu için Yönlendirilmiş İçerik Analizi kullanılmıştır. Araştırma sonucunda engelli bireylerin girişimcilik faaliyetlerinde karşılaştıkları sorunların büyük ölçüde literatürden farklılaştığı görülmüştür. Araştırmacı tarafından literatür taraması sonucunda belirlenen yirmi (20) sorundan yalnızca sekizinde (8) (engellilikten kaynaklanan fiziksel sorunlar, engellilere yönelik ayrımcı tavırlar, devlet desteği eksikliği, fiziksel erişimle ilgili problemler vb.) literatürle uyumlu sonuçlara, on ikisinde (12) ise (özgüven eksikliği, aile/arkadaş desteği eksikliği, rehberlik/uzmanlık desteği eksikliği, iş ile ilgili sosyal ağ/iş bağlantısı oluşturmamak vb.) literatürden farklı sonuçlara ulaşılmıştır. Ayrıca araştırma neticesinde literatürde yer almayan iki sorun (hukuki problemler ve çalışanları idare edememek/denetleyememek) karşımıza çıkmıştır. Yapılan analizlerde “<i>engel türü, sonradan engelli olmak, önceden iş deneyimlerinin olması</i>” gibi faktörlerin engelli bireylerin girişimcilik faaliyetlerinde karşılaştıkları sorunlar üzerinde etkisi olduğu da görülmüştür.	
Anahtar Kelimeler: Engellilik, Girişimcilik, Karşılaşılan Sorunlar, Sorunların Sınıflandırılması	

Title of the Thesis: A Research on the Determination of the Problems Faced by Persons with Disabilities in the Entrepreneurial Activities	
Author: Hilal Durak	Supervisor: Assist. Prof. Gökhan Gürler, Assist. Prof. Oğuzhan Öztürk
Date: 29.11.2021	Nu. of Pages: xi (pre text) +126 (main)+ 2 (app.)
Department: Business Administration	Subfield: Management and Organization
Entrepreneurship is an alternative way to include disabled people who have problems in participation in employment in economic life. With entrepreneurial activities, disabled individuals will be able to get rid of being idle due to their limited participation in employment and be included in working life and they will also be able to contribute to national economy by providing employment opportunities for others. Considering these benefits, it is clear that the entrepreneurship rates of individuals with disabilities should be increased. At this point, it becomes very important to determine and describe the problems faced by disabled persons in establishing and running their own businesses in order to increase the rate of entrepreneurial activities. However, it seems that the issue of disabled entrepreneurship is not given importance enough in the national academic literature. There are few studies in the literature to define the challenges faced by entrepreneurs with disabilities, and none of the studies are empirical. Based on this gap in the literature, the goal of this study is to define and describe the problems faced by disabled persons in their entrepreneurial activities. For this aim, this study was designed as a descriptive study that provides a detailed description of the problems faced by persons with disabilities in their entrepreneurial activities. Interviews were used in collection of data. Purposeful Sampling Technique was adopted to determine the participants to be interviewed. In this context, disabled people who have a disability report of 40% or more and who are or have been involved in entrepreneurial activities are included in the sample. As categories and indicators are effective in data analysis, Guiding Content Analysis was used. In the research, it is seen that the challenges faced by disabled persons in their entrepreneurial activities differ greatly from the literature. Out of the twenty (20) problems determined by the searcher with the literature research, only eight (8) results (Physical problems due to disability, discriminatory attitudes towards the disabled, lack of government support, problems with physical access, etc.) were similar with the literature, and twelve (12) were (lack of self-confidence, lack of family/friend support, lack of guidance/expertise support, inability to establish social network/business connection etc.) different from the literature. Additionally, in the research, two (2) problems (legal problems and inability to manage/supervise employees) that were not included in the literature were emerged. In the analyzes, it was also seen that factors such as "type of disability, not being congenitally disabled, having previous work experience" have an impact on the problems faced by individuals with disabilities in their entrepreneurial activities.	
Anahtar Kelimeler: Disability, Entrepreneurship, Faced Problems, Classification of Problems	

GİRİŞ

Araştırmanın Problemi ve Amacı

Toplumsal yaşamın birtakım temel sosyal, siyasi ve ekonomik imkanlarına erişimde kısıtlar yaşayan gruplar (Baysal, 2019) olarak ifade edebileceğimiz dezavantajlı gruplar, sosyal dışlanmaya maruz kalarak toplumun bir parçası olamamaktadırlar (De Haan, 2000). Bu anlamda dezavantajlı gruplardan biri olarak engelli bireyler de toplumsal yaşama katılımda pek çok sorunla karşılaşmaktadırlar. “Sağlık ve eğitim hizmetlerine erişimde karşılaşılan problemler” ile “ulaşım ve erişebilirlik problemleri” (World Health Organization, 2011; Öztürk, 2014) engelli bireylerin toplumsal yaşamın sosyal alanına katılımda, “siyasi ve hukuksal haklarını kısıtlı kullanma veya hiç kullanamama” (Oran, 2017) ise engelli bireylerin toplumsal yaşamın siyasi alanında katılımda karşılaştıkları sorunları ifade etmektedir. Çalışmanın odağı olan toplumsal yaşamın ekonomik alana katılım konusunda karşılaşılan sorunlar ise engelli bireylerin “işgücü piyasalarına katılımda karşılaştıkları sorunları” içermektedir (Hatipler, 2019). İşgücü piyasası için uygun görülmeyen engelli bireyler, işverenler tarafından tercih edilmemekte ve yüksek oranda istihdam dışında kalmaktadırlar. Hatta öyle ki, istihdam edilseler dahi düşük ücretlerle ve görece vasıfsız işlerde çalıştırılmaktadırlar (Ruhindwa, Randall ve Cartmel, 2016; Schur, Colella ve Adya, 2016). Engelli bireyler, istihdamlarını arttırmaya yönelik geliştirilen politika ve uygulamalara rağmen çalışma yaşamının dışında kalmakta ve ülke ekonomisi için kayba sebep olmaktadır. Bu noktada girişimcilik, âtıl durumda kalarak sebep oldukları ekonomik kaybı önlemek adına, engelli bireylerin ekonomik yaşama katılımlarını sağlamanın alternatif bir seçeneği olarak ortaya çıkmaktadır.

Girişimcilik faaliyetlerinde bulunarak engelli bireyler âtıl durumdan kurtularak hem çalışma yaşamına dâhil olabilecekler hem de başka kişiler için istihdam olanağı sağlamaları hasebiyle ülke ekonomisine katkı sağlayabileceklerdir. Engellilerin girişimcilik faaliyetleri ile uğraşmalarının ülke ekonomisine sağlayacağı faydanın yanı sıra, girişimcilik faaliyetlerinin, engellilerin kendi bireysel yaşamları için de bir dizi faydayı beraberinde getireceği düşünülmektedir: Girişimcilik faaliyetleri iyi bir gelir kaynağı sağlayarak engelli bireylerin yoksulluk sorunlarının azalmasını sağlamaktadır. Ayrıca kendi işine sahip olmanın olanak sağladığı esnek çalışma saatleri ile engellerine uygun çalışma ortamı engelliler için girişimci olmayı cazip hale getirmektedir. İstenilen vakitte çalışma, işyerine erişimde yaşanabilecek sorunlardan kurtulma, özerklik,

bağımsızlık gibi faktörler sebebiyle girişimcilik engelliler için uygun bir alternatiftir (Anderson ve Galloway, 2012; Boylan ve Burchardt, 2003; Zatore, 2014).

Hem engelli bireylerin istihdama erişimde ve sonrasında karşılaştıkları ayrımcı tavrılara çözüm olması hem de engelli bireylere sağladığı avantajlar girişimciliği engelli bireyler için cazip bir seçenek haline getirmekte ve engelli bireyler son dönemlerde yoğun bir şekilde kendi işlerini kurmaya yönelmektedirler (Bagheri ve Abbariki, 2017; Holub, 2001). Avrupa ve Amerika Birleşik Devletlerinde yapılan çalışmalarda kendi işini kurma (girişimci olma) oranlarının engelli bireylerde engelli olmayan bireylere kıyasla daha yüksek (Boylan ve Burchardt, 2003; Kitching, 2014) olması engelli bireylerin girişimci olmaya yöneldiğini destekler niteliktedir. Girişimcilik oranlarının engelliler arasında daha yüksek olmasının sebebinin engel durumu ile çalışma yaşamı arasında uyum sağlamayı kolaylaştıran esnek çalışma imkânı olduğu düşünülmektedir (Uddin ve Jamil, 2015). Ancak Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (AÇSHB) tarafından yayımlanan Engelli ve Yaşlı İstatistik Bültenlerinden elde edilen verilere göre Türkiye’de durum farklıdır, engellilerin girişimcilik oranları oldukça düşüktür. Türkiye açısından böylesi bir durumun varlığı engelli bireylerin girişimci olmalarını engelleyen sorunlar üzerine odaklanılmasının ve özellikle Türkiye ekseninde bir araştırma yapılmasının gerekliliğine işaret etmektedir.

Yukarıda ifade edildiği şekliyle engelli bireylerin kendilerine ve ülke ekonomisine katkıları dikkate alındığında, engelli bireylerin girişimci faaliyetlerde bulunma oranlarının artırılması gerektiği açıktır. Engelli bireylerin mümkün olduğunca girişimcilik faaliyetlerde bulunmasını sağlayabilmek için de engellilerin girişimci olma yolunda karşılaştıkları sorunların bilinmesi önemli olmaktadır. Çünkü engelli bireylerin girişimcilik faaliyetlerinde karşılaştıkları sorunlar belirlenerek bu sorunlara çözüm bulunabilmesi mümkün olabilecektir. Bu sebeple bu çalışmada, engelli bireylerin girişimci olma yolunda karşılaştıkları sorunların belirlenmesi ve/veya betimlenmesi amaçlanmaktadır. Bu bağlamda, araştırmanın amacı doğrultusunda çalışma kapsamında temel olarak *“engelli bireyler girişimcilik faaliyetlerinde ne tür sorunlar ile karşılaşmaktadırlar?”* sorusuna cevap aranmaktadır.

Araştırmanın Önemi

Girişimcilik, sınırlı bir şekilde istihdam edilmeleri sebebiyle ülke ekonomisi açısından atıl durumda kalarak potansiyelleri kullanılamayan engelli bireyleri ekonomik yaşama

dahil etmenin önemli bir yoludur. Ayrıca girişimcilik “esnek çalışma saatleri, bağımsızlık, iyi gelir” (Anderson ve Galloway, 2012; Boylan ve Burchardt, 2003) gibi avantajları sebebiyle de engelliler için cazip ve uygun bir seçenek olarak son dönemlerde engelliler tarafından oldukça yoğun şekilde tercih edilmektedir (Bagheri ve Abbarkı, 2017). Girişimciliğin engellileri ekonomik yaşama dâhil etme noktasında önemli hale gelmiş olması ve engellilerin girişimcilik faaliyetlerine artan ilgisi akademik anlamda da engelli bireylerin girişimcilik faaliyetlerini inceleyen çalışmaların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ulusal literatürde engelli girişimciliği alanında oldukça az sayıda çalışma yapılmış olduğunu dikkate aldığımızda akademik camiada engelli girişimciliği konusuna artan ilginin ulusal literatürde karşılık bulmadığı görülmektedir. Bu noktada bu çalışmanın, ulusal literatürde ihmal edilmiş olan engelli girişimciliği konusu ele alması sebebiyle akademik yazının gelişmesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Engelli girişimciliğinin ülke ekonomisi açısından önemi ve dolayısıyla engellilerin girişimci olma oranlarının arttırılmasının gerekliliği dikkate alındığında, engellilerin kendi işlerini kurma sürecinde karşılaştıkları sorunları belirlemek önemli hale gelmektedir. Uygulayıcılar açısından bakıldığında bu çalışma ile engellilerin girişimcilik faaliyetlerinde karşılaştıkları sorunların belirlenmesi ile söz konusu sorunlara çözümler bulunabilecek ve böylece engelli bireylerin daha fazla/etkin girişimci faaliyetlerde bulunmalarına elverişli ortam oluşturulması mümkün olabilecektir. Ulusal literatür açısından bakıldığında da engelli bireylerin girişimcilik faaliyetlerinde karşılaştıkları sorunları belirlemeyi amaçlayan hiç ampirik çalışma olmadığı görülmektedir. Bu çalışmanın engelli girişimcilerin karşılaştıkları sorunları ele alan ilk saha çalışması olmasının literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Engelli girişimciliği literatürüne baktığımızda, engelli bireylerin girişimcilik faaliyetlerinde karşılaştıkları sorunları belirleme amacına yönelik yapılmış çalışmaların çok azında belirlenen sorunların sınıflandırıldığı görülmektedir. Bu çalışma kapsamında engelli girişimciliği literatürü engelli girişimcilerin girişimcilik faaliyetlerinde karşılaşılan sorunlar odağında incelenmiş ve bu odakta yapılan çalışmalarda belirlenmiş olan sorunlar düzenlenip sınıflandırılmıştır. Bu noktada, literatürde dağınık şekilde bulunan engelli bireylerin girişimcilikte karşılaştıkları sorunları derli toplu şekilde düzenleyen ilk ampirik çalışma olması da çalışmanın sağlayacağı bir diğer katkıdır. Ayrıca engelli bireylerin girişimcilik faaliyetlerinde karşılaştıkları sorunların belirlenip sınıflandırıldığı bu çalışmanın engelli bireylerin girişimcilik faaliyetlerinde karşılaştıkları

sorunlarla ilgili çalışmak isteyen araştırmacılara gelecekte yapacakları çalışmalarda yol gösterici olması hedeflenmektedir.

Araştırmanın İçeriği ve Yöntemi

Araştırmanın amacı ve cevap bulmaya çalıştığı sorular çerçevesinde araştırma 3 temel bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm kapsamında öncelikle engelli ve engellilik kavramları ile engellilik türleri tanıtılmıştır. Daha sonra engelli bireylerin sosyal dışlanma sebebiyle toplumsal yaşamın sosyal, siyasi ve ekonomik alanlarına katılımında karşılaştıkları sorunlar ele alınmıştır. Engelli bireylerin ekonomik yaşama katılımlarının sağlamanın bir yolu olarak, istihdamlarına yönelik geliştirilen politikalardan bahsedilerek engelli bireylerin istihdamları için kullanılan yöntemler ifade edilmiştir. Uygulanan tüm politikalara rağmen engelli istihdam oranlarının dünya genelinde engelli olmayanlara kıyasla oldukça düşük olmasından hareketle, çalışmanın ikinci bölümünde engelli bireyleri ekonomik yaşama dahil etmenin alternatif yolu olan girişimcilik seçeneğine odaklanılmıştır. Çalışmanın ikinci bölümü kapsamında öncelikle genel olarak girişimcilik ve girişimci kavramlarının tanıtımı yapılmış ve girişimciliğin öneminden bahsedilmiştir. Daha sonrasında engelli girişimciliği konusuna geçilmiş, çalışmamızda kullanılmak üzere araştırmacı tarafından engelli girişimciliği ile engelli girişimci tanımlamaları yapılmış ve engelli bireylerin girişimci olmalarının önemine değinilmiştir. Engelli girişimciliği literatürü ile ilgili genel kapsamda açıklamalar yapıldıktan sonra engelli girişimcilerin karşılaştıkları sorunlar hakkında literatür taraması yapılarak engelli girişimcilerin karşılaştıkları sorunlar kategorize edilmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümü ise araştırmanın yöntemsel kurgusunu ve elde edilen bulguların araştırma soruları çerçevesinde değerlendirilmesi ve yorumlanmasını içermektedir. Çalışma kapsamında engelli girişimcilerin girişimcilik faaliyetlerinde ne tür sorunlarla karşılaştıklarının ayrıntılı şekilde tasvir edilmesini sağlayan betimleyici bir araştırma *tasarlanmıştır*. Engelli girişimcilerin girişimcilik faaliyetlerinde karşılaştıkları sorunları belirleyebilmek için katılımcılardan verilerin elde edilmesinde mülakat tekniği kullanılmıştır. Mülakat yapılacak engelli girişimcilerin belirlenmesinde amaçlı örnekleme tekniği tercih edilmiştir. Bu kapsamda, %40 ve üzeri engel raporu olan ve kendi işini kurup halen başarılı şekilde devam ettiren veya başarısız olup işini sonlandırmak durumunda kalan -dolayısıyla bir şekilde girişimcilik faaliyetinde bulunan/bulunmuş- bireyler çalışmaya dâhil edilmiştir. Bu doğrultuda Doğu Marmara Bölgesinden (Sakarya, Kocaeli ve İstanbul) 11 engelli girişimci ile mülakatlar

gerçekleştirilmiştir. Mülakatlar neticesinde ulaşılmış olan verilerin analizi aşamasında yönlendirici içerik analizi tekniği uygulanmıştır. Dolayısıyla verilerin analiz edilmesinde araştırmacı tarafından oluşturulmuş olan kategori ve göstergeler yönlendirici olmuştur.

BÖLÜM 1: ENGELLİLİK KAVRAMI VE TOPLUMSAL YAŞAMDA ENGELLİLER

Dünya nüfusunun takriben %15'ini meydana getiren (World Health Organization/WHO, 2018) engelli¹ bireyler toplumsal yaşama katılımında pek çok zorlukla karşı karşıya gelmektedirler. Sağlık, eğitim gibi temel hizmetlere erişimleri kısıtlı olan engelli bireyler, siyasi yaşama sınırlı derecede katılmakta ve ulaşım konusunda problemler yaşamaktadırlar. Sosyal ve siyasi yaşama katılımında karşılaştıkları bu sorunların yanı sıra engelli bireyler ekonomik yaşama katılım konusunda da birtakım sorunlarla karşı karşıya gelmektedirler. İstihdama erişim konusunda pek çok sorunla karşılaşan ve dolayısıyla istihdam edilme oranları engelli olmayan bireylere kıyasla oldukça düşük olan engelli bireyler, istihdam dışında kalmalarının doğal sonucu olarak engelli olmayan bireylerden çok daha yoksuldurlar. Ayrıca dünya nüfusunda geniş bir yer kaplayan (%15) ve dolayısıyla büyük bir potansiyeli ifade eden engelli bireylerin büyük oranda ekonomik yaşamın dışında kalmaları ülke ekonomileri için kayba da neden olmaktadır. Bu sebeple engelli bireylerin ekonomik yaşama dahil edilmeleri gereklilik haline gelmektedir. Bu noktada girişimcilik, ekonomik yaşama katılmanın bir yolu olan istihdama erişebilme konusunda pek çok sorunla karşılaşan engelli bireyleri ekonomik yaşama dahil olabilmenin alternatif bir seçeneği olarak dikkat çekmektedir. Çalışmanın bu bölümde, çalışmanın asıl odağı olan, engelli bireyler için girişimcilik seçeneğini değerlendirebilmek adına bilinmesi gerekli olan engellilik kavramı tanıtılacaktır. Engelli bireylerin toplumsal hayata katılım konusunda karşı karşıya kaldıkları sorunlardan ve bu sorunları önlemeye yönelik politikalardan, özellikle istihdama yönelik politika ve uygulamalardan bahsedilecektir.

1.1.Engellilik Kavramı ve Engelliliğe Yönelik Bakış Açıları

Engellilik, tarihin ilk dönemlerinden bu yana var olan toplumsal bir olgudur ve her dönemde toplum tarafından farklı algılanmıştır (Erten ve Aktel, 2017: 81). Engellilik kavramının, tarihsel süreçte, içinde bulunulan dönemin gereklerine göre, farklı bakış

¹ Tarihte sakat, özürlü, engelli kavramları birbirlerinin yerine kullanılmıştır. Sosyal modele geçişle birlikte engellilere yönelik artan hassasiyet, kavram düzenlemelerini de beraberinde getirmiştir. Bu sebeple 2013'te çıkarılan 6462 sayılı kanun ile yasal düzenlemedeki “özürlü, sakat, çürük” gibi kavramlar “engelli” olarak değiştirilmiştir (Şen, 2017: 212). Bu çalışmada da “engelli” kavramı kullanılacaktır.

açılarıyla ele alınması, kavrama ilişkin farklı farklı yaklaşımların ortaya çıkmasına neden olmuştur (Üngör, 2019: 5). Engelliliğe ilişkin ortaya çıkan bu bakış açıları ulusal ve uluslararası düzlemde engelli ve engellilik ile ilgili yapılan tanımlamaları da şekillendirmiştir (Erten, 2019: 892).

Toplumların engellik kavramına ve engelli bireylere ilişkin bakış açıları çerçevesinde ortaya çıkan yaklaşımlar, *geleneksel model*, *medikal model* ve *sosyal model* şeklinde gruplanabilmektedir (Baysal, 2019; Üngör, 2019). Geleneksel modelde, engellilerin tanrı tarafından cezalandırılmış veya şeytani güçleri olan bireyler olarak değerlendirildikleri ve diğer insanlardan daha az yaşamayı hak ettiklerine inanılan engellilerin toplumdan uzak tutulduğu görülmektedir (Baysal, 2019: 18).

19. yüzyılın ortalarından itibaren ise engelliliğe yönelik medikal model hâkim olmaya başlamıştır. Medikal modelde engellilik “*fiziksel, duyuşsal veya bilişsel bozukluklar sonucunda ortaya çıkan kişiye özgü bir problemdir*” ve problemin çözümü “*tıbbi tedavi ve rehabilitasyon uygulamalarıyla kişilerin tedavi edilmesi ve sınırlılıklarının ortadan kaldırılmasıdır*” (Şen, 2017: 212). Engelliliğin “*kişisel trajedi*” olarak değerlendirildiği medikal modelde engelli bireyler, “*tıbbi yardıma ihtiyaç duyan, hasta ve bağımlı kişiler*” olarak değerlendirilmiştir (Metin, 2017: 326). Öztürk’e göre (2014: 15-17) “*medikal modelin ortaya çıkışında sanayileşmenin etkisi yadsınamaz*”. Sanayileşmeyle birlikte baskın olan üretkenlik ve verimlilik kavramlarının etkisi nedeniyle engelliler işlevsiz olarak değerlendirilmiş “*bakıma muhtaç, güçsüz ve zayıf*” olarak kabul edilmiş ve dolayısıyla toplumdan dışlanmışlardır. Sanayileşme sonrası dönemde, engellilerin üretim sistemi içinde var olabilmeleri için düzeltilmeleri gereği ortaya çıkmış ve tedavi edilerek normalleştirilmeye çalışılmışlardır (Öztürk, 2014).

1960’lı yıllara gelindiğinde Amerika Birleşik Devletleri’ndeki insan hakları hareketleri ve İngiltere’deki engelli aktivistlerin faaliyetlerinin etkisiyle engellilik, *sosyal bir fenomen* olarak değerlendirilmiş ve *sosyal model* ortaya çıkmıştır. Medikal modelin engelliliği “*kişiye özgü sağlık sorunu*” olarak değerlendiren anlayışının yerine, sosyal model engelliliği, “*toplumsal bir sorun*” olarak değerlendiren bir anlayış getirmiştir (Erten ve Aktel, 2017: 81-88). Sosyal modele göre engellilik, bireylerin bedensel/fiziksel bozukluklarından veya eksikliklerinden ziyade toplumun neden olduğu bir “*engellenmişlik*” durumudur. Engelli bireylerin yaşadıkları problemler toplumdan kaynaklanmaktadır ve bu problemlerin çözülmesi için toplumdaki engellerin kaldırılması gerekmektedir (Üngör, 2019: 6). Engelli bireylerin toplumsal yaşamda karşılaştıkları

olumsuzluklar, toplumun örgütleniş biçiminden kaynaklanmaktadır. “*Toplumsal yaşamın her alanının engelliler için erişilebilir kılınması ile engellerden arınmış bir toplumda, engelli bireyler hayatlarını istedikleri yönde şekillendirebilecek ve eğitim, çalışma, sağlık gibi haklardan kısıtlanma olmadan yararlanabileceklerdir*” (Ersoy vd., 2016: 15-16). Sosyal model ayrıca engellilerin politikleşmesine de yardımcı olmuştur. Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa’daki engelli hakları hareketleri, sosyal model anlayışının *fikirleri etrafında canlanmış* ve birçok ülkede önemli kazanımlar sağlamıştır (Yılmaz, 2016: 61).

Medikal model yeti yitimi engellilik durumunun merkezine yerleştirmekte ve engelli bireylerin tedavi edip normalleştirememesi durumunda toplumdan uzaklaştırılması gerektiğini benimsemektedir. Medikal modelin bu anlayışına başkaldırı olarak ortaya çıkan sosyal modelin en somut adımı *Ayrımcılığa Karşı Fiziksel Engelliler Birliği* (The Union of the Physically Impaired Against Segregation/UPIAS) tarafından (1976) yayımlanan *Engelliliğin Temel İlkeleri* bildirisi ile atılmıştır. Söz konusu bildiride engelliliğin “*biyolojik (bozukluk) ve sosyal (engellilik) alanları arasındaki farklılıklar*” ortaya konarak engellilik durumunun “*bireylerin bedensel bozukluklarından değil toplumsal etkenlerden kaynaklanan bir dezavantaj olduğu*” ifade edilmiştir (Erten, 2019: 892; Öztürk, 2014: 18).

Dünya Sağlık Örgütü (World Health Organization/WHO) tarafından engellilik olgusuna ilişkin kavramlarla ilgili bir standart oluşturabilmek amacıyla *Sakatlıklar, Yetersizlikler ve Engellilerin Uluslararası Sınıflandırılması* (International Classification of Impairments, Disabilities, and Handicaps/ICIDH) (1980) çalışmasında engellilik kavramına ilişkin, 3 boyutlu bir sınıflandırma yapılmıştır (Evlice, 2019: 80; World Health Organization, 1980). ICIDH (1980) kapsamında bozukluk, sakatlık ve engellilik olarak yapılan sınıflandırmada, bozukluk; “*fizyolojik, psikolojik ve anatomik yapı ve fonksiyonlardaki anormallik*”, sakatlık/yetersizlik; “*bir bozulmadan kaynaklı kişinin bir eylemi gerçekleştirme yeteneğindeki eksiklik*” ve engellilik durumu; “*kişinin bozukluk veya özürlülükten dolayı o kişi için normal olan rolü gerçekleştirmesini engelleyen bir dezavantaj durumu*” şeklinde tanımlanmıştır. *İşlevsellik, Engellilik ve Sağlığın Uluslararası Sınıflandırılması* (International Classification of Functioning, Disability and Health/ICF) çalışması ile (2001) ICIDH kapsamında yapılan sınıflandırma “*bozukluk, aktivite sınırlamaları ve katılım kısıtları*” olarak düzenlenmiştir (Şen, 2017: 215).

Engellilik kavramına ilişkin pek çok tanımlama yapılmıştır. Heiden’a göre engellilik, vücut fonksiyonlarında ortaya çıkan eksikliklerden kaynaklanan sosyal dezavantajlardır (Üngör, 2019: 9). Paul Hunt ise engelliliği sosyal koşullardan kaynaklanan bir durum olarak tanımlamış ve engellilerin kendi hayatlarının kontrolünü ellerine almaları gerektiğini belirtmiştir (The Union of the Physically Impaired Against Segregation., 1975: 3). Engelli hareketlerinin uluslararası alanda en önemli kazanımı olan (Yılmaz, 2016: 61) Birleşmiş Milletler (BM) Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme (2006)² kapsamında ise engelli “*diğer bireylerle eşit koşullar altında topluma tam ve etkin bir şekilde katılmalarının önünde engel teşkil eden uzun süreli fiziksel, zihinsel, düşünsel ya da algısal bozukluğu bulunan kişiler*” şeklinde tanımlanmıştır (Engelli Haklarına İlişkin Sözleşme, 2009, madde: 1).

Türkiye’de sosyal modele geçişi sağlayan (Güneri, 2014: 6) 5378 sayılı Engelliler Hakkındaki Kanun³ (2005) madde 3’te engelli tanımı “*doğuştan veya sonradan herhangi bir nedenle bedensel, zihinsel, ruhsal, duyuşsal ve sosyal yeteneklerini çeşitli derecelerde kaybetmesi nedeniyle, günlük gereksinimlerini karşılama ve toplumsal yaşama uyum sağlama güçlükleri olan kişi*” şeklinde yapılmıştır (Özürlüler ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, 2005). 2014 tarihli 6518 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile 5378 Sayılı Kanun’da yapılmış olan engelli tanımı değiştirilmiş ve engelli; “*fiziksel, zihinsel, ruhsal ve duyuşsal yetilerinde çeşitli düzeyde kayıplarından dolayı topluma diğer bireylerle birlikte eşit koşullarda tam ve etkin katılımını kısıtlayan tutum ve çevre koşullarından etkilenen birey*” şeklinde yeniden tanımlanmıştır (Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, 2014; Ekenci, 2014: 5). Böylece Engelliler Hakkındaki Kanunda yapılmış olan ilk tanımın, engellilerin yaşadıkları sorunları, bedensel engellilik durumlarına bağlayan anlayışı değiştirilerek çevresel unsurları dikkate alan sosyal model anlayışına geçiş sağlanmıştır.

Tarihin ilk dönemlerinden bu yana engellilere yönelik tutumların dönemin yapısına bağlı olarak değiştiği görülmektedir. İlk önceleri hor görülüp toplumun dışına itilen engelliler

² Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından 2006 yılında kabul edilip 2008’de yürürlüğe giren sözleşme, Türkiye’de 2009’da resmî gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir (İstanbul Bilgi Üniversitesi İnsan Hakları Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi, 2020).

³ Kanunun orijinal adı “*Özürlüler ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmündeki Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun*” dur. 2013’te çıkarılan kanunla özürlü ibareleri engelli olarak değiştirilmiştir.

daha sonraları tedavi edilip düzeltilmeye ve normalleştirilmeye çalışılmıştır. Son zamanlarda ise engelliler, haklarının var olduğu kabul edilerek toplumsal yaşama kazandırılmaya çalışılmaktadırlar. Engelliliğe yönelik değişen bakış açısı engellilik konusunda yapılan tanımlamalara da yansımıştır. Engellilik konusunda yapılan tanımlamaların, medikal modelin engelliliği *“bireyin yeteneklerindeki sınırlılık, kişisel sorun”* olarak değerlendiren bakış açısından, sosyal modelin engelliliği *“bireylerin toplumun dışında bırakılmasına neden olan dezavantaj ve kısıtlılık durumu”* olarak değerlendiren tanımlamalara doğru evirildiği görülmektedir (Erten, 2019: 892).

Dünya genelinde büyük bir orana sahip olan engellilerin topluma tam katılımlarını sağlamak önem arz etmektedir. Çünkü hem engelli bireylerin de engelli olmayan bireyler kadar toplumda var olma hakları vardır hem de engelli bireylerin toplumsal yaşamın ekonomik alanının dışında kalmaları ülke ekonomisi açısından kayba sebep olmaktadır. Engellilerin topluma katılımlarının sağlanabilmesi için de toplumdan kaynaklanan dezavantajlarının ortadan kaldırması gerekmektedir. Bu çalışmada, günümüzde kabul gören anlayış olması ve engellilere yönelik uygulamaları şekillendirmesi sebebiyle, sosyal modelin varsayımları kabul edilmekte ve engellilerin topluma katılımları konusunda yaşadıkları sorunlar ve bu sorunlarının çözümü için uygulanacak politikalar sosyal modelin varsayımları çerçevesinde incelenmektedir.

1.2. Engelli Türleri ve Dereceleri

Doğum öncesinde, doğum sırasında veya doğum sonrasında pek çok faktöre bağlı olarak (Şahan, 2018: 15) ortaya çıkan engellilik, uluslararası ve ulusal kuruluşlar tarafından yapılan araştırmalar ile belli türlere ayrılarak sınıflandırılmıştır. Kabul görmüş ve araştırmalarda kullanılmış engellilik türleri zihinsel engelli, görme engelli, işitme engelli, ortopedik engelli, dil ve konuşma engelli, ruhsal ve duygusal hastalığı olan engelli, süregen hastalığı olan engelli şeklinde sınıflandırılmıştır (Gencer, 2019: 17).

Zihinsel Engelli: Zekâ fonksiyonları normalden az çalıştığı için zihinsel yetersizliği olan kişilerdir. Zekâ fonksiyonlarını kullanamamaları sebebiyle zihinsel engelliler, çevrelerinde olup bitenleri algılayamamakta, tutum geliştirme ve çevreye uyum sağlama konularında sıkıntılar yaşamaktadırlar. Zekâ geriliği olanlar (mental retardasyon), down sendromu, otizm, Fenilketonüri (zekâ geriliğine yol açmışsa) bu gruba girmektedir (Diğer, 2018: 12-13).

Görme Engelli: “Doğuştan veya sonradan herhangi bir sebeple gözlerinde oluşan problemler sonucunda görme yeteneğini kısmen veya tamamen kaybeden kişilerdir” (Gencer, 2019: 18). Protez göz kullananlar, renk körlüğü veya gece körlüğü yaşayanlar ve şaşılar bu grupta yer almaktadır (Üngör, 2019: 13).

İşitme Engelli: “İşitme yetisinin bir kısmını veya tamamını kaybetmiş kişilerdir” (Şahan, 2018: 17). Hafif, orta ve ağır dereceleri vardır. Tek veya iki kulağında duyma kaybı olanlar, işitme cihazı kullananlar bu gruba dahildir (Samav Cantürk, 2017: 31-32).

Dil ve Konuşma Engelli: Herhangi bir sebeple konuşamayan veya konuşmakta zorlanan kişilerdir. Duyan ancak konuşamayan, gırtlığı olmayan, kekeme, afazi, alet yardımı ile konuşan, dil, dudak, damak ve çene yapısında bozukluk olan kişiler bu grup içinde bulunmaktadır (Göçmen, 2017: 16).

Ortopedik Engelli: Kas ve iskelet sisteminde eksiklik veya fonksiyon kaybı olan kişilerdir. Kemik hastalığı olanlar, felçliler, spastikler, kol, ayak, bacak, parmak ve omurgalarında eksiklik, fazlalık, hareket kısıtlılığı, şekil bozukluğu olanlar, serebral palsi ve spina bifida olanlar bu grubu oluşturmaktadır (Gencer, 2019: 18).

Ruhsal ve Duygusal Hastalığı Olan Engelliler: Ruhsal olarak iyi olmama durumlarının duygu, düşünce ve tutumlarına yansıdığı kişilerdir. Depresyon ve şizofreni gibi rahatsızlıkların yer aldığı bu gruptaki engelliler, günlük hayatlarını sürdürme ve kişiler arası ilişkilerde sorunlar yaşamaktadır (Diğer, 2018: 19).

Süreğen Hastalığı Olan Engelliler: Eğitimlerini, mesleki ve sosyal uyumlarını etkileyen ve sürekli tedavi olmalarını gerektiren rahatsızlığı olan kişilerdir (Göçmen, 2017: 17). Kalp ve damar rahatsızlıkları, solunum sistemi rahatsızlıkları, kan hastalıkları, kanser, cilt ve deri hastalıkları, idrar yolu ile üreme organı hastalıkları, endokrin, sinir sistemi hastalıkları gibi hastalıklar bu gruba girmektedir (Üngör, 2019: 14).

Engellilere yönelik bir diğer sınıflandırma da engellilik dereceleri çerçevesinde yapılabilmektedir. 5378 Sayılı Engelliler Hakkındaki Kanun (2005) 3. maddesinde engelliler, hafif engelli, ağır engelli ve bakıma muhtaç engelli olarak ayrılmıştır (Özürlüler ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmündeki Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, 2005) Engellilik Ölçütü, Sınıflandırması ve Engellilere Verilecek Sağlık Kurulu Raporları Hakkında Yönetmelik (2013) kapsamında verilen tanımına göre, ağır engelli; engel oranı %50 ve üzeri olarak tespit edilen ve sağlık kurulu tarafından günlük yaşam aktivitelerini gerçekleştirmede yardıma ihtiyacı olduğuna karar verilen

kişiler olarak tanımlanmaktadır. Bu durumda, hafif engelli engel oranı %50 altında olan ve günlük aktiviteleri kendileri gerçekleştirebilen kişileri ifade etmektedir. 5378 Sayılı Kanun çerçevesinde bakıma muhtaç engelli *“ağır engelli olduğu sağlık raporu ile belgelendirilen ve günlük yaşam aktivitelerini önemli ölçüde yerine getirememesi nedeniyle hayatını başkasının yardımı olmadan devam ettiremeyecek derecede düşkün kişiler”* olarak tanımlanmaktadır (Özürlüler ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmündeki Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, 2005).

65 Yaşını Doldurmuş Muhtaç, Güçsüz ve Kimsesiz Türk Vatandaşları ile Engelli ve Muhtaç Türk Vatandaşlarına Aylık Bağlanması Hakkında Yönetmelik (2013) kapsamında ise *“%40-%69 arası engelli raporu olanlar”* engelli ve *“%70 ve üzeri engelli raporu olanlar”* bakıma muhtaç engelli olarak ayrılmaktadır. AÇSHB tarafından yayımlanan *Engelli ve Yaşlı İstatistik Bültenleri* kapsamında sosyal yardımlarla ilgili verilerde de bu ayırım kullanılmaktadır. Ve ayrıca 2010 Engellilerin Sorun ve Beklentileri Araştırmasında *“birden fazla engel türüne sahip kişilerin oluşturduğu grup”* şeklinde çoklu engellilik tanımlaması da yapılmıştır (T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ve Türkiye İstatistik Kurumu, 2010).

Engellilere yönelik yapılan sınıflandırmalar engellilerin toplumsal yaşama katılımını değerlendirmede etkili olmaktadır. Engellilik türleri ve dereceleri engellilerin toplumsal yaşama katılım düzeyini etkilemektedir. Hafif engellilerin topluma katılım düzeyleri yüksek iken ağır engellilerin daha fazla toplum dışı kaldığı bilinmektedir. Zihinsel engelli bireylerin veya ağır engelli bireylerin herhangi bir işte istihdam edilmelerinin oldukça güç olacağı ise aşikardır. Engellilerin istihdam edilebilirliklerinde etkili olduğu görülen engellilik türleri ve dereceleri aynı zamanda engellilerin kendi girişimlerini hayata geçirme süreçlerinde de etkili olmaktadır. Engellilik türleri ve derecelerinin engellilerin girişimcilik faaliyetlerinde nasıl bir etkisi olduğu ise çalışmanın ikinci bölümünde daha kapsamlı bir şekilde ele alınacaktır.

1.3. Engelli Bireylerin Toplumsal Yaşama Katılımı ve Karşılaştıkları Zorluklar

“Toplum içinde diğerleriyle birlikte yaşayabilmek ve toplumsal yaşamın ekonomik, politik, kültürel ve kamusal tüm alanlarında aktif olarak yer alabilmek” (Şişman, 2018: 290) şeklinde tanımlanabilen toplumsal yaşama katılım, toplumda var olan her grup için eşit derecede gerçekleşmemektedir. Kadınlar, engelliler, göçmenler, yaşlılar, gençler, suça bulaşmış çocuklar, uzun süreli işsizler gibi sosyal gruplar toplumsal yaşama katılım

konusunda diğerlerine kıyasla daha dezavantajlıdır. “*Toplumda yetersiz koşullar içinde yaşayan ve özel olarak korunmaya ihtiyacı olan*” gruplar şeklinde ifade edilen dezavantajlı gruplar, ekonomik, sosyal ve kültürel imkanlardan mahrum kalmakta ve toplumsal hayattan dışlanmaktadır (Baysal, 2019: 5-6).

Toplumsal yaşama katılamama durumunu ifade eden sosyal dışlanma kavramı, 1970’li yıllarda Fransa’da kullanılmaya başlanmış ve toplumun dışında kalma, toplumla ilişkilerin zayıflaması ile başlayan dışlanma süreci olarak tanımlanmıştır. 1980’lerde küreselleşme ve dünyada yaşanan ekonomik durgunluk, yüksek işsizlik, yoksulluk, artan göç gibi sebeplerle sosyal dışlanma kavramının kullanımı artmıştır. 1990’lardan itibaren ise sosyal dışlanma kavramı politikaların ana konularından biri olmuştur (Yıldırım, 2014: 94-95).

Hakkında pek çok tanımlama yapılmış olmasına rağmen karmaşık ve çok boyutlu olması sebebiyle, sosyal dışlanma kavramının tek bir tanımı yoktur. Marshall’a göre (1999) sosyal dışlanma “*kişilerin yaşadıkları sosyal çevreden koparılmaları ve toplumla sosyal bağlar kurmaktan yoksun bırakılmaları süreci*” (Hatipoğlu, 2019: 42) olarak tanımlanırken De Haan’a göre (2000: 26) sosyal dışlanma toplumun bir parçası olamama olarak tanımlanmaktadır. Walker ve Walker (1997) tarafından ise sosyal dışlanma “*bir insanın toplumla bütünleşmesini sağlayan herhangi bir sosyal, politik, kültürel ve ekonomik sistemden menedilme süreci*” (Yousef, 2018: 12) olarak tanımlanmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü’ne bağlı Sağlıkın Sosyal Belirleyicileri Komisyonunun⁴ (The Commission on Social Determinant of Health) Sosyal Dışlanma Bilgi Ağı (Social Exclusion Knowledge Network/ SEKN) tarafından sosyal dışlanma “*ekonomik, sosyal, politik ve kültürel olarak 4 temel boyutta birey, grup, topluluk, ülke ve küresel düzeylerde gerçekleşen çok boyutlu ve dinamik süreçler*” (Mathieson vd., 2008: 21) olarak tanımlanmıştır. Liang’a göre ise (2019: 139) sosyal dışlanma, bazı talihsiz insanların iş gücü piyasasından ve sosyal güvenlik alanından dışlanması olarak tanımlanabilmektedir. Sosyal dışlanma, kişilerin ekonomiye ve diğer alanlara katılımlarının engellenmesi nedeniyle, normal vatandaşların haklarından ve menfaatlerinden yararlanamayacağı anlamına gelmektedir. Çok boyutlu bir kavram olan sosyal dışlanma, yazarlar tarafından farklı boyutlarla değerlendirilmiştir.

⁴ Sağlıkın Sosyal Belirleyicileri Komisyonu (CSDH), hastalık ve sağlık eşitsizliklerine yol açan sosyal faktörlerin ele alınmasında ülkeleri ve küresel sağlık ortaklarını desteklemek için Mart 2005’te Dünya Sağlık Örgütü tarafından kurulmuştur (World Health Organization, 2021).

Tablo 1’de çeşitli çalışmalarda sosyal dışlanma kavramının hangi boyutlarla ele alındığı verilmiştir.

Tablo 1: Sosyal Dışlanma Türleri

Yazar	Sosyal Dışlanma Türleri
Walker ve Walker (1997)	Sosyal sistemden dışlanma Ekonomik sistemden dışlanma Politik sistemden dışlanma Kültürel sistemden dışlanma
De Haan (1999: 26)	Ekonomik alandan dışlanma Sosyal alandan dışlanma Politik alandan dışlanma
Mathieson vd., (2008)	Ekonomik boyut Sosyal boyut Politik boyut Kültürel boyut
Şahin (2009: 70-77)	Ekonomik alandan sosyal dışlanma Toplumsal alandan sosyal dışlanma
Yıldırım alp (2014: 95)	Ekonomik dışlanma Mekânsal dışlanma Siyasal dışlanma Kültürel dışlanma
Liang (2019: 139-140)	Ekonomik dışlanma Kurumsal dışlanma İlişkisel dışlanma
Hatıpler (2019: 48)	Ekonomik boyut Sosyal boyut Siyasi boyut

Kaynak: Tablo araştırmacı tarafından oluşturulmuştur.

Tabloya baktığımızda da anlaşıldığı gibi sosyal dışlanma kavramı araştırmacılar tarafından benzer boyutlar ile ele alınmıştır. Bu çalışmada da sosyal dışlanma kavramı De Haan (1999) ve Hatıpler (2019) çalışmalarında olduğu gibi “ekonomik, siyasi ve sosyal⁵” olmak üzere 3 boyutlu olarak kabul edilmektedir. Bu boyutlar toplumsal yaşamın *ekonomik alanından dışlanmayı, siyasi alanından dışlanmayı ve sosyal alanından dışlanmayı* ifade etmektedir.

Ekonomik alandan dışlanma; iş gücü piyasalarının dışında kalma, gelir kaynaklarından yararlanamama (Hatıpler, 2019: 49-50) asgari ihtiyaçları karşılayacak gelirden mahrum olma (Şahin, 2009: 70) durumlarını içermektedir. Siyasi alandan dışlanma; hukuki ve siyasi hakların tam manasıyla kullanılamaması ve siyasal katılımı sorunlar yaşanması durumudur (Yıldırım alp, 2014: 95). Toplumsal faaliyetlere katılamamayı ifade eden

⁵ Tekrara düşmemek ve kavramı daha anlaşılır bir biçimde ele almak amacıyla; Yıldırım alp (2014) tarafından ifade edilen mekânsal dışlanma, Liang (2019) tarafından ifade edilen ilişkisel dışlanma, Walker ve Walker (1997) tarafından ifade edilen kültürel dışlanma gibi boyutlar sosyal hayattan dışlanma boyutu altında ele alınmıştır.

sosyal alandan dışlanma ise sosyal güvenlik, sosyal hizmetler, altyapı hizmetlerine erişim ve kamu güvenliği gibi alanlardan dışlanmayı ifade etmektedir (Hatipler, 2019: 50-51). Sosyal alandan dışlanma sağlık ve eğitim hizmetlerine erişimde sorunlar yaşamak, eksik istihdam ve kötü çalışma koşullarıyla karşı karşıya kalmak, topluma katılımı ilgili imkân ve fırsatlara ulaşamamak (Hatipler, 2019: 50-51), bazı mekanlara ulaşım ve bazı mekanlardan yararlanma konusunda sorunlar yaşamak (Yıldırım alp, 2014: 95) gibi durumları içermektedir.

Tüm dezavantajlı gruplar gibi engelliler de sosyal dışlanmaya maruz kalarak toplumsal yaşama katılım konusunda pek çok sorun yaşamaktadırlar. Engelli bireylerin sosyal dışlanmaya maruz kalmaları sebebiyle karşı karşıya kaldıkları sorunlar, aşağıdaki Tablo 2’de, sosyal dışlanma türleri (boyutları) açısından ele alınmıştır.

Tablo 2: Sosyal Dışlanma Türleri Açısından Engellilerin Karşılaştıkları Sorunlar

Sosyal Dışlanma Türleri	Engellilerin Karşılaştıkları Sorunlar
Ekonomik alandan dışlanma	Düşük istihdam Yoksulluk
Siyasi alandan dışlanma	Seçimlere ve siyasal eylemlere katılmada sorunlar
Sosyal alandan dışlanma	Sağlık hizmetlerine erişimde sorunlar Eğitim hizmetlerine erişimde sorunlar Erişebilirlik ve ulaşım konusunda sorunlar İstihdam sonrası yaşanan sorunlar (düşük vasıflı işlerde çalışma, ücret ve terfide ayrımcılık vs.)

Kaynak: Tablo araştırmacı tarafından oluşturulmuştur.

Engellilerin en temel sorunlarından olan “*düşük istihdam ve yoksulluk*” (Schur, Colella ve Adva, 2016: 1471) *ekonomik alandan dışlanma* olarak değerlendirilmektedir. Dünya Engellilik Raporuna (World Report on Disability) (2011) göre dünya genelinde engelli bireylerin istihdam oranları engelli olmayan bireyler ile kıyaslandığında çok daha düşüktür (World Health Organization, 2011). İşgücüne uygun katılımcılar olarak düşünülmeyen engelliler (Ruhindwa, Randall ve Cartmel, 2016: 5), gelir sağlama, sosyal ilişkiler oluşturma, finansal bağımsızlık kazanma gibi amaçlarla çalışmak istiyor olmalarına rağmen istihdama erişim konusunda sorunlar yaşamaktadırlar (Narayanan, 2018: 186). Engelli bireyler, engelli olmayan bireyler ile aynı nitelikte olsalar bile işverenler tarafından işe alınmak istenmemektedirler (Schur, Colella ve Adya, 2016: 1471). Eğitim düzeylerinin düşük olduğu bilinen engelliler, *yeterli eğitim alamamış ve kendini geliştirememiş* bireyler olarak işe alımlarda tercih edilmemektedirler (World health Organization, 2011). Ayrıca toplumun engellilerin yetersiz olduklarına dair önyargıları (Öztürk, 2014: 78-86) ile işverenlerin engellilerin verimsiz olduklarına,

çalışma temposunu düşüreceklerine, duygusal olduklarına, işyerlerinde onlar için gerekli fiziki düzenlemelerin maliyetli olduğuna dair düşünceleri (Albar, 2019: 131) engellilerin istihdamın dışında kalmasına neden olmaktadır. Sınırlı psikolojik ve sosyal becerileri de engellilerin iş gücü piyasasında zorlanmasına sebebiyet vermektedir (Ruhindwa, Randall ve Cartmel, 2016: 5). İşgücü piyasalarının dışında kalmaları sebebiyle gelir elde edememeleri ve istihdam edilseler bile vasıfsız işlerde düşük ücretlerle çalışmaları (Albar, 2019: 131-132) engellilerin yoksullaşmasına neden olmaktadır. Ayrıca engellilerin mecbur kaldıkları yüklü tıbbi harcamalar da engellilerin yoksullaşmasına sebep olan etkenlerden biri olmaktadır (Liang, 2019: 139).

Siyasi alandan dışlanma ise engelli bireylerin maruz kaldıkları toplumsal engeller ve kısıtlı imkanları sebebiyle, *siyasi haklarını* oldukça *kısıtlı biçimde kullanmalarını* (Oran, 2017: 25) içermektedir. Engelli bireylerin *seçimlere ve siyasal eylemlere katılma oranları* genel nüfusa kıyasla daha *düşüktür*. Oy kullanma alanlarının ve binalarının engellilere uygun olmamasının yanı sıra engellilerin sosyo-ekonomik durumları ve maruz kaldıkları damgalanma da engellilerin seçimlere katılımını etkilemektedir (Akyol ve Akyol 2019: 148-150).

Engellilerin “*sağlık hizmetlerine erişimde ve eğitim hizmetlerine erişimde karşılaştıkları sorunlar*” (World Report on Disability, 2011) ise *sosyal alandan dışlanma* olarak değerlendirilmektedir. Sağlık seviyeleri engelli olmayan bireylere kıyasla daha düşük olan engellilerin sağlık hizmetlerine erişim konusunda karşılaştıkları sorunlar arasında *sağlık personellerinin davranışları, fiziksel koşulların yetersizliği, sigorta kapsamlarının kısıtlılığı ve yasal düzenlemelerdeki eksikler* yer almaktadır (Öztürk, 2014: 81; World Health Organization, 2011). Dünya Engellilik Raporunda (2011: 202-216) belirtildiği üzere, *politika ve plan eksikliği, yetersiz kaynaklar, fiziksel engeller, davranışsal engeller, etiketlenme, şiddet, zorbalık ve istismar* gibi sebeplerle *eğitim fırsatlarının dışında kalan* engellilerin eğitim oranları genel nüfusla karşılaştırıldığında oldukça *düşük* olmaktadır (Öztürk, 2014: 79; World Health Organization, 2011: 212-216).

Engellilerin “*erişebilirlik ve ulaşım*” (Öztürk, 2014: 78), konusunda karşılaştıkları sorunlar da *sosyal alandan dışlanma* altında değerlendirilen bir diğer sorundur. Engellilere yönelik gerekli fiziki düzenlemelerin eksikliği veya yokluğu da engellilerin toplumsal yaşama katılma konusunda kısıtlanmalarına neden olmaktadır (Öztürk, 2014: 82). Engellilerin istihdam edilseler bile karşılaştıkları “*niteliklerine uygun olmayan vasıfsız işlerde çalışmak, ücret ve terfi konusunda ayrımcı davranışlar, sosyal güvenlik*

konusundaki fırsat eşitsizliği, işin, işyeri ortamının ve işyerinde kullanılan araç-gereçlerin engelliler için uygun olmaması” (Albar, 2019: 131-132), *“erişilmesi zor fiziksel ortam”* (Narayanan, 2018: 186) gibi sorunlar da *sosyal alandan dışlanma* altında değerlendirilmektedir. Ayrıca *“dinlenme ve boş zaman faaliyetlerine katılamama”* (Öztürk, 2014: 78), *“toplum içinde düşük roller”* (Karip, 2016: 26), *“kişiler arası ilişkilerde sorunlar yaşamak”* (Liang, 2019: 140) gibi problemler de *sosyal alandan dışlanma* olarak değerlendirilmektedir.

Engellilerin sosyal dışlanma dereceleri *“ekonomik durum, eğitim düzeyi, cinsiyet, sağlık durumu, engellilik derecesi, engellilik türü”* gibi faktörlerden etkilenmektedir. Engelli kadınlar istihdam, sağlık, eğitim gibi pek çok alanda engelli erkeklere kıyasla çok daha fazla dışlanmayla karşı karşıya kalmaktadırlar. Sağlık durumu daha iyi olan engelliler topluma daha fazla katılırken ağır derece de engelli olanlar, özellikle istihdam ve aktivitelere katılım konularında, daha fazla dışlanmaya maruz kalmaktadırlar (Kim vd., 2016: 762-764). Engellilerin eğitim seviyesi ve ekonomik durumları da dışlanma derecelerini etkilemektedir. Eğitim düzeyi düşük engellilerin iş hayatı için *“gerekten bilgi, beceri ve tutumları geliştirememeleri”* (Öztürk, 2014: 81) sebebiyle istihdam oranları düşük olmaktadır. İstihdam oranları düşük olan engellilerin gelir seviyeleri de düşük olmakta ve bu durum yoksullaşmalarına neden olmaktadır. Yoksulluk da eğitimi, sağlığı ve istihdamı etkileyerek *“yetersiz eğitim, beceri eksikliği, işsizlik, düşük gelir ve sağlık sorunları”* yaratmaktadır (Kim vd., 2016: 763-764). Görüldüğü gibi, yoksulluk ve istihdam arasında iç içe geçmiş bir ilişki vardır. Herhangi bir şekilde istihdama katılıp gelir elde edemeyen engelliler yoksullaşmaktadır. Yoksulluk ise engellilerin eğitim almalarına, bir iş bulup çalışmalarına ve hatta kendi işlerini kurmalarına engel olmaktadır.

“Dezavantajlı grupların en dezavantajlısı” (Öztürk, 2014: 83) olarak kabul edilen engelliler toplumsal yaşamın her alanında ayrımcı davranışlarla karşılaşmaktadırlar. Toplumun engellilere yönelik önyargıları beraberinde birçok sorunu getirmekte ve engelliler eğitim seviyesi düşük, erişimleri sınırlı ve işgücünün dışında kalmış kişiler olarak yoksullaşarak rahat bir yaşam sürme olanağından uzaklaşmaktadırlar. Engellilerin yaşadıkları sorunlara çözüm bulabilmek, özellikle de engellilerin ana problemlerinden biri olan yoksulluğu önleyebilmek için, engellilerin eğitim alan ve çalışan bireyler olmasını sağlamak gerekmektedir. Bu noktada engellilerin kendilerine uygun bir iş bularak veya kendi işlerini kurarak ekonomik yaşama katılmaları önem arz etmektedir. Çünkü engelliler ekonomik yaşamın içinde var olarak, başkalarına bağımlı olmaktan

kurtulmuş, kendine inanan ve kendine yeten bireyler olarak toplumsal yaşamda kendilerine yer bulabileceklerdir.

1.4. Engelli Bireylerin Toplumsal Yaşama Katılımlarının Sağlanmasına Yönelik Uygulanan Politikalar

Engelli bireylerin, kaynaklara ve fırsatlara erişimlerini kısıtlayarak toplumsal yaşama katılımlarına engel olan ve onları toplumun dışına sürükleyen sosyal dışlanma ve beraberinde gelen yoksulluk ile mücadele etmek için sosyal içerme politikaları kullanılmaktadır (Yıldırım, 2014, 96). Sosyal içerme kavramı, “*sosyal dışlanmanın karşısı olarak dezavantajlı grupları sosyal hayata dâhil eden, toplumla bütünleştiren ve kaynaştıran bir kavramdır*” (Genç ve Çat, 2013: 269). Sosyal içerme, sosyal dışlanma riski taşıyan kişilerin sosyal, ekonomik ve siyasal hayata katılımlarını sağlamak ve risk altındaki bu kişileri toplumdaki diğer insanlarla eşit refah seviyesine çıkarmayı sağlayan bir süreci ifade etmektedir (Yıldırım, 2014: 98). Sosyal içermenin sosyal güvenlik sisteminin kapsamında olma, eğitim ve sağlık hizmetlerinden faydalanabilme, emek piyasalarına erişebilme, mülkiyet hakkına sahip olma, siyasi temsil ve sosyal statü eşitliği gibi gerekli bazı göstergeleri vardır (Berman ve Philips, 2000: 334). Topluma diğer vatandaşlarla eşit olarak katılımı sorunlar yaşayan dezavantajlı bireylerin karşı karşıya kaldıkları sorunları çözmeyi amaçlayan sosyal içerme politikaları ile dezavantajlı grupların sosyal, siyasi ve ekonomik hayata katılımlarını sağlamak hedeflenmektedir (Çaha, 2016: 124).

Engellilere yönelik bakış açısının zaman içerisindeki değişimi, daha önceden de bahsedildiği gibi, engelli tanımlarına yön vermesinin yanı sıra engellilere yönelik geliştirilen politikaların şekillenmesinde de rol oynamıştır. Dünya’da ve Türkiye’de engellilere yönelik politikaların inceleneceği bu bölümde görüleceği üzere, önceleri engellilere yönelik tedavi ve rehabilitasyon ağırlıklı yürütülen politikaların yerini, engellilerin toplumsal yaşama uyumunu sağlamayı amaçlayan eşitlik, eğitim, erişim ve istihdam ağırlıklı politikalar almıştır.

1.4.1. Dünyada Engelli Bireylere Yönelik Politikalar

Geçmişten günümüze engellilere yönelik oluşturulan sosyal politikaları, “*birinci dünya savaşına kadar, birinci dünya savaşı sonrası ve ikinci dünya savaşı sonrası*” şeklinde 3 döneme ayırmak mümkündür (Güneri, 2014: 14). Orta çağda dini kökenli oluşumların

yardım çatıları altında toplanarak toplumdan tamamen soyutlanmış şekilde yaşamak durumunda kalan engelliler, herhangi bir sosyal hakka sahip olamamışlardır (Kara, 2016: 252). 18. Yüzyılda da sanayi devrimiyle birlikte engelliler için yeni zorluklar ortaya çıkmış ve dönemin fabrikasyon üretim sistemine uyum sağlamayan engelliler işgücü piyasasından dışlanmışlardır. Medikal modelin hâkim olmaya başladığı 19. yüzyılda da engellilerin temel ve özel eğitim hizmetlerinden yararlanmasını sağlamak hedeflenmiştir (Şen, 2017: 223).

Birinci dünya savaşı sonrasında, engellilerin tıbbi ve mesleki rehabilitasyonuna yönelik çalışmalar etkili olmaya başlamıştır (Güneri, 2014: 15). Savaş sebebiyle engelli duruma gelen insanların hayatlarını devam ettirebilmeleri ve yeteneklerini kullanabilecekleri işlerde istihdam edilebilmeleri için kurulan rehabilitasyon merkezlerinde eğitimler verilmiştir. İkinci dünya savaşından sonra ise savaştan dönen ve sayıları iyice artmış engeli bireylerin önceki işlerine dönmeleri ve toplumsal yaşama katılmaları, politikaların temel hedefi olmuştur (Şen, 2017: 224). Dolayısıyla ikinci dünya savaşı sonrası dönemde “engellilerin istihdam edilerek korunmalarına yönelik politikalar” uygulanmaya başlanmıştır (Güneri, 2014: 15).

Engellilik kavramı 1940’lardan itibaren tartışılmaya başlanmış olsa da (Kara, 2016: 252) engellilere yönelik politika oluşturma çalışmaları 1970’li yıllardan itibaren önemli olmaya başlamıştır ve 1980’lerden itibaren engellilikle alakalı sorunlar daha fazla tartışılmış, yasal düzenlemelerde ve eylem planlarında engellilere daha fazla yer vermeye başlanmıştır (Dolu, 2019: 68-69). Tablo 3’te 1940’lardan bu yana Birleşmiş Milletler (BM) ve Avrupa Birliği (AB) tarafından yayınlanmış engellilere ilişkin düzenlemeleri içeren bazı çalışmalar verilmiştir.

Tablo 3: Engellilere İlişkin Düzenlemeleri İçeren Bazı AB-BM Çalışmaları

Örgüt	Çalışmalar
BM	İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi (1948)
BM	Engelli Hakları Bildirgesi (1975)
BM	Uluslararası Engelliler Yılı (1981)
AB	Engellilerin Sosyal Bütünleşmesi İçin İlk Topluluk Eylem Programı (1982)
AB	Avrupa Topluluğunda Engellilerin İstihdamına İlişkin Konsey Tavsiye Kararı (1986)
AB	Engelli Çocuk ve Gençlerin Genel Öğretim Sistemi İçinde Kaynaştırılmalarına Yönelik Kararları (1990)
AB	Amsterdam Anlaşması (1997)
AB	Avrupa Konseyi Engelliler Eylem Planı 2006 – 2015
BM	Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme (2006)
AB	Avrupa Birliği Engelliler Stratejisi 2010-2020

Kaynak: Tablo araştırmacı tarafından oluşturulmuştur.

Birleşmiş Milletler (BM) 1945'ten bu yana engellilikle ilgili çalışmalar yapmaktadır. 1948'de yayımlanan İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinde⁶ “herkesin engellilikten doğan geçim sıkıntısı durumunda güvenlik hakkına sahip olduğu” belirtilmiştir (İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, 1949). 1975'te BM tarafından kabul edilen *Engelli Hakları Bildirgesi* (1975) ile de engellilerin haklarını korumak ve engellilerin topluma katılmasını sağlamak amaçlanmıştır (Engelli Hakları Bildirgesi, 2015; Şen, 2017: 224). BM tarafından yapılan çalışmalar Avrupa Birliği (AB) konseyini de harekete geçirmiş ve AB 1980'ler ve 1990'larda çeşitli bildiriler ve kararlar yayımlayarak, engellilerin haklarını tanımaya ve korumaya yönelik politikalar geliştirme sürecine katılmıştır (Tellioglu, 2019: 168). 1981 yılının BM tarafından *Uluslararası Engelliler Yılı* olarak ilan edilmesi ile de engellilerin toplumla bütünleşmesine yönelik kararlar çoğalmaya başlanmıştır. 1982'de eğitim ve istihdam konularına odaklanan ilk AB eylem programı *Engellilerin Sosyal Bütünleşmesi İçin İlk Topluluk Eylem Programı* kabul edilmiştir (Dolu, 2019: 69-71). 1986'da ise engellilere istihdam yaratılması, mesleki eğitim, zorunlu sosyal güvenlik düzenlemelerin yapılmasına dikkat çeken *Avrupa Topluluğunda Engellilerin İstihdamına İlişkin Konsey Tavsiye Kararı* (European Comission, 1986) AB tarafından yayımlanmıştır. 1990'da AB konseyi tarafından *Engelli Çocuk ve Gençlerin Genel Öğretim Sistemi İçinde Kaynaştırılmalarına Yönelik Kararları* yayımlanmış (Tellioglu, 2019: 168), 1997 yılında ise engellilere yönelik ayrımcılıkla mücadele amacıyla gerekli tedbirlerin alınacağını belirten *Amsterdam Anlaşması* imzalanmıştır (European Union, 1997). Engellilerin haklarını sağlamak amacıyla, *Avrupa Konseyi Engelliler Eylem Planı 2006–2015* adıyla istihdam, eğitim, sosyal ve yasal koruma konularını içeren eylem planı (European Comission, 2006) hazırlanmıştır

“*Engellilerin haklarına ilişkin koruma sağlayan ve uluslararası bağlayıcı olan ilk ve tek sözleşme*” (Şen, 2017: 225) olarak tanınan *BM Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme* 2006'da kabul edilmiştir. 2008 yılında uygulanmaya başlanan “*Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme*”, engellilerin haklarını ve taraf devletlerin zorunluluklarını belirleyen “*eğitim, sağlık, eşitlik, erişilebilirlik, ayrımcılık yasağı, istihdam, siyasi hayata katılım ve kamusal hayata katılım*” şeklinde başlıklar içermektedir (Engelli Haklarına İlişkin Sözleşme, 2009). 2010'da ise *Avrupa Birliği Engelliler Stratejisi 2010-2020* hazırlanmıştır. Strateji kapsamında “*erişilebilirlik, katılım, eşitlik, istihdam, eğitim ve*

⁶ BM Genel Kurulunda 1948'de kabul edilen bildirge, Türkiye'de 1949'da resmî gazetede yayınlanarak kabul edilmiştir (İstanbul Barosu, 2018).

öğretim, sosyal koruma, sağlık, dış eylem” şeklinde 8 alan seçilmiş ve bu alanlarda engellerin kaldırılması ve engelli bireylerin güçlendirilmesi için faaliyetler belirlenmiştir (European Comission, 2010)

1.4.2. Türkiye’de Engelli Bireylere Yönelik Politikalar

Türkiye’de engellilere yönelik politikalar, modern anlamda, Cumhuriyet döneminden itibaren geliştirilmeye başlanmıştır. Cumhuriyet ile engellilik alanında uluslararası gelişmelere paralel olarak başlayan çalışmalar kapsamında, atılan *ilk adım* olarak, engelli çocukları koruyan 1924 Cenevre Çocuk Hakları Bildirgesi’nin 1928’de ülkemiz tarafından imzalanması sayılmaktadır (Orhan ve Aköğretmen, 2019: 770). 1950’li yıllara kadar engelliler ile ilgili çoğunlukla *tıbbi bakım* konusunda faaliyetler yürütülmüştür. 1950’lerde *özel eğitim* ile ilgili çalışmalar başlamış ve Millî Eğitim Bakanlığı’na bağlı ilk görme engelliler okulu açılmıştır (Şen, 2017: 234).

1960’lı ve 1970’li yıllarda engellilere yönelik politikalar istihdam odaklı olmuştur. 1967 Deniz İş Kanunu ve 1971 İş Kanunu ile işverenlere engelli istihdamı zorunluluğu getirilmiştir. 1980’li ve 90’lı dönemler ise doğrudan engelliliği hedefleyen politikaların değil *“ülkenin ekonomik ve siyasi yönelişine ilişkin ortaya çıkan durumun engellilere etkilerinin gözlemlendiği dönem”* (Ersoy vd., 2016: 18-19) olmuştur. 2000’lerden itibaren engellilere yönelik politikalar, dünyadaki engellilere yönelik değişen bakış açısına paralel olarak, değişiklik göstermeye başlamıştır. Uygulanan politikalar engellilerin toplumsal hayattaki varlıklarını arttırmaya yönelik, engelli dostu sosyal politikalar olmuştur (Kara, 2016: 253). 2005 yılında *“engelliler için bir dönüm noktası olan”* (Şen, 2017: 236) 5378 Sayılı Engelliler Hakkındaki Kanun kabul edilmiştir. Engellilerin *“önlerindeki engelleri kaldırarak topluma katılmalarını sağlamak için gerekli düzenlemeleri yapmak”* (madde: 1) amacıyla kabul edilen kanunun birinci bölümü engellilerin toplum içerisinde ayrımcılığa maruz kalmamaları, topluma tam katılımlarının ve erişimlerinin sağlanması ile ilgili genel esaslar içermektedir. İkinci bölümü ise istihdam, eğitim, destek ve bakım, rehabilitasyon ve erişebilirlik konularını kapsamaktadır (Özürlüler ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, 2005).

Türkiye’de engellilere yönelik uygulanan politikalar, 5378 Sayılı Engelliler Hakkındaki Kanun kapsamında⁷“*ayrımcılığa yönelik politikalar, bakım hizmetlerine yönelik politikalar, rehabilitasyon hizmetlerine yönelik politikalar, eğitime yönelik politikalar, sosyal güvenlik ile ilgili politikalar, erişebilirlik ile ilgili politikalar, istihdam ile ilgili politikalar*” başlıkları altında değerlendirilmektedir (Özürlüler ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, 2005). Şen, 2017: 239). Tablo 4’te engellilere yönelik politikalar ve bu politikaların içerikleri verilmiştir.

⁷ Kanun’un ilk halinde amaç kısmında yer alan “engellilerin sağlık, eğitim, rehabilitasyon, istihdam, bakım ve sosyal güvenlik ile ilgili sorunların çözümü...” ifadesi ve daha sonra eklenen “erişebilirlik” ile ilgili maddeler dikkate alınmaktadır.

Tablo 4: Türkiye’de Engellilere Yönelik Politikalar ve İçerikleri

Politikalar	Hukuki Düzenlemeler	İçerik
Ayrımcılık	-T.C. Anayasası,1982/ madde 10 -T.C. Anayasası,1982/ madde 42 -T.C. Anayasası, 1982/ madde 49 -T.C. Anayasası, 1982/ madde 60 -Özürlüler ve Bazı Kanun ve KHK’larda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, 2005/ madde 4 -Türk Ceza Kanunu,2004/ madde 122 -Yurt İçi İşe Yerleştirme Hizmetleri Hakkında Yönetmelik,2009/madde 17	-Engellilerin kanun önünde herkesle eşit olduğu -Engellilerin eğitim ve öğretim hakkının engellenemeyeceği -Engellilerin işgücünün dışında bırakılmayacağı -Engellilerin sosyal güvenlik hakkına sahip olduğu -Engellilere yönelik ayrımcılığın yasak olduğu ve engellilerin diğer bireylerle eşit koşullarda yaşamaları için her türlü destek hizmetlerinin verileceği -Engellilerin kamusal bir hizmetten yararlanma, ticaret yapma, ekonomik etkinlikte bulunma ve işe alınmasını engelleyen kişilere hapis cezası verileceği -İşe alınmanın herhangi bir aşamasında engellilere ayrımcı davranışlarda bulunulmayacağı ve ayrımcı davranışlarda bulunanların cezalandırılacağı
Eğitim-Öğretim	-Milli Eğitim Temel Kanunu,1973 / madde 8 -Özel Eğitim Hakkında KHK,1997 -Özürlüler ve Bazı Kanun ve KHK’larda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, 2005/ madde 15	-Engellilere eğitimde fırsat ve imkân eşitliği sağlanacağı, -Özel eğitim gerektiren bireylerin ilgi, istek ve yeterlilikleri doğrultusunda özel hizmetlerden yararlanacağı -Engellilerin farklılıkları dikkate alınarak diğer bireylerle eşit hayat boyu eğitim imkanlarından yararlanacağı ve engellilerin her seviyede eğitim alması için planlamaların yapılacağı
Bakım Hizmetleri	-Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kanunu,1983 -Özürlüler ve Bazı Kanun ve KHK’larda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, 2005/ madde 6 -Özürlüler ve Bazı Kanun ve KHK’larda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, 2005/ madde 30	-İhtiyacı olan engellilerin bakımının yapılacağı, tedavisi edilemeyecek olanların sürekli bakımının sağlanması için gerekli düzenlemelerin yapılacağı -Engellilerin bağımsız yaşayabilmeleri için gerekli bakım ve destek hizmetlerinin verileceği -Bakıma ihtiyaç duyan engellilerin evde bakımına destek için sosyal yardım yapılacağına
Rehabilitasyon Hizmetleri	-Özürlüler ve Bazı Kanun ve KHK’larda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, 2005/ madde 10 -Özürlüler ve Bazı Kanun ve KHK’larda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, 2005/ madde 13 -Özel Mesleki Rehabilitasyon Merkezleri Hakkındaki Yönetmelik,2006	-Eşitlik ve Toplumsal yaşama katılım temelinde engelliler için rehabilitasyon hizmetlerinin verileceği -Engellilerin mesleki rehabilitasyon hizmetlerinin kamu kurum ve kuruluşları ile belediyeler ve diğer gerçek veya tüzel kişiler tarafından da gerçekleştirileceği -Engellilerin kabiliyetlerine uygun bir işte verimli hale getirilerek sosyal ve ekonomik refahlarının sağlanması için özel-mesleki rehabilitasyon merkezlerinin kurulacağı
Sosyal Güvenlik	-Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu,2006 -65 Yaşını Doldurmuş Muhtaç, Gücsüz ve Kimsesiz Türk Vatandaşlarına Aylık Bağlanması Hakkındaki Kanun, 1976	-Engellilere malullük sigortası ödemesi yapılacağı ve meslek hastalığı veya İş kazası durumunda engellilere yardımlar yapılacağı -Engellilere, engel derecelerine göre, maaş bağlanacağı
Erişebilirlik	-Özürlüler ve Bazı Kanun ve KHK’larda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, 2005/ geçici madde 2 -Özürlüler ve Bazı Kanun ve KHK’larda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, 2005/ geçici madde 3 -Özürlüler ve Bazı Kanun ve KHK’larda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, 2005/ 2014 düzenlemesi	-Kamu kurumlarına ait resmî yapılar, açık ve yeşil alanlar, yol, kaldırım, yaya geçidi gibi kültürel ve sosyal alt yapı alanları ile kamuya açık her türlü yapıların engellilerin erişebilirliğine uygun duruma getirileceği -Kamu veya özel tüm toplu taşıma araçlarının engelliler için erişilebilir hale getirileceği -Yolcu gemileri, şehirlerarası toplu taşıma araçları, turizm taşımacılığı yapan araçların engelliler için erişilebilir hale getirileceği
İstihdam	-T.C. Anayasası,1982/ madde 50 -Özürlüler ve Bazı Kanun ve KHK’larda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, 2005/ madde 14 -İş Kanunu,2003/ madde 5	-Engellilerin çalışma şartları bakımından korunacağı -İş alımda ve işe alındıktan sonra iş yerlerinde engellilere yönelik ayrımcılık yapılamayacağı ve işyerlerinde engellilere yönelik fiziksel düzenlemelerin yapılacağı -İş ilişkisinde engellilere yönelik ayrımcılık yapılamayacağı

Kaynak: Tablo araştırmacı tarafından oluşturulmuştur.

Çalışmanın odağı girişimcilik seçeneğinin engellilerin ekonomik yaşama dahil olmalarının bir yolu olarak değerlendirilmesi ve engelli bireylerin girişimci olma yolunda karşılaştıkları sorunların belirlenmesidir. Dolayısıyla engelliler için girişimcilik seçeneğini değerlendirmeye geçmeden önce engellilerin ekonomik yaşama dahil etmenin diğer yolu olan istihdam seçeneğini değerlendirmek gereklidir. Bu sebeple bir sonraki başlıkta, Tablo 4’te verilmiş olan engellilerin istihdamına ilişkin politikalar daha kapsamlı şekilde incelenmekte ve engelliler için uygulanan istihdam yöntemleri açıklanmaktadır.

1.4.2.1. Türkiye’de Engelli İstihdamına Yönelik Politikalar

Engelliler için çalışma hakkı anayasanın 49. Maddesinde yer alan “*çalışma, herkesin hak ve ödevidir*” hükmü ile güvence altına alınmıştır. Anayasanın 50. Maddesi ile de engellilerin “*çalışma şartları bakımından korunacağı*” belirtilmiştir. 4857 Sayılı İş Kanun’unda ise (2003) engellilere yönelik ayrımcılık yapılamayacağını içeren “*iş ilişkisinde dil, din, ırk, cinsiyet, renk, siyasal düşünce, engellilik ve benzeri sebeplere dayalı ayırım yapılamaz*” hükmü yer almıştır (madde: 5).

5378 Sayılı Engelliler Hakkındaki Kanun’un (2005) 14. Maddesinde “*işe alımda; iş seçiminden, başvuru formları, seçim süreci, teknik değerlendirme, önerilen çalışma süreleri ve şartlarına kadar olan safhaların hiçbirinde, engellilerin aleyhine ayrımcı uygulamalarda bulunulamaz*” hükmü yer almaktadır. Aynı maddede yer alan “*çalışan engellilerin aleyhinde sonuç doğuracak şekilde, özrüyle ilgili olarak diğer kişilerden farklı muamelede bulunulamaz*” hükmü ile de işe alım sonrasında da engellilere yönelik ayrımcılık yasaklanmıştır. Kanundaki aynı madde ile “*çalışan veya iş başvurusunda bulunan engellilerin karşılaşılabileceği güçlükleri azaltmaya veya ortadan kaldırmaya yönelik önlemlerin alınması ve işyerlerinde fiziksel düzenlemelerin yapılması*” da zorunlu tutulmuştur (Özürlüler ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, 2005).

İşverenlerin kendi arzuları ile engelli çalışan istihdam etmelerine çok sık rastlanmamaktadır. Engellilere yönelik politikaların engellileri istihdam ederek koruma hedefinden hareketle engelli istihdamının sağlanması için devlet müdahaleleri etkili olmaktadır. Dünya genelinde olduğu gibi Türkiye’de de engelli istihdamı için yedi temel yöntem kullanılmaktadır (Şen, 2017: 259). Bunlar: “*korumalı işyerleri, kota sistemi, işverenlerin zorunluluk olmadan engelli istihdamı, sadece engellilerin çalıştırıldığı*

işlerde istihdam, evde çalışma, kooperatif çalışma yöntemi, kişisel çalışma yöntemi” yöntemleridir (Öz ve Orhan, 2013: 52).

Korumalı işyerleri: *“İlk örneklerine 1800’lerde Amerika’da rastlanan” (Güneri, 2014: 56) korumalı işyerlerinden ülkemizde Engelliler Hakkında Kanun’un (2005) 14. maddesinde bahsedilmiştir (Özürlüler ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, 2005). Söz konusu maddede düzenleneceği ifade edilen Korumalı İşyerleri Yönetmeliği’nde (2013) yürürlüğe girmiştir. Yönetmeliğin 3. Maddesinde korumalı işyerleri “işgücü piyasasına kazandırılmaları güç olan ruhsal veya zihinsel engelli bireylere istihdam oluşturmak amacıyla, devlet tarafından mali ve teknik yönden desteklenen ve çalışma ortamı özel olarak düzenlenen işyeri” şeklinde tanımlanmaktadır. Korumalı işyerlerinde çalışanlarının tamamına yakını engellilerden oluşmaktadır. Türkiye’de oldukça az sayıda olan korumalı işyerlerinin ilki Bursa’da açılmıştır Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Türkiye İş Kurumu (İŞKUR) ve Yağmur Çocuklar Otizmlili Çocukları Destekleme Derneği iş birliği ile açılan atölyede ütü ve paketlenme eğitimi alan otizmlili çocuklara iş imkânı sağlanmıştır (Güneri, 2014: 56-59). Sakarya’da da “Engelsiz Kafe” bir korumalı iş yeri olarak, 2015’te hizmete başlamıştır (“Engelsiz Kafe Türkiye’de Örnek Teşkil Ediyor”, 2019).*

Kota Sistemi: İşletmelerin belirli oranda ve belirli sayıda işçi çalıştırmalarının devlet tarafından zorunlu tutulması olarak tanımlayabileceğimiz kota sistemi engellilerin çalışma yaşamına girmelerinin en kolay ve en yaygın yöntemi olarak kabul edilmektedir (Şen, 2018: 140). İlk olarak 1919 yılında Almanya’da kullanılmaya başlanan kota sistemi, Türkiye’de ilk olarak 1967 Deniz İş Kanunu ile kullanılmaya başlanmıştır (Şen, 2017: 259-260). 4857 Sayılı İş Kanunu ile yeniden düzenlemeler yapılmış ve kota oranı “50 veya daha fazla işçi çalıştıran özel sektör işyerleri için %3, kamu sektörü işyerleri için %4” olarak belirlenmiştir (madde: 30). Kanunda “işverenler çalıştırmakla yükümlü oldukları engellileri İŞKUR aracılığı ile temin edecekleri” (madde: 30) ve “kota uygulamasına uymayan işverenlerin çalıştırmadıkları her engelli ve çalıştırmadıkları her ay için para cezası ödeyecekleri” (madde: 101) belirtilmektedir (İş Kanunu, 2003).

İşverenlerin Zorunluluk Olmadan Engelli İstihdamı: Herhangi bir kota/ceza olmadan ve korumalı işyerleri dışında işverenlerin kendi arzularıyla engelli çalıştırması yöntemidir. Ancak engellilere yönelik önyargılar ve işyerlerinin engellilere uygun hale

getirilmesi için katlanılması gereken maliyetler sebebiyle, devletin bu konuda teşvik uygulamaları olmasına rağmen tercih edilmemektedir (Şen, 2017: 265).

Sadece Engellilerin Çalıştırıldığı İşlerde İstihdam: Engellerin kendilerine özel olarak seçilmiş işlerde istihdam edilmesi olarak tanımlanabilecek bu yöntem birtakım işlerin ve mesleklerin tamamen veya kısmen engellilere tahsis edilmesini içermektedir. Yunanistan, İtalya gibi ülkelerin görme engellileri telefon santrallerinde çalıştırması gibi örnekleri olan bu yöntem Türkiye’de uygulanmamaktadır (Özaydın ve Ölmezoğlu, 2020: 94).

Evde Çalışma: Esnek çalışma yöntemlerinden biri olan evde çalışma, bilişim teknolojilerinin gelişmesine paralel olarak gelişmeye başlamıştır. Engelli bireyler evde çalışma yöntemi ile aracılık, danışmanlık, pazarlama, muhasebe gibi çeşitli alanlarda kendi evlerinden hizmet verebilmekte ve istihdama dahil olmaktadır (Şen, 2017: 265).

Kooperatif Çalışma: Engelliler arasında iş birliği ve dayanışma düşüncesine dayanan yöntemde, engellilerin devlet desteği alarak veya kendi çabaları ile kurdukları kooperatif örgütlenmeler ile kendilerine iş imkânı sağlamaları hedeflemektedirler (Uzun, 2020: 33).

Kişisel Çalışma Yöntemi: Engellilerin kendilerinin ve çevrelerinin imkanlarıyla veya devlet teşvikleri ile kendi işyerlerini kurup çalışmaları şeklinde tanımlayabileceğimiz kişisel çalışma yöntemi ile kendileri için istihdam imkânı bulan engelliler aynı zamanda başkaları için istihdam da oluşturmaktadır (Öz ve Orhan, 2013: 54). Kişisel çalışma yöntemi kimseye bağlı olmadan çalışma, esnek çalışma saatleri gibi avantajları sebebiyle engelliler için “daha uygun bir çalışma metodu” (Orhan, 2013: 42) sunmaktadır. Ancak engelliler için oldukça uygun çalışma biçimi olmasına rağmen kişisel çalışma yöntemi Türkiye’de oldukça sınırlıdır. Engelliler piyango bileti satmak, kantar ile kilo ölçmek gibi basit işleri kendi imkânları ile yapmaktadır (Orhan, 2013: 42-43). Ülkemizde oldukça sınırlı olan kişisel çalışma yönteminin yaygınlaştırılması için kendi işini kurmak isteyen ve %40 engel raporu ile İŞKUR Girişimcilik Eğitim Programı Sertifikası veya kuracağı iş alanında mesleki eğitim sertifikasına sahip engellilere, hazırlayacakları proje kapsamında kuracakları işletme için İŞKUR tarafından kuruluş destekleri sağlanmaktadır (Türkiye İş Kurumu, 2015: 39).

Bölüm Değerlendirmesi

Dünya genelinde büyük bir çoğunluk oluşturmalarına rağmen engelli bireyler, ihmal edilmekte ve toplum dışında kalmaktadırlar. Sosyal dışlanmaya maruz kalarak toplum dışına itilen engelliler, sağlıktan eğitime kadar pek çok sorunla karşılaşmaktadırlar. Ayrıca yetersiz ve verimsiz olduğu düşünülen ve yeterli eğitim alamadıkları için iş dünyasına uygun görülmeyen engelli bireyler istihdamın da dışında kalmaktadırlar. İstihdamın dışında kalmaları da engellilerin yoksulluk problemiyle karşılaşma ihtimallerini arttırmaktadır. Ayrıca istihdama dahil olamayıp ekonomik yaşamın dışında kalan engelli bireyler ülke ekonomisi açısından kayba da sebep olmaktadır. Bu noktada engelli bireylerin ekonomik yaşama katılımlarını sağlamanın gerekli olduğu ortadadır. Çünkü engellilerin ekonomik yaşama katılmaları sağlanarak kendi kendilerine yeten bireyler olmaları ve dolayısıyla başkalarına bağımlı olmaktan kurtulmaları da sağlanacaktır. Ayrıca da toplumlarda büyük bir çoğunluk olan engellilerin ekonomik hayatın dışında kalması sebebiyle ortaya çıkan ekonomik kayıp da önlenmiş olacaktır. Bu sebeple araştırmanın bu bölümünde engellilerin toplumsal yaşama, özellikle de ekonomik hayata katılımlarının gerekliliği üzerinde durulmuştur. Engelli bireylerin toplumsal yaşama dahil edilebilmelerini sağlamak amacıyla geliştirilen politikalardan, özellikle de istihdama katılmaları için uygulanan politika ve uygulamalardan bahsedilmiştir.

Ancak, engelli bireylerin istihdamlarını arttırmaya yönelik geliştirilen tüm politika ve uygulamalara rağmen engelli bireylerin istihdam oranlarının engelli olmayan bireylere kıyasla düşük olduğu bilinmektedir. Engelli bireyleri ekonomik yaşama dahil etmenin gerekliliği göz önüne alındığında, engelli bireylerin ekonomik yaşama katılımlarını sağlamak için başka yöntemlerin değerlendirilmesi gerektiği açıktır. Bu sebeple çalışmanın bir sonraki (ikinci) bölümünde, engelli bireyleri ekonomik yaşama dahil etmenin alternatif bir yolu olarak girişimcilik seçeneğine odaklanılacaktır.

BÖLÜM 2: ENGELLİ GİRİŞİMCİLİĞİ VE ENGELLİLERİN GİRİŞİMCİLİK FAALİYETLERİNDE KARŞILAŞTIKLARI SORUNLARA İLİŞKİN KAVRAMSAL BİR ÇERÇEVE

Sosyal dışlanmaya maruz kalan engelli bireyler ekonomik yaşamın dışında kalmaktadırlar. Toplumlar içinde oldukça geniş bir yüzdeye ve dolayısıyla büyük bir potansiyele sahip engelli bireylerin ekonomik yaşamın dışında kalması da ülke ekonomisi açısından bir kayba sebebiyet vermektedir. Söz konusu kaybın giderilebilmesi için de engelli bireylerin ekonomik yaşama dahil edilmesi gerekmektedir. Çalışmanın birinci bölümünde engellilerin toplumsal yaşamın sosyal, politik ve ekonomik alanlarına katılımında karşılaştıkları problemlere ve bu problemlerin çözülebilmesi amacıyla uygulanan politika ve uygulamalara değinilmiştir. Özellikle engellilerin ekonomik yaşama dahil etmenin klasik yolu olan istihdam seçeneği üzerine yoğunlaşmış, engelli istihdamına yönelik politikalara ve yöntemlere yer verilmiştir.

Ancak uygulanan tüm politika ve uygulamalara rağmen engelli bireylerin girişimcilik oranlarının dünya genelinde oldukça düşük olması, istihdam seçeneğinin engelli bireyleri ekonomik yaşama dahil etme noktasında yetersiz kaldığını göstermektedir. İstihdam seçeneğinin engelli bireyleri ekonomik yaşama dahil etme noktasında yetersiz kalması sebebiyle de girişimcilik, engelli bireyleri ekonomik yaşama dahil etmenin alternatif bir yolu olarak ön plana çıkmaktadır. Bu nedenle de çalışmanın bu bölümünde engelli bireylerin girişimciliğine odaklanılmıştır. Bölümde ilk olarak girişimcilik ve girişimci kavramları tanıtılmış ve girişimciliğin ekonomik ve sosyal açıdan önemine değinilmiştir. Sonrasında engelli girişimciliği konusuna geçilmiş ve engelli girişimci ile engelli girişimcilik kavramları tanımlanmış ve engelli bireylerin girişimcilik faaliyetlerinde bulunmalarının önemine değinilmiştir. Daha sonra engelli bireylerin istihdam içindeki durumlarından ve engelli istihdamının son zamanlarda yön değiştirmesinden bahsedilerek, genel olarak, Dünya’da ve Türkiye’de engelli girişimcilik oranları verilmiştir. Akabinde çalışmanın odağı olan engelli bireylerin girişimcilikte karşılaştıkları sorunlar kısmına geçilmiş ve literatürde engelli girişimcilerin girişimcilikte karşılaştıkları sorunları inceleyen bazı çalışmalar verilmiştir. Engelli girişimcilerin girişimcilikte karşılaştıkları sorunlara ilişkin yapılan ampirik çalışmalardan hareketle, söz konusu sorunlar sınıflandırılmıştır.

2.1. Girişimcilik ve Girişimciliğin Önemi

Sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçişle birlikte önemi artan girişimcilik konusu, araştırmacılar tarafından önem verilen konulardan biri olmuş ve günümüzde geniş ve çok yönlü bir araştırma alanı haline gelmiştir. Tarihsel süreçte, araştırmacılar için ilgi çekici konulardan olan girişimcilik ve girişimci kavramlarına ilişkin çok çeşitli bakış açısı ortaya konmuştur. Söz konusu farklı bakış açılarına paralel olarak, pek çok farklı tanımlaması yapılmış olan girişimcilik ve girişimci kavramlarının ekonomik anlamda ilk kullanımı, 18. yüzyılda girişimci kavramının R. Cantillon tarafından risk alabilen kişi olarak tanımlanması ile olmuştur (Elverdi ve Atik, 2020; Güner ve Korkmaz, 2017; Upadhaya ve Chadha, 2019; Yumuşakipek, 2015). Tablo 5'te girişimci ve girişimcilik kavramlarına ilişkin çeşitli tanımlamalara yer verilmiştir.

Tablo 5: Girişimcilik ve Girişimci Tanımları

Girişimcilik	
Gartner (1988)	Yeni organizasyonlar oluşturmaktır.
Shane ve Ventkataraman (2000)	Gelecek zamanlarda kullanılacak mal ve hizmetleri meydana getirmek için, fırsatların keşfedilmesi ve kullanılmasıdır.
Tanrısever (2004)	Fırsatları değerlendirebilmek ve bir örgüt yaratabilmek için kaynakların bulunmasıdır.
Dollinger (2008)	Belirsiz koşullar altında, kazanç elde etmek veya büyüme sağlamak amacıyla bir ekonomik bir organizasyon yaratmak için kaynakların kullanılmasıdır.
Yumuşakipek (2015)	Piyasadaki fırsatların araştırılması ve bu fırsatları avantaja çevirebilmek için yenilikçi fikir geliştirilmesi ve organizasyon yaratılmasıdır.
Girişimci	
Gartner (1988)	Kar sağlamak ve büyüme amacıyla iş kuran ve yöneten kişidir.
Gürdal (1993)	Fırsatları görebilen ve bu fırsatlardan yararlanabilmek için kaynakları etkin biçimde kullanabilen, yeni fikirler geliştiren ve risk alabilen kişidir
Drucker (1985)	Değişimlere karşılık veren ve değişimleri fırsat olarak kullanan kişidir.
Tanrısever (2004)	Fırsatları fark eden ve örgütü kurabilmek için gerekli kaynakları bulan kişidir.
Marangoz (2012)	Kar elde sağlamak için mal ve hizmet üretebilmek amacıyla ortaya bir sermaye koyarak işletme kuran ve yöneten kişidir.
Tekin ve Hancıoğlu (2018)	Fark ettiği fırsatları değerlendirebilmek gayesiyle üretim faktörlerini birleştiren kişidir.

Kaynak: Tablo araştırmacı tarafından oluşturulmuştur.

Tablo incelendiğinde girişimcilik ile ilgili yapılan tanımlamalarda yenilik yaratma, fırsatlardan yararlanabilme, kaynakları bulma, organizasyon yaratma gibi kavramların ön plana çıktığı görülmektedir. Girişimci kavramı ile ilgili yapılan tanımlamalarda ise fırsatları sezebilme, fırsatları yakalayıp kara dönüştürebilme, risk alabilme, yenilikçilik

gibi özellikler ön plana çıkmaktadır. Tanımlarda öne çıkan kavramlardan yola çıkarak girişimciliği *“kazanç sağlamak amacıyla fırsatları sezmeyi, bu fırsatları kara dönüştürebilmek için kaynakları bulmayı ve risk alarak organizasyon yaratmayı içeren bir süreç”* olarak ifade etmek mümkündür. Girişimci ise söz konusu süreci yöneten kişi olarak *“fırsatları sezen, kaynakları bulan ve risk alan kişi”* olarak ifade edilebilir.

Girişimciler, bulundukları girişimcilik faaliyetleri ile toplumsal yaşamın gelişmesinde önemli rol oynamaktadır. Girişimcilik faaliyetleri hem milli gelirin hem de toplumsal refah seviyesinin artırılmasını kapsayan *ekonomik kalkınma*⁸ için önem taşımaktadır. Girişimcilik faaliyetleri, mal ve hizmet üretimini artırması ve yeni iş fırsatları yaratması sebebiyle ekonomik büyümenin temel nedenlerinden biri olarak değerlendirilmektedir (Hamdan vd., 2019). Girişimciler yeni fikirleri çerçevesinde oluşturdukları yeni ürün ve hizmetler ile işletmeler kurarak piyasaya girmektedirler. Girişimciler tarafından kurulan bu yeni işletmeler mal ve hizmet üretimini artırıp gelir seviyesini yükseltmekte ve böylece ekonomik büyümeye katkı sağlayarak toplumsal refahı da arttırmaktadır. Diğer yandan ise kurulan bu yeni işletmeler yeni istihdam alanları yaratmaktadır. Kurulan bu işletmeler ile artan istihdam ve dolayısıyla azalan işsizlik sayesinde de milli gelir düzeyi yükselmekte ve toplumsal refah artmaktadır. Ayrıca milli gelirde sağlanan artış da bireylerin satın alma gücünü arttırmaktadır. Yeni işletmelerin piyasaya girmesi ayrıca rekabeti arttırarak işletmeleri kaynakları etkin kullanmaya itmekte ve bunun sonucunda da verimlilik artarak ekonomik büyüme süreci hızlanmaktadır. Girişimcilik faaliyetleri ile aynı zamanda, az gelişmiş bölgelere yatırımlar yapılarak bu bölgelerin kalkınması ve gelişmesi sağlanarak bölgesel dengesizlikler de giderilebilmektedir (Akın ve Aytun, 2019; Gökçek ve Karakaya, 2020; Sayın ve Ergin, 2018).

Fırsatların keşfedilmesini ve bu fırsatlardan yararlanmayı (Tanrıseven, 2004; Yumuşakipek, 2015) gerektiren girişimcilik faaliyetleri için girişimcilerin yenilikçi olmaları gerekmektedir. Yenilikçi davranışlarıyla girişimciler, daha önce olmayan yeni fikirlerin ortaya çıkmasını ve hayata geçirilmesini sağlamaktadırlar. Yeni fikirler çerçevesinde pazarda yeni ürün ve hizmetler doğmakta, yeni endüstriler ve sektörler oluşmaktadır. Pazardaki mal ve hizmet çeşidinin artması rekabeti destekleyerek yatırımları arttırmakta ve ekonomik ilerlemeye yardımcı olmaktadır. Bireyleri yeni icatlar

⁸ Ekonomik açıdan ilerlemenin yanı sıra sosyal açıdan ilerlemeyi de kapsayan ekonomik kalkınma *kişi başına düşen gelir ve üretim artışıyla birlikte, kültürel ve sosyal yapının da geliştirilmesi* olarak ifade edilmektedir (Aydın, 2017: 377).

yapmaya yönlendiren girişimcilik faaliyetleri sonucunda yeni teknolojiler geliştirilmektedir. Geliştirilmiş bu yeni teknolojilerin kullanılması, kullanıldığı sektörde verimliliğin yükselmesine ve yükselen verimlilik de ekonomik büyümeye katkı sağlamaktadır. Ayrıca yenilikçi özellikleriyle günümüzün hızlı değişen tüketici taleplerini önceden sezen girişimciler, tüketici taleplerine uygun mal ve hizmetler arz ederek ekonomik durgunluğun önüne geçmekte ve piyasadaki canlılığı sağlamaktadır (Arapov, 2016; Keskin, 2019).

Görüldüğü üzere, girişimciler aldıkları kararlar ve yaptıkları yatırımlar ile ekonomik faaliyetlere kıvılcım veren tetikleyici rolü üstlenmektedirler (Dhaliwal, 2016). Tüm bu ekonomik faydalarının yanı sıra girişimciler risk üstlenen, yenilikçi ve öncü olma niteliklerinden dolayı toplumda değişim ve gelişim süreci başlamasına katkı sağlamaktadırlar. Girişimcilik faaliyetleri ile üretim yöntemlerinde meydana gelen değişim nitelikli iş gücüne ihtiyacı ortaya çıkarmakta ve bu sebeple yapılan yatırımlar ile eğitim seviyesi yükseltilmektedir. Girişimcilik faaliyetleri ile ortaya çıkan teknolojik buluşların toplum yararı için kullanılması ve topluma yararlı ürün ve hizmetlere dönüştürülmesi ile de toplumsal refahın artışına katkı sağlanmaktadır. Ayrıca değer yaratılması, çevre kirliliğini önleyici sistemler kurulması, çevreye barışık ürünler üretilmesi de girişimcilik faaliyetlerinin topluma sağladığı katkılar arasındadır (Akın ve Aytun, 2019; Arapov, 2016; Aydın, 2017; Keskin, 2019).

Anlaşıldığı üzere kalkınmanın en önemli dinamiği yeni ve başarılı işletmelerdir (Gökçek ve Karakaya, 2020). Bu sebeple ekonomik kalkınmayı ve gelişmişliği sağlamak için ülkelerin girişimcilik düzeylerini ve başarılı girişimcilerin sayısını arttırmak gerekmektedir. Ülkelerin girişimcilik düzeylerinde artış sağlayabilmek için toplumda var olan tüm sosyal grupların girişimcilik sürecine dahil edilmesi gerektiği açıktır. Ki böylece toplumdaki gruplar ekonomik yaşamın dışında kalarak ülke ekonomisinde kayba sebep olmayacak ve tam bir ekonomik kalkınma gerçekleşebilecektir. Bu noktada engelli bireylerin girişimcilik sürecine dahil edilmesi ve engelli bireylerin girişimcilik faaliyetlerinde bulunma oranlarının arttırılması gerekli ve önemli hale gelmektedir. Söz konusu önemin daha net anlaşılmasını sağlamak için bir sonraki başlıkta, engelli girişimciliği ve engelli girişimci kavramlarının tanımlamaları yapıldıktan sonra engelli bireylerin girişimcilik faaliyetlerinde bulunmalarının önemine daha detaylıca değinilecektir.

2.2. Engelli Girişimciliği ve Engelli Bireylerin Girişimcilik Faaliyetlerinde Bulunmalarının Önemi

Dünyanın en büyük azınlık grubunu oluşturan engelliler, son zamanlarda, akademik, sosyal ve ekonomik açılardan ilgi çekmektedir (Makau, 2014). Sosyal modelin kabul edilmesiyle birlikte, sosyal dışlanma sebebiyle toplumdan dışlanmış engelli bireylerin toplumla bütünleştirilmesi anlayışı önem kazanmış ve engelli bireylerin toplumsal yaşamın sosyal, siyasi ve ekonomik alanlarına katılımını sağlamaya yönelik çalışmalar artmıştır. Bu noktada engelli bireylerin ekonomik yaşama katılımını sağlamanın bir yolu olarak girişimcilik ön plana çıkmaktadır. Akademik anlamda engelli bireylerin girişimciliğine yönelik çalışmalar, Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa kökenli olarak 1990'ların başında başlamıştır. Amerika Birleşik Devletleri'nde girişimciliği engelliler için mesleki rehabilitasyon bağlamında bir istihdam seçeneği olarak değerlendiren çalışmaları, Birleşik Krallık'taki engelliler için girişimciliği alternatif bir yol olarak değerlendiren ve teşvik eden çalışmalar izlemiştir (Kasperova, 2017; Roni ve Ribm, 2009). Daha sonrasında engelli girişimciliği literatüründe, engellilerin *girişimcilik oranları* (Pagan, 2009), *girişimci olma motivasyonları* (Zamore, 2014), *girişimcilikte karşılaştıkları sorunları* (Uddin ve Jamil, 2015), *girişimcilik faaliyetlerinde etkili olan faktörleri* (Manzanera Roman ve Valera, 2019) inceleyen çalışmalar yapılmaya başlanmıştır.

Pek çok alanda dışlanan ve ihmal edilmiş bir grup olan engelli bireyler, girişimcilik alanında da “*unutulmuş bir azınlık*” (Cooney, 2008) olarak kabul edilmiştir. Son zamanlarda engelli bireylerin girişimciliğine yönelik ilgi artmış (Bagheri ve Abbariki, 2016; Hwang ve Roulstone, 2015) olsa da engelli bireylerin iş kurma ve yönetme deneyimlerini ele alan ampirik araştırmaların sayısı oldukça düşüktür (Kasperova, 2017). Bu sebeple bu çalışma engelli bireylerin girişimcilik faaliyetlerinde karşılaştıkları sorunlara odaklanan ampirik bir çalışma olarak tasarlanmıştır. Bu başlık altında, çalışmanın asıl odağı ile ilgili daha ayrıntılı incelemelere geçmeden önce, bu konuda temel iki kavram olan “*engelli girişimciliği ve engelli girişimci*” kavramları kısaca açıklanacak ve akabinde engelli bireylerin girişimcilik faaliyetlerinde bulunmalarının önemine değinilecektir.

Engelli girişimciliği; literatüre baktığımızda, engelli girişimciliği konusunda pek çok farklı yönde çalışmalar yapıldığı görölmektedir. Ancak, çalışmalarda çoğunlukla *engellilerin girişimcilik faaliyetlerinde bulunması* olarak değerlendirilmiş olduğu görülen

engelli girişimciliği kavramına yönelik yapılmış bir tanımlamaya rastlanmamıştır. Bu sebeple, bu çalışma kapsamında, engelli girişimciliği “*engelli bireylerin kendilerine kazanç sağlamak ve toplumun bir parçası olabilmek amacıyla kendi işlerini kurma ve yürütme süreci*” şeklinde tanımlanacaktır.

Engelli girişimci; literatüre baktığımızda, yapılan çalışmalarda az sayıda da olsa engelli girişimci tanımlaması yapıldığı görülmektedir. Türkiye Girişimcilik Stratejisi ve Eylem Planı’nda (2015) yapılmış tanımlama dahil engelli girişimci ile ilgili yapılmış tanımlamalar aşağıdaki Tablo 6’da verilmiştir.

Tablo 6: Engelli Girişimci Tanımları

Yazar	Tanım
Türkiye Girişimcilik Stratejisi ve Eylem Planı (2015: 9)	En az %30 payla veya tek başına bir işletmenin sahibi olan ve doğuştan veya sonradan herhangi bir sebeple zihinsel, bedensel, ruhsal, sosyal ve duysal yetenekleri bakımından, tüm vücut fonksiyon kaybı oranının %40 ve üzerinde olduğunu, “Özürlülük Ölçütü, Sınıflandırması ve Özürlülere Verilecek Sağlık Kurulu Raporları Hakkında Yönetmelik” hükümleri gereğince, sağlık kurulu raporu ile belgeleyen kişilerdir.
Namal (2019: 264)	Karşısındaki zorlukları, engelline rağmen, girişimci ruhu ile aşarak, toplumun istek duyduğu mal ve hizmetleri üretmeye karar veren ve bunu engellini de avantaja çevirerek gerçekleştiren kişidir.
Ohemeng vd., (2020: 20)	Bir fırsattan yararlanmak için bir girişim düzenleyerek inisiyatif alan, ancak bir tür engelden muzdarip olan kişidir.

Kaynak: Tablo araştırmacı tarafından oluşturulmuştur.

Çalışmanın bu aşamasında, yukarıdaki Tablo 6’da verilmiş engelli girişimci tanımları ve “Girişimcilik ve Girişimciliğin Önemi” başlığı altında verilmiş Tablo 5’te yer alan girişimci tanımlarından hareketle, engelli girişimci kavramına yönelik bir tanımlama yapılacaktır. Bu çalışma kapsamında yapılacak olan tanımlamada; bahsedilen tanımlarda yer alan, *risk alabilmek* (Gürdal, 1993), *fırsattan yararlanmak* (Gürdal, 1993; Ohemeng vd., 2020; Tekin ve Hancıoğlu, 2018), *kar elde etmek, işletme kurmak* (Gartner, 1988; Marangoz, 2012), *mal veya hizmet üretimi, girişimci ruh* (Namal, 2019) ve *zihinsel, duysal, bedensel, ruhsal ve sosyal yetenekleri açısından engel durumunda olan kişi* (Türkiye Girişimcilik Stratejisi ve Eylem Planı, 2015) noktaları dikkate alınmıştır. Ayrıca risk alabilmek için gerekli olduğunu düşünülen *cesaretli olmak* özelliği de tanıma dahil edilmiştir. Bu noktada, bu çalışmada esas olması açısından, engelli girişimci “*bir fırsattan yararlanmak ve kazanç sağlamak amacıyla, herhangi bir sebeple zihinsel, bedensel, ruhsal, duysal veya sosyal yeteneklerindeki kısıtı/kısıtları girişimcilik ruhu ile aşıp,*

cesaret göstererek risk alan, mal veya hizmet üretimi için faaliyette bulunan kişi” şeklinde tanımlanmaktadır.

Girişimcilik faaliyetleri, literatürde, ekonomik ayrımcılığın üstesinden gelme isteği ile ilişkilendirilmekte (Cooney, 2008) ve dezavantajlı gruplar tarafından işgücü piyasalarında bir dayanak oluşturmak gayesiyle bir araç olarak kullanılmaktadır (Blanck vd., 1999). Toplumdan dışlanmış kişiler, dışlanmışlıklarına çözüm bulmak ve toplumsal katılımlarını sağlamak için kendi girişimlerini başlatmaktadırlar (Cooney, 2008; Viriri ve Makurumidze, 2014). Dolayısıyla girişimcilik faaliyetlerinde bulunmak, engelli bireyler için işgücü katılımını ve sosyal içermeyi arttırmak için anahtar rol üstlenmektedir (Widoyoko vd., 2018). Girişimcilik yolu ile engelli bireylerin işgücüne katılımlarını sağlanması, engelli bireylerin ekonomik yaşama dolayısıyla da toplumsal yaşama katılımlarına yardımcı olmasının yanında ülke ekonomisi için de önem arz etmektedir. Sosyal dışlanmaya maruz kalmaları sebebiyle engelliler ekonomik faaliyetlerin dışında kalmaktadırlar. Toplumlarda önemli yüzdelere sahip engelli bireylerin ekonomik faaliyetlerin dışında kalmaları da ülke ekonomilerinde kayba sebep olmaktadır. Girişimcilik faaliyetleri ile engelli bireyler ekonomik faaliyetlere dahil edilecek ve böylece ülke ekonomisinde oluşan kayıp da giderilmiş olacaktır.

Ayrıca girişimcilik, engelliler için, işsizlikle mücadele etme ve yoksulluğu azaltma stratejisi olarak da teşvik edilmektedir (Kasperova, 2017; Widoyoko vd., 2018). Girişimcilik faaliyetlerinde bulunarak engelli bireyler, istihdama dahil olmakta ve kendilerine gelir sağlamaktadırlar. Ekonomik kazanç elde ederek bağımsızlıklarını kazanan engelli bireyler yoksulluktan kurtulabilme şansı elde etmektedirler (Hagner ve Davis, 2002). Girişimcilik faaliyetleri aynı zamanda engelli olmayan nüfus ile engelli nüfus arasında istihdam oranlarındaki farkın daraltılmasını da sağlamaktadır (Boylan ve Burchardt, 2003; Mpofu ve Shumba, 2013; Roni, 2014). Engelli bireyler girişimcilik faaliyetleri ile kendi ekonomik koşullarını iyileştirmenin yanı sıra başkaları için istihdam fırsatları da yaratabilmektedirler (Dhar ve Farzana, 2017a). Kendi işlerini kurarak istihdam yaratan kişiler olarak var olmaları engelli bireyleri ekonomik ve toplumsal gelişmeye katkı sağlayan bireyler olmalarını sağlamaktadır. Çalışmanın daha önceki kısımlarında da bahsedildiği üzere, girişimcilik faaliyetlerinin ekonomik büyüme ve toplumsal gelişmeye katkısı aşikardır. Toplumsal kalkınmanın sağlanabilmesi için toplumdaki tüm kesimlerin girişimcilik faaliyetlerinde bulunmasının gerektiği de açıktır. Bu noktada engelli bireylerin girişimcilik faaliyetlerinde bulunması ayrıca önemli

olmaktadır. Çünkü toplumlarda büyük bir yüzdeye sahip engelli bireylere fırsat verildiği takdirde, kendilerinin, ailelerinin, toplumlarının ve ülkelerinin ekonomisine katkı sağlamaları ve ülkelerinin ekonomik ve toplumsal kalkınmalarını sağlamada önemli bir güç haline gelebilmeleri mümkündür (Bagheri ve Abbariki, 2017; Dhar ve Farzana, 2017a).

Diğer yandan, girişimcilik faaliyetlerinin sağladığı esnek çalışma saatleri, esnek çalışma temposu ve ulaşılabilir işyeri ortamı gibi faydalar sayesinde engelli bireyler, yaşam tarzlarını daha iyi yönetebilmektedirler. Girişimcilik faaliyetlerinin getirdiği esneklik sayesinde engelli bireyler çalışma yaşamı ile engellilik durumları arasında daha iyi denge kurabilmektedirler (Halabisky, 2014; Jones ve Latreille, 2011; Pagan, 2009). Ayrıca girişimcilik faaliyetlerinde bulunmak engelli bireylerin toplum içinde statü ve itibar kazanmalarını ve özgüvenlerinin artmasını sağlamaktadır (Saxena ve Pandya, 2018; Yamamoto, Unruh ve Bullis, 2011).

Bu başlık altında yapılan açıklamalardan hareketle, engelli bireylerin girişimcilik faaliyetlerinde bulunmalarının hem engellilerin kendilerine hem de ekonomik ve toplumsal gelişmeye katkı sağladığı açıkça görülmektedir. Bu katkılar göz önünde bulundurularak engelli bireylerin girişimcilik faaliyetlerinde bulunmalarının özendirilmesi ve engelli bireylerin girişimcilik faaliyetlerinin artırılması gerektiği ortadadır. Engellilerin girişimcilik faaliyetlerinin artırılabilmesi için de engellilerin girişimci olma yolunda karşılaştıkları sorunların belirlenmesi gerekmektedir. Engelli bireylerin girişimcilik faaliyetlerinde karşılaştıkları sorunlar belirlenerek bu sorunlara çözüm yolları bulabilmek mümkün olabilecektir. Bu sebeple engellilerin girişimcilikte karşılaştıkları sorunların tespit edilmesi araştırmanın ana odağıdır. Engellilerin girişimcilik faaliyetlerinde karşılaştıkları sorunlar kısmına geçmeden önce, bir sonraki başlıkta, engelli bireylerin istihdam dışında kalarak ne derece büyük bir ekonomik kayba sebep olduklarının ve engellileri ekonomik yaşama dahil etme noktasında girişimcilik faaliyetlerinin artırılmasının ne kadar gerekli olduğunun anlaşılabilmesini sağlamak adına, öncelikle engelli bireylerin genel istihdam içindeki yerlerinden ve sonrasında da genel olarak dünyada ve Türkiye’de engelli girişimcilik oranlarından bahsedilecektir.

2.2.3. Engelli Bireylerin İstihdam ve Girişimcilik Oranları

Engelli bireylerin ekonomik yaşamın içinde var olmaları, hem engellilerin toplumsal yaşama katılımlarını sağlamak hem de engellilerin ekonomik yaşamın dışında kalarak

ülke ekonomisinde neden oldukları kaybı gidermek için gerekli olmaktadır. Bu noktada, bu başlık altında engelli bireylerin ekonomik hayatın içindeki paylarını göstermek adına öncelikle engelli bireylerin istihdam oranları verilecek ve sonrasında engelli bireylerin girişimcilik oranlarına değinilecektir.

Daha önce de bahsedildiği üzere, sosyal modelin kabul edilmesiyle birlikte engellilerin toplumla bütünleştirilmesi anlayışı ortaya çıkmış ve bunun bir yolu olarak engellilerin istihdam edilmesine yönelik politikalar önem kazanmıştır. Ancak, engelli istihdamına yönelik uygulanan politikalara rağmen *engelli bireylerin istihdam oranlarının* dünya genelinde engelli olmayan bireylerin istihdam oranlarına kıyasla *oldukça düşük* olduğu bilinmektedir (Gouskova, 2012; Makau, 2014; World health Organization, 2011). Örneğin; Birleşmiş Milletler Asya ve Pasifik Ekonomik ve Sosyal Komisyonu⁹ (The Economic and Social Commission for Asia and the Pacific / ESCAP) (2017) tarafından yayınlanan “Disability in Asia and the Pacific: The Facts” bilgi raporunda belirtildiği üzere, her 6 kişiden birinin engelli olduğu Asya Pasifik Bölgesinde engellilerin istihdamı engelli olmayanlara kıyasla 2 ila 6 kat daha az gerçekleşmektedir. Birleşmiş Milletler tarafından yayımlanan Africa Renewal¹⁰ dergisi, A Double Challenge For The Disabled (2018) makalesinde belirtildiğine göre ise, yaklaşık 5 milyon engellinin yaşadığı Güney Afrika’da engelli nüfusun %1’inden azı işgücüne dâhil olmaktadır. 2017 yılı için, Avrupa Birliği Engellilik Forumu ve Amerika Birleşik Devletleri Çalışma Bakanlığı verileri incelendiğinde engelli istihdam durumunun Avrupa Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri için de aynı olduğu görülmektedir. Avrupa Engellilik Forumunun (European Disability Forum) (2020: 48) verilerine göre, Avrupa Birliği genelinde engelli istihdamı, 2017 yılı için, ortalama %50,8¹¹ oranında gerçekleşmiştir. Aynı yıl için engelli olmayan nüfusun istihdam oranı ise %74,8’tür. 1980’lerden beri engellilere yönelik sosyal içermeye politikalarını sıkı şekilde uyguluyor olmasına rağmen AB için engelli istihdam oranının engelli olmayan istihdam oranının 24 puan altında kaldığı görülmektedir. 2017 yılı için Amerika Birleşik Devletleri istihdam oranları, engelli olmayan nüfus için %65,7 iken

⁹ ESCAP, BM Ekonomik ve Sosyal Konseyinin 5 bölgesel komisyonundan biridir. 1947 yılında kurulmuştur. 53 üyesi ve 9 kısmi üyesi vardır (The Economic and Social Commission for Asia and the Pacific, 2021).

¹⁰ Africa Renewal Birleşmiş Milletler tarafından 3 aylık periyodlarla yayımlanan, Afrika’daki sosyal, politik ve ekonomik duruma odaklanan bir dergidir (The United Nations, 2021). Bu veri Aralık 2018-Mart 2019 sayısı için Finbarr Toesland tarafından yazılan makaleden alınmıştır.

¹¹ Veri, *Poverty and Social Exclusion of Persons with Disabilities-Human Rights Report* kapsamında belirtildiği üzere, 2017 Avrupa Birliği Gelir ve Yaşam Koşulları İstatistikleri (European Union Statistics on Income and Living Condition/ EU-SILC) anketinde verilen cinsiyetlere göre istihdam oranı 2’ye bölünerek elde edilmiştir (European Disability Forum, 2020: 48).

engelli nüfus için %18,7 oranı ile 3,5 kat daha düşük gerçekleşmiştir (U.S. Bureau of Labor Statistics, 2018).

Türkiye’de engellilere ilişkin resmi veriler ise oldukça sınırlıdır. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından AB ülkeleriyle eş zamanlı olarak, geniş kapsamlı bir örneklem araştırması olarak uygulanmış 2011 Nüfus ve Konut Araştırması’ndan bu yana, engellilere yönelik kapsamlı bir araştırma yapılmamıştır. Bu sebeple Türkiye’de engellilere dair veriler AÇSHB tarafından yayımlanan Engelli ve Yaşlı İstatistik Bültenlerindeki istatistikler ile Türkiye İş Kurumu istatistikleri kullanılarak oluşturulmuştur.

T.C. AÇSHB’nin yayınladığı Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni (2020:16-18) verilerine göre, Türkiye’de Ulusal Engelli Veri Sistemine kayıtlı toplam 2,526,885 engelli birey yaşamaktadır. Sisteme kayıtlı engelli bireylerin %56’sı erkek iken %44’ü kadın engellidir. Engelli nüfusunun %68’ini oluşturan ve “*çalışma çağı olarak tanımlanan*” (Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları, 2020) 15-65 yaş arası engellilerin sayısı 1,721,824 kişidir. Ağır engelliler ise 755,587 kişi ile engelli nüfusunun %29’unu oluşturmaktadır. Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni (2020: 17) verilen Tablo (2.6.) dikkate alınarak, engel türleri açısından değerlendirdiğimizde, %43,68 oranla süreğen hastalığı olan engelliler, engelli nüfusunun en yüksek oranını oluştururken en düşük oranı ise %1,69 ile dil ve konuşma engelliler oluşturmaktadır. Ayrıca %11,98 oranında engelli bireyin birden fazla engeli bulunduğu görülmektedir.

Çalışma yaşamı içinde var olan engelli bireylere ilişkin veriler aşağıdaki Tablo 7’de 2015-2019 yılları arasında, kota sistemi ile özel ve kamu sektöründe işçi kadrosunda istihdam edilen engellilerin sayısı, e-kpss ile memur olarak istihdam edilen engellilerin sayısı ve İŞKUR desteği ile kendi işini kuran engellilerin sayısı şeklinde verilmiştir.

Tablo 7: Türkiye’de Çalışma Yaşamının İçindeki Engelli Sayılarının Yıllara Göre Dağılımı

Yıllar	İşçi Kadrosu	Memur Kadrosu	Kendi İş Olan	Toplam
2019	126,670	55,196	589**	182,455
2018	122,295	51,814	547*	174,656
2017	113,074	49,873	187	163,134
2016	103,235	48,134	173	151,542
2015	95,066	40,655	286	136,007

Kaynak: Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni, 2020, s. 23-28.

*Namal, 2019, s. 266.

**Türkiye İş Kurumu, 2019 Faaliyet Raporu, 2020, s.56.

Tabloya baktığımızda 2019¹² yılı için, 15-64 yaş engelli bireylerin ücretli olarak istihdam edilme oranının %10,56¹³ olarak gerçekleştiği görülmektedir. Bu noktada görülüyor ki çalışma çağındaki engelli nüfusunun %80'inden fazlası istihdam dışında kalmaktadır. *Bir buçuk milyondan fazla* engelli birey ekonomik yaşamın dışında kalarak *ülke ekonomisinde kayba* sebep olmaktadır. TÜİK tarafından paylaşılan İşgücü İstatistikleri, 2019 (2020) haber bülteni verilerinde, 2019 yılı için 15-64 yaş genel nüfus istihdam oranı ise %50,3 olarak belirlenmiştir. Bu durumda engelli istihdam oranının engelli olmayan nüfusun istihdam oranından yaklaşık 5 kat düşük gerçekleştiği görülmektedir.

İstihdama katılma biçimlerine göre değerlendirdiğimizde tüm yıllar için engellilerin *en yüksek* oranda *işçi kadrosunda* istihdam edildikleri görülmektedir. 2015 yılı için 95.066 olan işçi kadrosu ile istihdam edilen engellilerin sayısı toplam engelli istihdamının %69,89'unu oluşturmaktadır. Yıllar içinde sürekli artan işçi kadrosunda istihdam edilen engelli sayısı, 2019 yılına gelindiğinde 126,670 kişi ile toplam engelli istihdamının %69,42'sine denk gelmektedir. E-kpss ile memur olarak istihdam edilen engelli sayısı ise 2015 yılında 40,655 kişi iken 2019 yılında 55,196 kişiye ulaşmıştır. Memur kadrosu ile istihdam edilen engellilerin oranı da 2015 yılında %29,89 iken 2019 yılında %30,25'e yükselmiştir.

Yukarıda verilen istatistiklere baktığımızda, engelli bireylerin istihdama dahil olma oranlarının oldukça düşük olduğu açıkça görülmektedir. İstihdama erişmede yaşadıkları sorunların yanı sıra engelli bireyler istihdam edilseler bile “*düşük işler, düşük ücretler, olumsuz tavırlar*” gibi sorunlarla karşılaşmaktadırlar (Adams vd., 2019; Makau, 2014; Martin, 2012; Zamore, 2014). İstihdam fırsatlarının olmaması ve istihdam sonrasında maruz kaldıkları ayrımcı tavırlar engelli bireyleri, ekonomik yaşama dahil olma noktasında alternatif bir seçenek olarak girişimciliğe yönelmektedirler (Abdullahi, 2018; Boylan ve Burchardt, 2003; Uddin ve Jamil, 2015).

Engelli bireylerin ekonomik yaşamın içinde var olmalarının alternatif bir seçeneği olarak öne çıkan *girişimcilik* oranlarına baktığımızda, özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nde ve Avrupa'da yapılmış olan çalışmalarda, engelli bireylerde engelli olmayan bireylere kıyasla *daha yüksek* olduğunun öne sürüldüğü görülmektedir (Boylan ve Burchardt, 2003; Gouskova, 2012; Jones ve Latreille, 2011; Kitching, 2014; Pagan, 2009; Zamore,

¹² 2019 yılı öncesine ait istatistik bültenlerine ulaşmadığımız için 2019 yılı için değerlendirme yapılmıştır.
¹³ Bu veri, Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteninde (2020) verilen 15-64 yaş arası engelli sayısının ücretli olarak istihdam edilmiş engelli sayısına (işçi kadrosu+ memur) oranlanması ile elde edilmiştir.

2014). Blanck vd. (1999) engelli bireylerin, son zamanlarda, daha yüksek oranda kendi işlerini kurmayı tercih ettiklerini ifade etmektedir. Hagner ve Davis (2002) ise kendi işini kurmanın sunduğu avantajlar sebebiyle engelliler için uygulanabilir bir istihdam seçeneği olarak daha çok kabul gördüğünü belirtmektedir. Bu konuda yapılmış bazı çalışmaların da bu varsayımları desteklediği görülmektedir. Örnek vermek gerekirse, Pagan (2009) Avrupa Topluluğu Hanehalkı Paneli verilerini kullanarak 13 Avrupa ülkesi için yaptığı çalışmasında neredeyse tüm Avrupa ülkelerinde engelli bireylerin girişimcilik oranlarının, engelli olmayanlarla kıyaslandığında, çok daha yüksek oranda gerçekleştiği sonucuna ulaşmıştır. Vaziri vd. (2014) çalışmasında Yunanistan, Portekiz, Romanya gibi güney Avrupa ülkelerinde engelli bireylerin kendi işini kurma oranlarının (31,7) ile engelli olmayanlardan (%20,51) daha yüksek olduğunu belirtmektedir. Blanck vd. (1999) ABD’de son yıllarda engelli bireylerin çoğunlukla kendi işini kurmaya yöneldiğini ifade etmektedirler. Yine Renko, Haris ve Caldwell (2016)’de çalışmalarında ABD’de engelli bireylerin kendi işini kurma oranlarının engelli olmayan bireylerden neredeyse 2 kat daha fazla gerçekleştiğini belirtmişlerdir. ABD Çalışma Bakanlığı tarafından yayımlanan Engelli Bireyler: İşgücü Özellikleri-2019 raporu çerçevesinde 2019 yılında kendi hesabına çalışma oranı, engelli nüfus için %10 engelli olmayan nüfus için %5,9 oranında gerçekleşmiştir (U.S. Department of Labor, 2020). Bu veriler dikkate alındığında Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri’nde engellilerin kendi hesabına çalışma oranlarının engelli olmayanlardan daha yüksek olduğu görülmektedir. Maritz ve Laferriere (2016) de yaptıkları çalışmada Avustralya’da engelli bireylerin kendi işini kurma oranlarının engelli olmayanlardan daha yüksek olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Maritz ve Laferriere (2016) çalışmalarında sadece Avrupa ve Kuzey Amerika’nın gelişmiş ülkelerinde değil Asya Pasifikte de engelli bireylerin kendi işini kurma oranlarının yüksek olduğunu iddia ederek Güney Kore’yi örnek göstermektedir. Hwang ve Roulstone (2015) çalışmalarında Güney Kore’de istihdama dâhil olan 855.158 engelli bireyin 388.241’inin kendi işine sahip olduğunu belirterek engelli girişimcilik oranlarının yüksek olduğunu doğrulamaktadır. Bütün bu veriler dikkate alındığında gelişmiş ülkelerde engelli bireylerin girişimcilik oranlarının engelli olmayan bireylerin girişimcilik oranlarından daha yüksek olduğunu söylemek mümkündür.

Literatüre baktığımızda önceleri engellilerin işe yerleştirilmesine odaklanılan engelli istihdamı konusunun küreselleşme, dijital çağ vs. etkisi ile “*çalışan olmaktan çok bir çalıştıran olmaya doğru*” yön değiştirdiği görülmektedir. Engelli girişimciliği ile ilgili

yapılmış çalışmaları ve engellilerin girişimcilik oranlarını dikkate aldığımızda önceden önem verilmeyen girişimcilik konusunun, son dönemlerde engelliler için uygun ve cazip bir seçenek olarak dikkat çektiğini söylemek mümkündür (Aköğretmen ve Orhan, 2020). Literatürde, engelli bireylerin girişimcilik oranlarının daha yüksek olmasının *“engellilerin geleneksel istihdama erişimlerinin kısıtlı olması sebebiyle girişimcilik faaliyetlerine yönelmeleri, iş ve engel durumları arasında daha iyi uyum sağlayan çalışma saatleri ve çalışma ortamının getirdiği esneklik, daha önemli kişisel, sosyal ve finansal avantaj sağlaması sebebiyle geleneksel istihdamdan daha fazla tercih edilmesi”* gibi sebepleri olduğu düşünülmektedir (Martin, 2012; Uddin ve Jamil, 2015).

Girişimciliğe mecbur kalmak ve girişimciliğin sunduğu fırsatlardan yararlanmanın yanı sıra engelli bireylerin girişimcilik oranları, engel türü, engel derecesi, cinsiyet, eğitim ve ikamet yerine göre değişmektedir (Kitching, 2014). Pagan (2009) 13 Avrupa ülkesi için Avrupa Topluluğu Hanehalkı Paneli verilerini kullanarak yaptığı çalışmasında, fiziksel veya zihinsel problemleri olan engelli bireylerin işgücünde daha fazla önyargıyla karşılaştığını ve bu sebeple kendi işini kurmanın bu engelli bireyler için tek seçenek olabileceğini belirtmektedir. Boylan ve Burchardt (2003) yaptıkları çalışmada, girişimcilik oranlarının kas ve iskelet sistemi rahatsızlığı olan engelli bireylerde daha yüksek olduğunu belirtmiştir. Manzanera-Roman ve Brandle (2019) yaptıkları çalışmada, Ulusal İstatistik Enstitüsü Engellilerin İstihdam Araştırması verilerine göre, 2017 yılı için İspanya’da girişimcilik oranlarının en yüksek ortopedik engelliler arasında, en düşük ise zihinsel engelliler arasında görüldüğünü ifade etmektedir. İspanya’da 2018 yılında, fiziksel, duyuşsal ve organik engelleri olan engelli bireyler üzerinde uygulanmış bir anketin verilerini kullandıkları kendi araştırmalarının sonucunda da Manzanera-Roman ve Brandle (2019), osteoartiküler sistemle (kemik ve eklem) ilgili engelli kişilerin daha büyük ölçüde kendi işlerini kurmaya yöneldikleri sonucuna ulaşılmıştır. İşitme ve görme engellilerde kendi işini kurma oranları düşük çıkmış ve bunun sebebinin kişinin engel durumundan daha çok de işitme ve görme engelli bireylerin çoğunluğunun maaşlı çalışan olarak istihdam edilmesi olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca Pagan (2009) günlük faaliyetlerinde ciddi sınırlamaları olan engelli bireylerin girişimcilik oranları daha hafif sınırlamaları olanlara kıyasla daha yüksek olduğunu ve girişimciliğin özellikle ağır engelli bireyler için uygulanabilir bir seçenek olduğunu belirtmektedir. Arivalagan ve Paramasivan (2019) çalışmaları kapsamında 122 engelli girişimciyle yaptıkları anket çalışmasında engelli girişimcilerin çoğunluğunun (%70’ten fazla) erkek olduğunu ifade

etmişlerdir. Hwang ve Roulstone (2015) da çalışmalarında Kore’de erkek engellilerin girişimci olma olasılıklarının kadın engellilerden yaklaşık 3 kat daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Hagner ve Davis (2002) ise çalışmasında, engellilerin girişimcilik faaliyetlerinin kırsal alanlarda ve yüksek işsizliğin olduğu bölgelerde daha yoğun olduğunu ifade etmektedir.

Ancak, yukarıda verilen Tablo 7’deki veriler dikkate alındığında, *Türkiye’de engelli girişimcilik oranlarının*, ABD, Avustralya gibi ülkelerden *farklı* olduğu görülmektedir. Tablodan anlaşıldığı üzere, *Türkiye’de kendi işi olan engelli oranının*, engellileri ekonomik yaşama dahil etme içindeki payı oldukça *düşüktür*. 2018 ve 2019 yılında diğer yıllara göre yaklaşık 3 kat artış göstermiş olsa da kendi işi olan engelli birey oranı tüm yıllar için %1’den azdır. TÜİK tarafından yayınlanan İşgücü İstatistikleri-2019 Haber Bülteni (2020) verilerine göre 2019 yılı genel nüfusun girişimcilik oranı ise %21,3¹⁴ ile engelli nüfusun girişimcilik oranından 20 kat daha yüksek gerçekleşmiştir. Amerika Birleşik Devletleri Çalışma Bakanlığı verileri dikkate alınarak Türkiye ile bir karşılaştırma yaptığımızda, 2019 için, Amerika Birleşik Devletleri’nde kendi işine sahip olan engelli oranı %10 (U.S. Department of Labor, 2020) ile Türkiye’de %1 (Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni, 2020; Türkiye İş Kurumu, 2020) olan kendi işine sahip olma oranından 10 kat daha yüksek olduğu görülmektedir.

Türkiye’deki bu oranların düşük olmasının en önemli sebeplerinden biri gelişmişlik seviyesidir. Daha önceden de bahsedildiği üzere “*girişimcilik, bir ülkenin ekonomik kalkınmasında en önemli girdilerden biridir*” (Dhaliwal, 2016: 4262). Kalkınmanın en önemli dinamiklerinden olan yeni ve başarılı işletme sayısı (Gökçek ve Karakaya, 2020) ülkelerin gelişmişlik seviyelerinde de belirleyici olmaktadır. Dolayısıyla girişimcilik oranları gelişmiş ülkelerde yüksek, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler de ise daha düşüktür. Bu noktada zaten girişimci olmanın zor olduğu ve girişimcilik oranlarının düşük olduğu gelişmekte olan ülkelerde, toplumsal yaşamda kendilerine has pek çok sorunla karşılaşan engelli bireylerin girişimci olmasının daha zor ve girişimcilik oranlarının daha düşük olması olası bir durumdur. Dolayısıyla gelişmekte olan ülkelerden biri olan Türkiye’de de engelli bireylerin girişimcilik oranları düşük olmaktadır.

¹⁴ Veri, Engelli ve Yaşlı İstatistik bültenindeki kendi hesabına çalışan oranları ile işveren oranları toplanarak elde edilmiştir.

Akögretmen ve Orhan (2020)'ın belirttiği üzere her ülke sosyal ve ekonomik gelişmişlik derecesine göre engelli istihdamı konusunda farklı yöntemler uygulamaktadır. Türkiye'de engellileri ekonomik yaşama dahil etme konusunda en çok tercih edilen yöntem kota sistemi uygulamasıdır. Yukarıdaki Tablo 7'de de gördüğümüz gibi Türkiye'de engelli bireyler en çok ücretli çalışanlar olarak ekonomik yaşama dahil olmakta ve bunlar içinde de kota sistemi ile çalışma hayatına dahil olan engellilerin sayısı daha fazladır (Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni, 2020: 23-28). Bu konuda, Eliöz vd. (2017) yaptıkları çalışmada Türkiye'de gelişmekte olan diğer tüm ülkelerde olduğu gibi, engellilerin kendi işlerini kurması yoluyla ekonomiye katkılarının düşük olduğunu ve bu eksikliği gidermek amacıyla devlet tarafından engellilere kamu ve özel sektörde iş olanaklarının sağlanmaya çalışıldığını belirtmektedirler.

Engellilerin ekonomik yaşama dahil olması, bağımlılıktan kurtulmuş, kendi kendine yeten bireyler olarak toplumda yer edilmeleri için gereklidir. Engellileri toplumla bütünleştirme anlayışıyla birlikte, özellikle önem kazanan engellilerin istihdamına yönelik dünya genelinde uygulamalar olmasına rağmen engellilerin istihdam içindeki paylarının hala çok düşük olduğu düşünüldüğünde, istihdam seçeneğinin engellileri ekonomik yaşama dahil etme noktasında yetersiz kaldığı açıktır. Bu sebeple, engellileri ekonomik yaşama dahil etmenin alternatif ve uygun bir yolu olarak girişimcilik ön plana çıkmaktadır. Engellilerin girişimcilik oranlarına baktığımızda, gelişmiş ülkelerde yüksek olduğu görülmektedir. Ancak gelişmekte olan ülkelere denince Türkiye'de durum farklıdır. Yukarıdaki verilerden de açıkça görüldüğü üzere, Türkiye'de engellilerin kendi işlerini kurma oranlarının ekonomik yaşama dahil olmuş (çalışma yaşamının içinde olan) engelliler içindeki payı oldukça düşüktür. Engellilerin ekonomik yaşama dahil edilmelerinin gerekliliği ve girişimcilik seçeneğinin hem ülke ekonomisi hem de engellilerin kendilerine sağladığı katkılardan ötürü engelliler için uygun ve önemli bir seçenek olması dikkate alındığında, Türkiye'de engelli girişimciliği konusuna ağırlık verilmesi ve engelli bireylerin girişimcilik faaliyetlerinin arttırılması gerektiği açıktır. Bu noktada engelli bireylerin girişimci olma yolunda karşılaştıkları sorunların bilinmesi, söz konusu sorunların ortadan kaldırılması için önemli olmaktadır. Ayrıca engelli bireylerin girişimcilik faaliyetlerini arttırma noktasında, engelli girişimciliğini destekleyen politika ve uygulamalar da etkili olmaktadır. Bu etki dikkate alınarak, bir sonraki başlıkta Türkiye'de engelli girişimciliğini yönelik destekleyici uygulamalardan bahsedilecektir.

2.2.4. Türkiye’de Engelli Girişimciliğine Yönelik Destekleyici Uygulamalar

Ekonomik büyümenin kaynağı olarak kabul edilen girişimcilik, sunduğu avantajlar sebebiyle, engelliler için uygulanabilir bir istihdam seçeneği olarak görülmekte ve yoksulluğu azaltma stratejisi olarak teşvik edilmektedir (Hagner ve Davies, 2002; Pagan, 2009; Widoyoko vd., 2018). Engelli bireyler, son zamanlarda kendi işlerini kurmaya yönelmeye başlamışlardır (Boylan ve Burchardt, 2003). Dünyanın pek çok ülkesinde, *engellilerin girişimci faaliyetlerinin desteklenmesi için politika ve programlar* geliştirilmekte ve engelliler için *girişimciliği özendirici stratejiler* uygulanmaktadır (Namal, 2019). Örnek vermek gerekirse, engelli girişimciliği konusuna, engelli bireylerin engelli olmayan bireylerle “*eşit koşullarda çalışma hakkına sahip olduğunu*” kabul eden BM Engelli Haklarına İlişkin Sözleşme (2009) kapsamında yer verilmiş ve engellilerin girişimcilik konusunda destekleneceği belirtilmiştir (Madde: 27). Girişimciliğin teşvik edilmesi, Avrupa İstihdam Stratejisinin de önemli bir ayağını oluşturmaktadır (Pagan, 2009). Avrupa 2020 (European Comission, 2010) stratejisinde, belirlenen 3 temel öncelik çerçevesinde, Avrupa Birliğini, bilgi ve yeniliğe dayanan, kaynaklarını çok daha verimli kullanan; daha rekabetçi ve daha çevreci, bölgesel ve sosyal uyumu sağlamış istihdamı yüksek bir ekonomiye dönüştürmek amaçlanmıştır. Avrupa 2020 stratejisi kapsamında girişimcilik akıllı, sürdürülebilir ve kapsayıcı büyüme öncelikleri çerçevesinde, küresel rekabet edebilirlik için gerekli ve kilit bir yöntem olarak görülmüştür. Yoksulluk sınırı altında yaşayan ve sosyal dışlanmaya maruz kalan kişilerin iyi koşullarda yaşamasını sağlamak ve toplumda aktif olarak yer almalarını sağlamak için desteklenmesi de Avrupa 2020 stratejisi kapsamında hedeflenmektedir (European Comission, 2010).

Avrupa Birliğinde olduğu gibi Türkiye’de de engellilerin girişimcilik faaliyetlerinin geliştirilmesi için politika ve programlar geliştirilmektedir. “*Ülkemizde girişimcilik kültürünü yaygınlaştırmak ve girişimciliği geliştirmek*” amacıyla hazırlanan Türkiye Girişimcilik Stratejisi ve Eylem Planı 2015-2018, 1 Temmuz 2015’te 29403 sayılı resmî gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. “*Engellilerin girişimciliğinin özendirilmesi*” 2015-2018 Türkiye Girişimcilik Stratejisi ve Eylem Planı’ndaki (2015: 64) stratejik hedefleri gerçekleştirmek amacıyla belirlenen eylemlerden birisidir. Bu sebeple eylem planında, engelli girişimciliği eğitimlerinin yaygınlaştırılacağı ve engellilere verilen destek miktarının arttırılacağı ifade edilmiş ve desteklerden yararlanan engelli girişimci sayısının her yıl arttırılması hedeflenmiştir. Türkiye’de Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (KOSGEB) 2016-2020 stratejik planı

kapsamında da kadın, engelli ve genç girişimcilerin sosyal ve ekonomik hayattaki paylarının artırılması amacıyla özel hedef grupların destekleneceği belirtilmiştir. Bu amaçla uygulamalı girişimcilik eğitimlerinin verileceği ifade edilmiştir (KOSGEB, 2015: 46-47).

Türkiye’de engelli bireylerin girişimcilik faaliyetlerinin özendirilmesi amacıyla geliştirilen politikalar çerçevesinde, KOSGEB ve İŞKUR, girişimci olmak isteyen engellilere destek sağlayan 2 kurum olarak karşımıza çıkmaktadır. KOSGEB kendi işini kurmak isteyen veya var olan işlerini geliştirmek isteyen engelli bireylere hibe ve faizsiz kredi imkânı sunmaktadır. Kamu veya özel sektörde çalışabilecek yeterliliği olmayan engelli bireyler, engelli raporları olması şartıyla KOSGEB desteklerinden faydalanabilmektedir. Engellilerin girişimcilik faaliyetlerine yönelik destek sağlayan diğer kurum da İŞKUR’dur. İŞKUR tarafından, engelli ve eski hükümlü bireylere, “Engelli ve Eski Hükümlü Çalıştırmayan İşverenlerden Tahsil Edilen İdari Para Cezalarını Kullanmaya Yetkili Komisyona Dair Yönetmelik¹⁵” (2014) ile kurulmuş olan komisyon aracılığı ile hibe desteği verilmektedir (İŞKUR, 2020).

Tüm dünyada istihdam şekillerini değiştiren küreselleşme, dijital çağ gibi söylemler engelli bireylerin istihdam şekillerini de değiştirmiş ve son yıllarda engelli bireylerin istihdamı konusunda girişimcilik önem kazanmıştır (Aköğretmen ve Orhan, 2020). Girişimciliğin engelliler için uygun bir yöntem (Cooney, 2008) olduğunun ve girişimciliğin engellileri topluma dahil etmek için önemli bir strateji (Blanck vd., 1999; Makau, 2014) olduğunun anlaşılması ile de dünya genelinde engelli girişimciliğine yönelik politika ve uygulamalar artmaya başlamıştır (Namal, 2019). Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de engellilerin girişimcilik faaliyetlerinin öneminin anlaşılmış ve engellilerin girişimcilik faaliyetlerini destekleyici uygulamaların geliştirilmiş olduğu görülmektedir. Ancak çalışmanın “Engellilerin İstihdam ve Girişimcilik Oranları” başlığında da belirtildiği üzere, Türkiye’de engelli girişimcilik oranları oldukça düşüktür. Söz konusu verileri dikkate aldığımızda, ülkemizde engellilerin girişimcilik faaliyetlerini destekleyici politika ve programların yetersiz kaldığını ve engelli bireylerin girişimcilik faaliyetlerini arttırabilmek için başka yöntemler düşünülmesi gerektiğini söylemek mümkün olmaktadır. Bu sebeple bu çalışmada, engelli girişimciliğinin arttırılabilmesini

¹⁵ Yönetmelik, engelli ve eski hükümlü çalıştırmayan işverenlerden İş Kanununun (2003) 101. maddesi uyarınca tahsil edilecek para cezalarının kullanımı konusunda yetkili bir komisyonun kurulması, çalışması ve bu komisyona sunulacak projelere ilişkin esaslar belirlemek amacıyla çıkartılmıştır.

sağlamak amacıyla *engelli bireylerin kendi işlerini kurma sürecinde karşılaştıkları sorunların bilinmesi gerekliliğine* odaklanılmaktadır. Çünkü engelli bireylerin girişimci olma yolunda karşılaştıkları sorunların tespit edilmesi, söz konusu sorunların ortadan kaldırılması ve engellilerin girişimcilik faaliyetlerinde bulunmalarına uygun bir ortam oluşturulması için gereklidir.

2.3. Engelli Girişimcilerin Girişimcilik Faaliyetlerinde Karşılaştıkları Sorunlar

Engelli girişimciliği literatürüne baktığımızda, 1990’lardan bugüne konuya ilişkin, *engelli bireylerin girişimcilik oranlarını, girişimcilik motivasyonlarını, girişimcilikte karşılaştıkları sorunları* (Uddin ve Jamil, 2015; Pagan, 2009; Zamore, 2014) ve benzeri konuları inceleyen, çeşitli çalışmaların yapıldığı görülmektedir. Bu başlık altında, *engelli bireylerin girişimcilik faaliyetlerinde karşılaştıkları sorunları belirleme* temel amacı çerçevesinde, engelli girişimciliği literatürü içerisinde engelli girişimcilerin karşılaştıkları sorunları ele alan çalışmalar incelenmiş ve aşağıdaki Tablo 8’de özetlenmiştir. Literatürdeki engelli bireylerin girişimciliğine yönelik yapılmış çalışmalar içerisinden, öğrencileri, danışmanları vs. konu eden değil engelli girişimcileri konu alan ve engelli girişimciler üzerinde araştırma yapan çalışmalar tabloya dahil edilmiştir.

Tablo 8: Engelli Girişimcilerin Karşılaştıkları Sorunları Ele Alan Çalışmalar

Boylan ve Burchardt, 2003	Çalışma, İngiltere’de, engelli bireylerin kendi işine sahip olmasının doğasını ve engelli bireylerin girişimci olmada karşılaştıkları engelleri belirlemek amacıyla yapılmıştır. 24 katılımcıyla yapılan araştırmanın sonucunda, engelli girişimcilerin “ <i>kişisel mali kaynaklarının eksikliği, bankaların ayrımcılığı, danışma merkezlerine erişim, bireysel ihtiyaçlarına uygun olmayan eğitim, iş danışmanlarının yardımcı olmayan tutumları ve düzenli sosyal yardım gelirlerini kaybetmekten korkmaları</i> ” gibi sorunlar yaşadıkları görülmüştür.
Van Niekerk, Lorenzo ve Mdlokolo, 2006	Güney Afrika’nın Cape Town kentinde yürütülen engelli girişimcilik projesini rapor ettikleri çalışmalarında, engelli girişimcilerin yaşadıkları sorunları “ <i>yetersiz sermaye ile başlamak, kapasite eksikliği ve iş ilişkileri kurmanın zorlukları</i> ” şeklinde belirlemişlerdir.
Cooney, 2008	Engelliler arasındaki girişimcilik faaliyetlerinin araştırıldığı çalışmada engellilerin girişimci olma motivasyonlarına ve karşılaştıkları sorunlara yönelik literatür incelemesi yapılmıştır. Engellilerin girişimci olma konusunda “ <i>başlangıç sermayesine erişme, yardım gelirlerini kaybetme, iş danışmanlarının yardımcı olmayan tutumları ulaşımında yaşanan zorluklar</i> ” gibi problemler yaşamaktadırlar.
Vaziri vd., 2014	Kapsayıcı Girişimcilik üzerine bir OECD Projesi Raporu olarak hazırladıkları çalışmada girişimci olmayı amaçlayan engellilerin karşılaştıkları sorunları belirlemeyi ve bu sorunların teknoloji yoluyla ortadan kaldırılabilmesi için öneriler sunmayı amaçlamışlardır. Çalışma kapsamında engellilerin “ <i>iş kaynaklarının yetersizliği, organizasyon yapısı kurabilmek, müşteri bulmak</i> ” gibi sorunlar yaşadıkları belirlenmiştir.
Kitching, 2014	OECD raporu olarak hazırlanan çalışmada girişimciliğin engelli bireylerin işgücü piyasasındaki dezavantajlarına çözüm olma olasılığını değerlendirmek amaçlanmıştır. Bu amaçla çalışmada engelli bireylerin girişimcilik oranlarını, kurdukları iş türlerini ve karşılaştıkları zorlukları incelenmiştir. Engelli girişimciliği ile ilgili yapılan literatür incelemesinde, engelli girişimcilerin “ <i>başlangıç sermayesine erişim ve bir işi yönetebileceklerine dair kendilerine</i>

	<i>güven eksikliği, sosyal yardımları kaybetme, iş becerilerinin eksikliği, tüketici ayrımcılığı, iş desteğinin olmaması” gibi sorunlarla karşılaştıkları belirtilmiştir.</i>
Halabisky, 2014	Engelliler için girişimcilik politika özeti olarak yayımlanan çalışmada engellilerin girişimcilik faaliyetlerinden, girişimciliğin engellilere faydalarından, engellilerin girişimcilikte karşılaştıkları zorluklardan ve engellilerin girişimciliği için politika desteklerinden bahsetmektedir. Çalışmada engelli bireylerin her girişimcinin yaşadığı zorlukların yanı sıra <i>“öзgüven eksikliği ve istek eksikliği, fayda tuzağı, işle ilgili bilgi ve beceri eksikliği, başlangıç sermayesine erişememe, tüketici ayrımcılığı, ekstra iş gücü maliyetleri, uygun iş destek hizmetlerinin olmaması”</i> gibi sorunlar yaşadığını belirtmektedir.
McGreevy, 2015	İrlanda’da fiziksel engelli girişimcilerin motivasyonlarını ve karşılaştıkları temel sorunları belirlemeye çalıştığı araştırma kapsamında, engelli girişimcilerin <i>“sermaye eksikliği, finansmana ulaşım, özgüven eksikliği, başarısızlık korkusu, destek eksikliği, deneyim eksikliği, bilgi eksikliği, bürokrasi, ulaşım, sosyal yardımları kaybetme, sağlık yardımlarını kaybetme, ayrımcılık”</i> gibi sorunlar yaşadığı sonucuna ulaşılmıştır.
Uddin ve Jamil, 2015	Hindistan’da engelli girişimcilerin karşılaştıkları zorlukları ve bu zorlukların engelli olmayan girişimcilerin karşılaştıkları zorluklardan farklı olup olmadığını inceledikleri çalışmaları kapsamında, 150 engelli girişimci ve 150 engelli olmayan girişimci üzerinde çalışma yapmıştır. Çalışmanın sonucunda engelli girişimcilerin <i>“kendilerine inanç, deneyim eksikliği, finansmana erişimde sorunlar, devlet desteği olmaması, piyasadaki engellilere yönelik önyargılar”</i> gibi zorluklarla karşılaştıkları görülmüştür.
Maziriri ve Madinga, 2016	Güney Afrika’nın Sebokeng bölgesinde fiziksel engelli girişimcilerin karşılaştıkları zorlukları saptamak ve söz konusu zorluklara ilişkin çözüm önerileri geliştirmek amacıyla yaptıkları çalışmaları çerçevesinde 30 katılımcı ile mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Yapılan mülakatlar neticesinde engelli girişimcilerin karşılaştıkları zorluklar <i>“finansmana erişim, eğitim ve beceri eksikliği ve engellilere yönelik ayrımcılık”</i> olarak belirlenmiştir.
Maziriri ve Madinga, 2017	Çalışmada Güney Afrika’da fiziksel engelli bireylerin karşılaştıkları girişimcilik engellerini araştırmak amaçlanmıştır. Çalışmanın katılımcılarıyla gerçekleştirilen görüşmeler neticesinde engelli girişimcilerin <i>“makine ve ekipman eksikliği, ayrımcılık, iş bağlantıları kurma, destek merkezleri konusunda bilgi eksikliği, eğitim eksikliği, başlangıç sermayesi oluşturma zorlukları”</i> gibi sorunlarla karşılaştıkları sonucuna ulaşılmıştır.
Dhar ve Farzana, 2017a	Yaptıkları çalışmada, Bangladeş’te engelli girişimcilerin girişimcilik motivasyonları ve girişimcilikte karşılaştıkları sorunları belirlemek amacıyla 40 engelli girişimci ve 8 uzman ile görüşmeler yapmışlardır. Çalışmanın sonucunda engelli girişimcilerin <i>“öзgüven eksikliği, ikna becerisi eksikliği, teknik bilgi ve beceri eksikliği, deneyim eksikliği, sermaye eksikliği, sınırlı eğitim, sınırlı teknolojik erişim, rehberlik eksikliği”</i> gibi sorunlarla karşılaştıkları görülmüştür.
Dhar ve Farzana, 2017b	Çalışmada, Bangladeş’te engelli girişimcilerin karşılaştıkları sorunları belirlemek amaçlanmıştır. 40 engelli girişimci ve 10 uzman ile gerçekleştirilen mülakatlar sonucunda engelli girişimcilerin karşılaştıkları sorunları engellilerin ve engelli uzmanlarının perspektifinden belirlemişlerdir. Engellilerin gözünden karşılaşılan sorunlar <i>“işletme sermayesi eksikliği, faizsiz işletme kredisi olanağı olmaması, eğitim eksikliği, iş bilgisi eksikliği, bilgiye erişim eksikliği, erişimle ilgili sorunlar, operasyonel sorunlar”</i> olarak belirlenmiştir. Engelli uzmanlarının gözünden karşılaşılan sorunlar ise <i>“hedef pazarı anlamada sorunlar, kaliteli ürün sunamama, iş ağı eksikliği, girişimci özelliklerinin eksikliği”</i> olarak belirlenmiştir.
Eliöz vd., 2017	Çalışmada, Türkiye’de engelli girişimcilerin girişimcilik faaliyetlerinde karşılaşılabilecekleri sorunların neler olduğunu belirlemeye çalışılmış, bu sorunları aşabilmek için öneriler sunulmuş ve kamunun engellileri girişimciliğe yönlendirmek için uygulaması gereken yöntemlerden bahsedilmiştir. Çalışma kapsamında <i>“toplumun engellilere bakış açısı ve tüketici ayrımcılığı, başlangıç sermayesine erişim, ekonomik destek yanlış uygulamaları, ilgili iş bilgisi ve becerilerin eksikliği, destek tuzağı ve hibe-kredilerin kaynakları hakkında erişilebilir bilgi eksikliği, güven eksikliği/sınırlı istek-motivasyon, politik ve</i>

	<i>hassas iş desteklerinin bulunmaması, güven inşası ve rol modelleme” gibi sorunlar belirlenmiştir.</i>
Suguna ve Rasika, 2018	Hindistan’da engelli girişimcilerin karşılaştıkları zorlukları vurgulamaya yönelik yapılan çalışmada, engelli girişimcilerin karşılaştıkları zorluklar “ <i>kendine güvensizlik, fayda tuzağı, işle ilgili bilgi ve beceri eksikliği, başlangıç sermayesine erişim, tüketici ayrımcılığı, ekstra iş gücü maliyetleri, uygun iş destek hizmetlerinin olmaması</i> ” olarak sıralanmıştır.
Abdullahi, 2018	Çalışma kapsamında engellilerin karşılaştıkları sosyal dışlanma ve işgücü piyasasındaki dezavantaj sorununa çözüm olması amacıyla hayat boyu eğitim ve girişimcilik seçeneği incelenmiştir. Çalışma kapsamında Nijerya’da engelli girişimcilerle karşılaştıkları zorlukları belirlemeye çalışmış ve engelli girişimcileri desteklemeye yönelik önerilerde bulunulmuştur. “ <i>Başlangıç sermayesine erişim, işle ilgili bilgi ve beceri eksikliği, yardımları kaybetme korkusu, özgüven eksikliği, tüketici ayrımcılığı, uygun iş desteğinin olmaması</i> ” çalışma kapsamında belirlenen sorunlardır.
D’orio, 2019	Engelli ve göçmen girişimciler çerçevesinde incelediği dezavantajlı girişimciliği araştırması kapsamında, 3 engelli 3 göçmen girişimciyle görüşmeler yaparak, engelli ve göçmen girişimcilerin motivasyon faktörlerini ve karşılaştıkları zorlukları belirlemeye çalışmıştır. Çalışmaya göre, <i>girişimi başlatmak için gerekli finansal sermayeyi bulmak</i> engelli girişimcilerin karşılaştıkları birincil zorluktur. Bunun yanında engelli girişimciler “ <i>güvensizlik, aile ve arkadaşların desteğinin olmaması, deneyim eksikliği</i> ” gibi sorunlar da yaşamaktadırlar. Çalışmada ayrıca engelli bireylerin, “ <i>kendilerine yönelik önyargı ve işgücü piyasasındaki ayrımcı davranışlar</i> ” sebebiyle girişimciliğe itildiğinden bahsedilmektedir.
TK Rushda, 2019	Çalışmasında, devlet ve sivil toplum kuruluşlarından topladığı veriler, devlet ve merkez teşkilatının yayınlanmış raporlarından yararlanarak Hindistan’da engelli girişimcilerin karşılaştıkları zorlukları belirlemeyi amaçlamıştır. Çalışmasının sonucunda “ <i>finansmana erişmek, eğitim ve deneyim eksikliği, devlet desteği, pazar önyargıları, kendine güven</i> ” gibi sorunlar tespit etmiştir.
Hsieh, Molina ve Weng, 2019	Tayvan’da ciddi fiziksel engeli olan 13 girişimci ile görüşmeler yaptıkları araştırmalarında engelli girişimcilerin yaşadıkları zorlukları keşfetmeyi ve bu zorlukları aşabilmelerini sağlamak için uyarlanabilir mekanizma modeli oluşturmayı amaçlamışlardır. Araştırmaya göre engelli girişimciler “ <i>sosyal dışlanma, altyapı ve ulaşım sistemlerindeki eksiklikler, kurumsal desteklerin eksikliği, finansman bulmada sorunlar, engelli olmalarından kaynaklı yaşadıkları fiziki ve psikolojik durumlar</i> ” gibi problemlerle karşılaşmaktadırlar.
Adams vd., 2019	İngiltere’de yapılan çalışmada engelli bireylerin kendi işlerini kurma deneyimleri, bu süreçte karşılaştıkları zorluklar ve kendi işlerini kurma, sürdürme ve büyütmek için gereken destek türlerini araştırmak amacıyla 40 katılımcı ile görüşmeler yapılmıştır. Genel olarak engelli olmayan girişimcilerle benzer sorunlarla karşılaştıkları görülen engelli girişimcilerin karşılaştıkları en ciddi sorunların “ <i>özgüven eksikliği, finansmana ulaşamamak, iş yükünü yönetememek, destek eksikliği, seyahat/ulaşım</i> ” olduğu bulunmuştur.
Tihic, 2019	Çalışmada girişimcilik programlarına katılan engelli bireylerin deneyimleri araştırılmıştır. Çalışma kapsamında girişimciliğin engelliler için bir fırsat olmasından ve engelli girişimci adaylarının karşılaştıkları sorunlardan bahsedilmiştir. 5 engelli girişimciyle yapılan görüşmelerde, engelli bireylerin “ <i>farkındalık eksikliği, finansal kaynak eksikliği, iş yapmada fiziksel yetersizlik, engelliliğin getirdiği ağrılar ve problemler, eğitim eksikliği, deneyimsizlik, destek eksikliği (aile, arkadaş, hükümet vs.), önyargı ve ayrımcılık, yanlış kişileri işe almak</i> ” gibi sorunlar yaşadıkları belirlenmiştir.
Ahdanisa, 2019	Çalışmada, Endonezya’da engelli girişimciliği ve engelli girişimcilerin motivasyonları ve karşılaştıkları zorlukları belirlemek üzere literatür incelemesi yapmıştır. Araştırma sonucunda engelli girişimcilerin “ <i>başlangıç sermayesi bulamamak, finansal yönetim bilgisine sahip olmamak, bilgi ve beceri eksikliği, tedarikçiler ve diğer paydaşlar tarafından ayrımcı davranışlar, iş danışmanlarının olumsuz tutumları, özgüven eksikliği</i> ” gibi sorunlarla karşılaştıkları belirlenmiştir.

Abodunrin ve Komolafe, 2019	Nijerya’da görme engelli kadınların ekonomik olarak kalkınmasının yolu olarak girişimciliğe odaklandığı çalışmasında görme engelli kadın girişimcilerin “engellilere yönelik sosyal tutum, tüketici ayrımcılığı, aile sorunları, özgüven eksikliği, finansmana erişim, işle ilgili bilgi ve beceri eksikliği, uygun iş desteğinin olmaması” gibi sorunlarla karşılaştıkları görülmüştür.
Arivalagan ve Paramasivan, 2019	Hindistan’da engelli girişimcilerin karşılaştıkları sorunları belirlemek amacıyla 122 farklı engeli olan girişimciye anket çalışması uygulamıştır. Araştırma kapsamında engelli girişimcilerin <i>kişisel, örgütsel, pazarlamayla ilgili ve finansal sorunlar</i> ile karşılaştıkları sonucu elde edilmiştir.
Csillag, Gyori ve Svastic, 2019	Macaristan’da engelli girişimcilerin kendi işlerini kurma karşılaştıkları sorunları ve iş kurmalarındaki destekleyici faktörleri belirlemek amacıyla 10 fiziksel ve görme engelli girişimciyle mülakatlar yapmışlardır. Araştırmanın sonucuna göre, engelli girişimcilerin karşılaştıkları sorunlar “ <i>kişisel ve aile/arkadaş bağlantılı sorunlar, işle ilgili/ekonomik sorunlar, toplumla ilgili/sosyal ve çevresel engeller</i> ” olarak belirlenmiştir.
Odoch, 2019	Uganda’nın Gulu bölgesinde engelli bireyler için girişimciliğin zorlukları ve kolaylaştırıcılarını incelediği çalışması kapsamında 36 kişiyle mülakat yapılmıştır. Çalışmanın sonucunda engelli girişimcilerin “ <i>kendine güven eksikliği, eğitim fırsatlarının sınırlılığı, bilgiye erişim eksikliği, başlangıç sermayesi erişim, krediye erişim zorlukları</i> ” gibi sorunlarla karşılaştıkları görülmüştür.

Kaynak: Tablo araştırmacı tarafından oluşturulmuştur.

2.3.1. Engelli Girişimcilerin Karşılaştıkları Sorunların Sınıflandırılması

Bir iş kurmak ve yürütmek konusunda, engelli bireyler engelli olmayan bireylerin karşılaştıklarına benzer birtakım sorunlarla boğuşuyor olmalarının yanı sıra yaşamlarına ciddi sınırlamalar getiren sosyal-yapısal kısıtlardan oluşan, bazı spesifik engellerle de karşı karşıya kalmaktadırlar. Ayrıca engelli olmayan bireyler ile engelli bireylerin benzer olarak karşılaştıkları sorunlar engelli bireyler için daha belirgin, daha şiddetli ve aşılması daha zor olabilmektedir (Dhar ve Farzana, 2017a, Halabisky, 2014; Maritz ve Laferriere, 2016; Mpofu ve Shumba, 2013; Namatovu vd., 2012; Viriri ve Makurumidze, 2014).

Çalışmanın bu kısmında, literatürdeki engelli girişimcilerin girişimcilikte karşılaştıkları sorunlara dair yapılmış sınıflandırmalardan yola çıkarak, bu çalışma kapsamında kullanılmak üzere bir sınıflandırma yapılmıştır. Bunun için öncelikle literatürde engelli girişimcilerin karşılaştıkları sorunları sınıflandıran bazı çalışmalar verilmiştir (Tablo 9).

Tablo 9: Engelli Girişimcilerin Karşılaştıkları Sorunları Sınıflandıran Çalışmalar

Araştırmacı	Kategori	İçerik
Boylan ve Burchardt, 2003	Finansal ve diğer desteklere erişim	Başlangıç sermayesi oluşturma Düşük kredi notları Yardımları kaybetme Başlangıç için mentorluk (danışmanlık/destek)
	Erişimle ilgili problemler	Hareket sorunları (engellinin) Ulaşım sorunları Bilgiye erişim sorunları Binalara erişim sorunları Mesleki eğitime erişimde sorunlar Mesleki yeterliliğe erişimde sorunlar
	Ayrımcı tutumlar	Profesyoneller tarafından (iş danışmanları, danışmanlık kurumları, eğitim kurumları vb.) Genel halk tarafından (müşteriler, tüketiciler, komşular vs.)
McGreevy, 2015	Finansal engeller	Finansmana ulaşım Sermaye oluşturma
	İnsan kaynaklı engeller	Özgüven eksikliği Başarısızlık korkusu Destek eksikliği Deneyim eksikliği
	İş çevresi ile ilgili engeller	Bürokrasi Bilgi eksikliği
	Çifte dezavantaj yaratan durumlar	Ayrımcılık Cinsiyet Ulaşım Fayda tuzağı Sağlık kartını kaybetmek
Maritz ve Laferriere, 2016	Finansal zorluklar	Başlangıç sermayesine erişim Sosyal yardımları kaybetme
	Toplumsal zorluklar	Ayrımcılık (tüketiciler, tedarikçiler, diğer paydaşlar) Destek hizmetlerinin olmaması Engellilere yönelik özel eğitim eksikliği
	Kişisel zorluklar	Özgüven eksikliği Bilgi ve beceri eksikliği Deneyim eksikliği
Dhar ve Farzana, 2017a	Finansal zorluklar	Başlangıç sermayesi oluşturma İşletme kredisi alma
	Kişisel zorluklar	Özgüven eksikliği İkna ve müzakere becerisi eksikliği Teknik bilgi ve beceri eksikliği Deneyim eksikliği
	Çevresel zorluklar	Çevresel değişikliklerle başa çıkacak uzmanlık eksikliği, Stratejik rehberlik eksikliği
	Operasyonel zorluklar	Kaliteli üretim eksikliği Nihai çıktılarda sorun
	Altyapısal zorluklar	Binaların ve toplu taşımaların engellilere uygun olmaması
	Bilgisel zorluklar	Sınırlı eğitim sebebiyle bilgiye ulaşmada zorluk Sınırlı teknoloji erişimi sebebiyle bilgiye erişimde zorluk
Hsieh, Molina ve Weng, 2019	Bireysel kısıtlar	Engellilikten dolayı fiziki sorunlar Engellilikten dolayı psikolojik sorunlar
	Dışsal kısıtlar	Kurumsal destek eksikliği Altyapı ve ulaşım sistemlerinde eksiklik Eğitim eksikliği Mesleki beceri geliştirememe Kariyer geliştirememe Finansman bulmada zorluk
Odoch, 2019	Kişisel engeller	Kendine güven eksikliği
	Toplumsal engeller	Tüketici ayrımcılığı Sınırlı beceri eğitimi fırsatı Bilgiye erişim eksikliği Araziye sınırlı erişim
	Finansal engeller	Başlangıç sermayesine erişim Krediye erişim zorlukları

Kaynak: Tablo araştırmacı tarafından oluşturulmuştur.

Tabloya baktığımızda engelli girişimcilerin karşılaştıkları sorunların literatürde farklı şekillerde kategorileştirildiği görülmektedir. Literatürde engelli girişimcilerin karşılaştıkları sorunlara yönelik yapılmış sınıflandırmalarda ön plana çıkan noktaları dikkate alarak bu çalışma kapsamında; i) kişisel sorunlar, ii) çevresel sorunlar, iii) finansal sorunlar, iv) yönetim becerilerindeki yetersizliklerden kaynaklanan sorunlar şeklinde bir sınıflandırma yapılmıştır.

Engelli girişimcilerin girişimcilikte karşılaştıkları sorunlara ilişkin bulgular, yukarıda bahsettiğimiz sınıflandırma kapsamında, alt boyutlar dikkate alınarak aşağıdaki Tablo 10'da verilmiştir. Tablo oluşturulurken literatürde bu sınıflandırma altına girebilecek alt boyutlara değinen çalışmaların neler olduğu üzerinden gidilmiştir. Sonrasında da Tablo 10'da verilen sorunların ayrıntılarına değinilecektir.

Tablo 10:¹⁶ Engelli Girişimcilerin Karşılaştıkları Sorunlarla İlgili Sınıflandırmalarda Ön Plana Çıkan Vurgulara İlişkin Literatür Özeti

Kategori	Sorunlar	Girişimcilerin Karşılaştıkları Sorunlara Vurgu Yapan Çalışmalar
Kişisel Sorunlar	Özgüven eksikliği ve başarısızlık korkusu	McGreevy, 2015 Maritz ve Laferriere, 2016 Dhar ve Farzana, 2017a
	Motivasyon eksikliği	Ashley ve Graf, 2018
	Engellilikten kaynaklanan fiziksel problemler	Boylan ve Burchardt, 2003 Hsieh, Molina ve Weng, 2019
	Engellilikten kaynaklanan psikolojik problemler	Ashley ve Graf, 2018 Hsieh, Molina ve Weng, 2019
Çevresel Sorunlar	Engellilere yönelik ayrımcı tutumlar	Boylan ve Burchardt, 2003 Maritz ve Laferriere, 2016 Maziriri ve Madinga, 2017
	Aile/arkadaş desteği eksikliği	Ashley ve Graf, 2018 D'orio, 2019
	Devlet/iş desteği eksikliği	Uddin ve Jamil, 2015 McGreevy, 2015
	Rehberlik/uzmanlık eksikliği	Boylan ve Burchardt, 2003 Dhar ve Farzana, 2017a
	Fiziksel erişimle ilgili problemler	Boylan ve Burchardt, 2003 Hsieh, Molina ve Weng, 2019
	Teknoloji kaynaklı problemler	Boylan ve Burchardt, 2003 Maziriri ve Madinga, 2017 Dhar ve Farzana, 2017a
	Mentor/rol model eksikliği	Uddin ve Jamil, 2015 Ashley ve Graf, 2018
Finansal Sorunlar	Başlangıç sermayesi oluşturmada problemler	Boylan ve Burchardt, 2003 Maritz ve Laferriere, 2016 Odoch, 2019
	İşletme faaliyetleri için finansman/fon bulamama	McGreevy, 2015 Dhar ve Farzana, 2017a
	Yardım gelirlerini kaybetme korkusu	Boylan ve Burchardt, 2003 Maritz ve Laferriere, 2016
Yönetimle İlgili Sorunlar	Deneyim eksikliği	McGreevy, 2015 Dhar ve Farzana, 2017a Hsieh, Molina ve Weng, 2019
	İşle ilgili bilgi ve beceri eksikliği	Boylan ve Burchardt, 2003 McGreevy, 2015 Maritz ve Laferriere, 2016
	Üretimle ilgili karşılaşılan problemler	Dhar ve Farzana, 2017a Dhar ve Farzana, 2017b
	Tüketici ayrımcılığı sebebiyle pazarlama ve müşteri bulmada problemleri	McGreevy, 2015 Uddin ve Jamil, 2015 Odoch, 2019
	İşle ilgili bağlantı/ağ oluşturmamak	Uddin ve Jamil, 2015 Maziriri ve Madinga, 2017 Adams, 2019
	İş yükünü yönetmede problemler	Ashley ve Graf, 2018 Adams, 2019

Kaynak: Tablo araştırmacı tarafından oluşturulmuştur.

¹⁶ Sorunların sınıflandırmasında “Tablo 9: Engelli Girişimcilerin Karşılaştıkları Sorunları Sınıflandıran Çalışmalar” tablosuna temel olacak şekilde kullanılan çalışmaların yanı sıra literatürde engelli girişimcilerin girişimcilikte karşılaştıkları sorunları belirlemeye yönelik diğer çalışmalar da beraber kullanılmıştır.

Kişisel Sorunlar:

Kişisel sorunlar, engelli girişimcilerin kendi psikolojik ve fiziksel özelliklerinden kaynaklanan sorunları ifade etmektedir. Engelliler bağımlı ve yardım edilmeyi bekleyen bireyler olarak görülmekte (Maziriri ve Madinga, 2016) ve toplumdan dışlanmış olarak izole bir yaşam sürdürmektedirler (Uddin ve Jamil, 2015). Çevreleri tarafından sürekli olarak bir şeyleri yapamayacaklarının söylenmesine alışık olan engelli bireyler kendilerine güvenmek konusunda sorunlar yaşamaktadırlar (Foster, 2010). Bu sebeple başarılı bir işletme kurabilecekleri ve yürütebilecekleri konusunda kendilerine inanmamaktadırlar (Kitching, 2014). Kendilerine olan güvenlerinin düşüklüğünden kaynaklı olarak ikna ve müzakere yetenekleri de düşüktür (Dhar ve Farzana, 2017a). Hem aile ve arkadaşlarının hem de iş çevrelerinin destekleyici olmayan tavırları da başarılı olabileceklerine dair cesaretlerini kaybetmelerine neden olmaktadır (Abdullahi, 2018; Foster, 2010; Kitching, 2014). Ayrıca, devlet destekleri ve ailelerinin koruması altında yaşayan engelli bireyler, iş fırsatlarını değerlendirme konusunda yeterli motivasyona sahip olamamaktadırlar (Eliöz vd., 2017). Engelli bireylerin engellilik kaynaklı hareket problemleri (Boylan ve Burchardt, 2003) ve depresyon (Ashley ve Graf, 2018) gibi psikolojik problemleri de engelli bireylerin girişimcilikte karşılaştıkları sorunlardandır

Çevresel Sorunlar:

Çevresel sorunlar, engelli girişimcilerin içinde bulundukları toplumun kendilerine yaklaşımları ve toplumun düzenlenişi sebebiyle ortaya çıkan sorunlardır. Engelli bireyler toplum tarafından başkalarına bağımlı, hiçbir şeye katkıda bulunamayan, yardım edilmesi gereken kişiler olarak düşünürler. Toplumun geri kalanından daha aşağı olarak görülen engelli bireyler işlerini kurma ve yürütme konusunda iş danışmanları, kurumsal merkezler, müşteriler, tüketiciler, kendi çevreleri vs. (Boylan ve Burchardt, 2003; Maritz ve Laferriere, 2016) tarafından ayrımcı davranışlarla karşılaşmaktadırlar (Maziriri ve Madinga, 2016). Örneğin, engelli bireyler kendi çevrelerinden sürekli “yapamazsın, yardımlarla daha iyi olursun” gibi söylemler duymaktadırlar (Foster, 2010). İş danışmanları, muhtemelen engellilerin faaliyet kısıtlamaları ve karşılaşacakları risklerin büyüklüğü gibi sebeplerle, girişimciliği engelliler için uygun seçenek olarak görmemekte ve engellileri kendi işlerini kurma fikrinden caydırmaya çalışmaktadırlar (Abodunrin ve Komolafe, 2019).

Başarılı bir işletme yönetmek, çevresel değişikliklerle başa çıkmayı gerektirmektedir. Engelli bireyler çevresel belirsizliklerle yüzleşecek, değişiklikleri tahmin edecek ve etkili bir cevap verecek uzmanlıktan yoksundurlar ve bunları yapmada onları yönlendirecek stratejik rehberlik konusunda sorunlar yaşamaktadırlar (Dhar ve Farzana, 2017a). Engelli girişimcilerin aile ve arkadaşları da girişimcilik niyetleri konusunda pek destekleyici davranmamaktadırlar (Halabisky, 2014). Girişimciler için elverişli bir ortam oluşturmaya ilişkin her tür uygulamayı ifade eden devlet desteği altyapı, düzenlemeler, yasal çerçeve, finansman ve vergilendirme ile ilgili politikaları içermektedir (Kitching, 2014). Bu politikaların girişimciler tarafından destekleyici olarak algılanması (TK Rushda, 2019) ve engelli girişimcilere yönelik politik destek uygulamaları geliştirilmesi ve engelli girişimcileri risklerden koruyacak yasaların çıkartılması gerekmektedir (Eliöz vd., 2017). Literatürde devlet desteğinin yetersiz oluşu engelli girişimcilerin karşılaştıkları bir sorun olarak tanımlanmaktadır. (McGreevy, 2015; Uddin ve Jamil, 2015). Ayrıca engelli girişimcilerin yararlanabilecekleri maddi ve maddi olmayan desteklerden ve destek merkezlerinden habersiz olmaları da literatürde var olan bir diğer sorundur (Boylan ve Burchardt, 2003; Maziriri ve Madinga, 2017).

Altyapısal sorunlar engelli bireyler için önemli bir sorun teşkil etmektedir. Mimari tasarımın ve toplu taşımının engelli dostu olmaması sebebiyle engelliler kendi başlarına seyahat edememekte ve binalara ulaşamamaktadırlar. Erişimde yaşadıkları problemler dolayısıyla halledemedikleri işleri için birilerini işe almak durumunda kalmaktadırlar (Dhar ve Farzana, 2017a; Martin, 2012). Engelli bireylerin teknolojik aletlerin kullanımı konusunda yaşadıkları problemler (Yamamoto, Unruh ve Bullis, 2011) de bir diğer sorunu ifade etmektedir. Engellilerin kullanımına uygun olmayan teknolojik aletler de engellilerin karşılaştığı önemli bir sorunlardan biridir. Maziriri ve Madinga (2017) engelli bireylerin işlerini yürütme konusunda onları destekleyecek uygun makine ve ekipmana ihtiyaç duyduklarını ifade etmektedir. Abdullahi (2018) de engelli bireylerin müşteriler ve iş ortakları ile iletişim ve gerekli bilgilere erişim hususlarında engellilere özel olarak tasarlanmış teknolojik aletleri kullanmaları gerektiğini belirtmektedir. Çünkü günümüzde pek çok işlem internetten halledilebilse de bilgisayarı açamayan bir girişimci dezavantajlı olacaktır (Abdullahi, 2018). Teknolojiyi sınırlı kullanımları sebebiyle bilgiye erişimde yaşadıkları zorluklar da engelliler için ayrıca bir soruna sebep olmaktadır (Dhar ve Farzana, 2017a). Aynı zamanda engellilerin ihtiyaçlarına yönelik üretilmeyen bilgiler de engelli bireylerin bilgiye erişimde sorunlar yaşamasına neden olmaktadır (Boylan ve

Burchardt, 2003). Rol model eksikliği engelli girişimcilerin karşılaştığı bir başka sorundur. Engelli girişimcilerin kendilerine örnek alabilecekleri rol modeller konusunda bilgileri oldukça sınırlıdır. Hangi şartlarda neleri başarabileceklerine dair örnek alabilecekleri verilerinin olmaması da engelli bireylerin güvenle hareket etmeleri konusunda sorun yaşamalarına sebep olmaktadır (Eliöz, 2017; Odoch, 2019).

Finansal Sorunlar:

Finansal sorunları, engelli girişimcilerin, kendi işlerini kurma sürecinde karşılaştıkları mali sorunları ifade etmektedir. Engelli girişimcilerin yaşadıkları en önemli zorluklardan biri işletmeyi finanse edebilmek için gerekli sermaye ve finansmana ulaşabilmektir (Yamamoto, Unruh ve Bullis, 2011). Ancak engelli bireylerin çoğu kişisel mali kaynaklarının (tasarruflar, ev sahipliği) sınırlı olması sebebiyle kurmak istedikleri işletmeleri finanse edememektedirler. Kişisel varlıklarının sınırlı olması, uzun süreli sosyal yardım almaları ve bankaların ayrımcı tutumları sebebiyle kredi almakta zorlanmaktadır (Halabisky, 2014; Maziriri ve Madinga, 2016). Ayrıca engelliler istihdamlarının düşük olması sebebiyle deneyimden yoksundurlar. Geçmiş başarıları olmadığı için de krediler için teminat verememektedirler (Mpofu ve Shumba, 2013). Finansman oluşturma konusunda yaşadıkları sorunların yanı sıra engelli bireyler kendi işlerini kurduklarında aldıkları sosyal yardımlardan yararlanamamaktadırlar. İşlerini kurduklarında elde edecekleri gelirin garantisi olmadığı için de düzenli destek gelirin güvencesini kaybetmekten korkmaktadırlar (Abdullahi, 2018; Kitching, 2014).

Yönetim ile İlgili Sorunlar:

Yönetimsel sorunlar, engelli girişimcilerin kendi işlerini yürütme/yönetme konusunda, kendileri veya çevreleri kaynaklı, yaşadıkları sorunlardır. Engelli bireylerin çoğu eğitime ve istihdama sınırlı erişimleri sebebiyle işletme yönetimi, hukuki ve finansal uzmanlık konusunda dezavantajlı durumdadırlar. Yeterli eğitim almamış olmamaları dolayısıyla bilgi ve beceri eksikliklerinin yanı sıra yeterli deneyime sahip olmamaları sebebiyle de işletme yönetimi konusunda sorunlar yaşamaktadırlar (Eliöz vd., 2017; Halabisky, 2014; Abdullahi, 2018). Viriri ve Makurumidze (2014), eğitimleri ve becerileri sınırlı olan engelli girişimcilerin “iş planı hazırlama, stratejik planlama, karar verme, fiyatlandırma, organizasyon ve yönetim, işgücünün yönetimi” gibi eğitimler alması gerektiğini belirtmektedir. Girişimciler için sosyal ağlar fırsatlar bulmayı ve belli pazarlara erişimi kolaylaştırmaktadır. Ancak engelli bireyler toplumdan dışlanır, izole edilir bunun

sonunca da iş çevrelerinde sosyal ağ bağlantıları zayıftır. Engelli girişimciler, iş bağlantıları kurma ve sürdürme konusunda engelli olmayan girişimcilere kıyasla daha fazla zorluk yaşamaktadırlar (Uddin ve Jamil, 2015; Viriri ve Makurumidze, 2014). Ürünleri veya hizmetleri satacak müşteri bulabilmek, müşterilerin ihtiyaçlarını, isteklerini, satın alma kalıplarını belirleyebilmek tüm girişimciler için zorlu bir süreçtir (Vaziri vd., 2014). Ancak bu süreç engelli girişimciler için çok daha zorlu bir hale gelmektedir. Çünkü toplumun geri kalanından aşağı ve yardıma muhtaç olarak görülen engelli bireyler işlerini yürütürken ayrımcı davranışlarla karşılaşmaktadırlar (Maziriri ve Madinga, 2016). Engellilere yönelik bu önyargılar engelli bireylerin ürettikleri mal ve hizmetlere talebin düşük olmasına sebep olmaktadır (Jones ve Latreille, 2011; Maritz ve Laferriere, 2016; Suguna ve Rasika, 2018). Bu durum engelli girişimcilerin ürünlerini pazarlama konusunda engelli olmayan girişimcilerden daha çok problem yaşamalarına neden olmaktadır. Eliöz vd., (2017: 575) de engelli bireylerce üretilen ürünlerin toplum tarafından “sosyal destek olmak anlayışı” olarak değerlendirildiğini ifade etmektedir. Bazı engelli bireyler tahmin etmenin zor olduğu ağrı, yorgunluk gibi sağlık problemleri vardır. Sağlık koşullarının değişkenliği sebebiyle bazı engelli girişimciler, iş saatlerini planlama, müşterilerin beklentilerini yönetme ve iş yüklerini yönetme konusunda sorunlar yaşamaktadırlar (Adams vd., 2019). Aynı zamanda işletme yönetimi konusunda bilgi ve tecrübelerinin olmaması da engelli bireylerin işi ve büyümeyi yönetmesinde sorunlar yaşamasına neden olmaktadır (Ashley ve Graf, 2018). Ayrıca engelli girişimciler, engelli olmaları ile bilgi ve deneyimlerinin eksik olması sebebiyle, toplu üretim yapmak, kaliteli üretim yapmak gibi teknik/operasyonel konularda da sorunlar yaşamaktadırlar (Dhar ve Farzana, 2017a; Dhar ve Farzana, 2017b).

Görüldüğü üzere girişimcilik faaliyetlerinde bulunmayı arzu eden engelli bireyler pek çok sorunla karşılaşmaktadırlar. Engelli bireylerin girişimcilikte karşılaştıkları sorunların belirlenmesi engellilerin girişimcilik faaliyetlerinde bulunma oranlarının arttırılması için gereklidir. Daha önce de bahsettiğimiz üzere, engelli bireylerin girişimcilik faaliyetlerinde bulunması hem engellilerin kendilerine hem de toplumsal ve ekonomik gelişmeye katkıda bulunmaktadır. Bu sebeple bu bölüm kapsamında literatürden hareketle engelli girişimcilerin girişimcilik faaliyetlerinde karşılaştıkları sorunlar belirlenmiş ve sınıflandırılmıştır. Söz konusu sınıflandırma tablosu bir sonraki bölümde bulguların analizi aşamasında da yol gösterici olacaktır.

Bölüm Değerlendirmesi

Engelli bireyler, sosyal dışlanmaya maruz kalmaları sebebiyle, toplumsal yaşamın ekonomik alanının dışında kalmaktadırlar. Toplumlarda oldukça büyük bir yüzdeye sahip engelli bireylerin ekonomik yaşamın dışında kalmaları ülke ekonomisi için bir kayba neden olmaktadır. Söz konusu kaybın giderilebilmesi için engellilerin ekonomik yaşama dahil edilmelerinin gerektiği açıktır. Engelli bireyleri ekonomik yaşama katılımlarının sağlamanın geleneksel yolu olan istihdam seçeneği uygulanan politika ve uygulamalara rağmen yetersiz kalmaktadır. Bu noktada engellileri ekonomik yaşama dahil etmede alternatif ve uygun bir seçenek olarak girişimcilik karşımıza çıkmaktadır. Çalışmanın bu bölümünde, girişimcilik ve girişimci kavramlarının tanımlanmasından başlayarak girişimciliğin toplumsal kalkınmadaki öneminden bahsedilmiştir. Daha sonrasında engelli girişimci ve engelli girişimcilik tanımlamaları yapılmış ve engelli bireylerin girişimcilik faaliyetlerinde bulunmalarının önemine değinilmiştir.

Engelli bireylerin girişimci olma yoluyla ekonomik yaşama dahil edilmesinin ekonomik katkısı dikkate alındığında, engelli bireylerin girişimcilik faaliyetlerinin arttırılması gerektiği ortadadır. Engelli bireylerin girişimcilik faaliyetlerini arttırabilmek için de engelli bireylerin girişimci olma sürecinde karşılaştıkları sorunların belirlenmesi önemlidir. Söz konusu sorunların belirlenmesi ile sorunları ortadan kaldıracı için çözüm yolları da belirlenebilecektir. Bu sebeple çalışmanın bu bölümünde, özellikle engelli bireylerin girişimcilikte karşılaştıkları sorunlara odaklanılmıştır. Engelli girişimcilerin girişimcilikte karşılaştıkları sorunları inceleyen çalışmalara yer verilmiş ve söz konusu çalışmalar çerçevesinde engelli bireylerin girişimcilik faaliyetlerinde karşılaştıkları sorunlar kategorize edilmiştir. Bir sonraki bölümde araştırma kapsamında katılımcılarla yapılan mülakatlardan elde edilen bulgular, engelli bireylerin girişimcilikte karşılaştıkları sorunlar için yapılan sınıflandırma çerçevesinde analiz edilecektir.

BÖLÜM 3: ENGELLİ BİREYLERİN GİRİŞİMCİLİK FAALİYETLERİNDE KARŞILAŞTIKLARI SORUNLARA YÖNELİK BETİMLEYİCİ BİR İNCELEME

3.1. Araştırmanın Amacı

Sosyal dışlanmaya maruz kalmaları sebebiyle engelli bireyler ekonomik ve toplumsal yaşama katılım konusunda sorunlar yaşamaktadırlar. Bu çalışmada, engelli bireylerin çalışma hayatına dâhil edilmeleri, toplumsal yaşama katılımlarını da sağlayacağından daha öncelikli bir odağa alınmaktadır. Ancak çalışmanın “2.2.3. Engelli Bireylerin İstihdam ve Girişimcilik Oranları” başlığında da değinildiği üzere, engelli bireylerin ekonomik yaşama dâhil edilebilmelerini sağlamak adına uygulanan istihdam politikalarına rağmen engelli istihdam oranları dünya genelinde oldukça düşüktür. Örneğin Türkiye’de engelli nüfusunun %80’inden fazlası istihdam dışında kalmıştır. Engelli bireylerin çalışma yaşamı içinde bir çalışan olarak bile var olma oranlarının bu derece düşük olması, engelli nüfusunun büyük bir oranda âtıl kalarak ülke ekonomisi için kayıp oluşturmalarına neden olmaktadır. Bu çalışmada, sosyal dışlanma sebebiyle ekonomik yaşamın dışında kalan ve ülke ekonomisi açısından bir kayıp olarak değerlendirilebilecek engelli bireyleri ekonomik yaşama dâhil etmenin alternatif bir yolu olarak engelli girişimciliğine odaklanılmıştır. Engelli bireylerin ülke ekonomisi için kayıp olmaktan çıkıp ekonomik kalkınmaya fayda sağlaması için mümkün olduğunca girişimcilik faaliyetlerine dahil edilmesi gerekmektedir. Engelli bireylerin girişimcilik faaliyetlerine dahil olma oranlarının arttırılabilmesi için de engelli bireylerin girişimci olma yolunda karşılaştıkları sorunların bilinmesi gerekli olmaktadır. Engelli bireylerin girişimcilik faaliyetlerinde karşılaştıkları sorunlar belirlenerek, bu sorunlara ilişkin çözüm önerileri de geliştirilebilmesi ve böylece engelli bireylerin girişimcilik faaliyetlerinde bulunması için elverişli bir ortam oluşturulabilmesi mümkün olacaktır. Bu sebeple bu çalışmada *engelli bireylerin girişimcilik faaliyetlerinde karşılaştıkları sorunların belirlenmesi* amaçlanmaktadır.

3.2. Araştırmanın Tasarımı ve Arkaplanı

Araştırma tasarımı araştırmada neyin ele alınacağı ve araştırmanın nasıl yapılacağı hususunda araştırmacıyı yönlendirir (Punch, 2005: 143). Bu anlamda araştırmanın arka

planını oluşturan araştırma tasarımı, araştırmanın verilerinin ve yönteminin araştırma soruları ve bulgular ile mantıksal bağının kurulmasını işlevini yerine getirir (Yin, 2003). Bu nedenle, bir araştırmanın nasıl yapılacağı tasarlanırken araştırmanın cevap arayacağı araştırma soruları, bu soruya cevap bulabilmek adına kullanabileceği veriler, verilerin derlenme ve çözümlenme teknikleri ve ulaşılan bulguların yorumlanmalarına ve bunlar arasında bir mantıksal tutarlılığın olmasına dikkat edilir (Öztürk, 2019). Bu bağlamda bu başlık altında bir araştırmanın aşamaları arasında sözü edilen mantıksal bağ gerekçeleriyle resmedilmeye çalışılmıştır.

3.2.1. Araştırmada Cevap Aranılan Sorular

Araştırma sürecinin başlangıcını oluşturan araştırma soruları araştırma probleminin ve araştırmanın amacının “özü” niteliğindedir (Creswell, 2013: 131) ve araştırma kapsamında incelenecek olan konunun soru biçimine dönüştürülmüş halidir (Creswell, 2013: 138; Karataş, 2015: 68). Araştırmacı tarafından çalışılacak konu ve amaç, soru olarak yeniden ifade edilerek biçimlendirilir (Baltacı, 2019: 373; Karataş, 2015: 68). Aynı zamanda araştırma soruları çalışmanın nasıl kurgulanacağı, hangi verilerin toplanacağı ve verilerin nasıl analiz edileceği ile ilgili olarak araştırmayı yönlendirmektedir (Punch, 2005: 38). Bu çalışmada, araştırmanın amacı çerçevesinde cevap aranan sorular şunlardır:

- Engelli bireyler girişimcilik sürecinde hangi/ne tür problemlerle karşılaşmaktadırlar?
- Engelli bireylerin demografik özellikleri (yaş, cinsiyet, engel türü, engel derecesi vs.) girişimcilik faaliyetlerinde karşılaştıkları sorunlar üzerinde nasıl bir etkiye sahiptir?

3.2.2. Araştırmaya Yön Veren Tema, Kategori ve Göstergeler

Bu çalışmada engelli bireylerin girişimcilik faaliyetlerinde karşılaştıkları sorunların betimlenmesi amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda engelli bireylerin karşılaştıkları sorunları belirlenmesi noktasında 2. bölümün sonunda, “Engelli Girişimcilerin Karşılaştıkları Sorunların Sınıflandırılması” başlığı altında, engelli girişimciliği literatüründe engelli girişimcilerin karşılaştıkları sorunları belirlemeye yönelik yapılmış çalışmalarındaki vurgulardan hareketle oluşturulan çerçeve verilerin toplanması ve analizinde yönlendirici olmuştur. Engelli bireyler ile yapılacak mülakatlardaki soruların oluşturulmasında ve verilerin analiz edilmesinde bu çerçeve esas alınmıştır. Araştırmanın veri toplama sürecini ve analizini şekillendiren bu çerçeve (tema, kategori ve göstergeler) Tablo 11’de verilmiştir.

Tablo 11: Araştırmaya Yön Veren Tema, Kategori ve Göstergeler

Tema	Kategoriler	Göstergeler
Engelli Girişimcilerin Karşılaştıkları Sorunlar	<i>Kişisel Sorunlar</i>	- Özgüven eksikliği ve başarısızlık korkusu - Motivasyon eksikliği - Engellilikten kaynaklı fiziksel problemler - Engellilikten kaynaklı psikolojik problemler
	<i>Çevresel Sorunlar</i>	- Engellilere yönelik ayrımcı tutumlar - Aile/arkadaş desteği eksikliği - Devlet/iş desteği eksikliği - Rehberlik/uzmanlık desteği eksikliği - Fiziksel erişimle ilgili problemler - Teknoloji kaynaklı problemler - Mentor/rol model eksikliği
	<i>Finansal Sorunlar</i>	- Başlangıç sermayesi oluşturmada problemler - İşletme faaliyetleri için finansman/fon bulamama - Yardım gelirlerini kaybetme korkusu
	<i>Yönetimle İlgili Sorunlar</i>	- Deneyim eksikliği - İşle ilgili bilgi ve beceri eksikliği - Üretimle ilgili karşılaşılan problemler - Tüketici ayrımcılığı sebebiyle pazarlama ve müşteri bulmada problemler - İşle ilgili sosyal ağ/iş bağlantısı oluşturmamak - İş yükünü yönetmede problemler

Bu çalışmada verilerin toplanmasına ve analizine yön verecek tema, kategori ve göstergelerin belirlenmesinde engelli girişimciliği literatürü temel alınmıştır. İlk olarak, engelli bireylerin girişimcilik ve serbest meslek faaliyetleri ile ilgili yapılan çalışmalardan hareketle engelli bireylerin girişimcilik faaliyetlerinde karşılaştıkları sorunlara dair göstergeler belirlenmiştir. Sonrasında bu göstergeler kendi aralarında sınıflandırılarak kategoriler oluşturulmuştur. Son olarak, bu kategorilerin araştırmanın da ana sorunsalı olan engelli girişimcilerin karşılaştıkları sorunlar teması altında kategorize edilmesi ile çerçeve oluşturulmuştur.

3.2.3. Çalışmaya Dâhil Edilecek Katılımcıların Belirlenmesi Süreci

Araştırmanın katılımcılarının kimler olacağını belirlemek bir araştırma ile ilgili en önemli kararlardan biridir (Gürler, 2018). Bir çalışma yaparken araştırmacı kimden, nerede ve ne zaman ve nasıl veril elde edeceğini belirlemelidir (Merriam, 2018: 76). Araştırmacının örnekleminin kimlerden oluşacağına, hangi örnekleme tekniğini kullanacağına, örnekleminde kaç kişiye (veya firmaya) ihtiyaç duyacağına karar vermesi gerekmektedir (Cresswell, 2013: 156). Bu çalışmada amaçlı (kasti) örneklem tekniği (Cresswell, 2013; Merriam, 2018) benimsenmiştir.

Amaçlı örnekleme tekniğine göre, araştırmanın katılımcıları belirli ölçütler temelinde seçilir. Buna göre araştırmacı, araştırması için önemli olan özellikleri belirlenmeli ve belirlediği bu ölçütlere uygun kişileri bulmaya çalışmalıdır (Merriam, 2018: 76-77).

Engelli bireylerin girişimcilik faaliyetlerini odağa olan bu çalışma için uygun katılımcı grubunu engelli olup da engelli olduğu bir dönemde girişimcilik faaliyetinde bulunan bireyler oluşturmaktadır. Bu kapsamda araştırmaya dahil edilecek kişilerin belirlenmesinde şu ölçütler temel alınmıştır: i) %40 ve üzeri engel raporu¹⁷ bulunan ve ii) kendi işini kurup halen başarılı şekilde devam ettiren veya başarısız olup işini sonlandırmak durumunda kalan -dolayısıyla bir şekilde girişimcilik faaliyetinde bulunan/bulunmuş- bireyler. Belirlenen ölçütler çerçevesinde, bu çalışmanın örnekleminde Doğu Marmara Bölgesinden (Sakarya, Kocaeli ve İstanbul) ulaşılabilen¹⁸ 3'ü kadın olmak üzere toplamda 11 engelli girişimci birey yer almaktadır. Bu katılımcılardan 7'si kurdukları işletmelerini halen başarılı şekilde yönetmekte iken 4'ü işletmelerini kapatmak durumunda kalmışlardır. Katılımcılarımızın özellikleri aşağıdaki Tablo 12'de gösterilmiştir.

Tabloda verilen katılımcıların demografik özellikleri incelendiğinde, araştırmaya dahil olan katılımcıların 3 tanesinin kadın, 8 tanesinin erkek olduğu görülmektedir. Yaşları 30 ila 57 arasında değişen katılımcıların 4'ü lise, 2'si ilkokul, 2'si ortaokul, 1'i ön lisans ve 2 tanesi lisans mezunudur. Engel türlerine baktığımızda ise katılımcıların 9 tanesi ortopedik engelli iken 1 tanesi süregen hastalığı olan engelli, 1 tanesi de görme engelli olduğu görülmektedir. Görme engelli katılımcı dışındaki tüm katılımcılar sonradan engelli olmuştur. Katılımcılarımızın engel dereceleri de %40 ila %100 arasında değişmektedir. Görüldüğü üzere katılımcılarımız “terzilik, çiçekçilik, mobilya imalat, spor merkezi işletmeciliği, elektrostatik boya tesisi işletmeciliği” gibi çok çeşitli iş kollarında faaliyet görmektedirler. Katılımcılarımızın dördü (4) işlerine son vermek durumunda kalmış iken yedisi (7) işletme faaliyetlerini sürdürmektedirler. İşletme faaliyetlerine devam eden katılımcılarımızın 2 ila 23 arasında kişiye istihdam sağlamaktadırlar. Katılımcılarımızın kendi işlerini yapma süreleri ise 8 ay ile 30 yıl arasında değişmektedir. Tüm katılımcılarımızın işlerini kurmadan evvel iş deneyimleri

¹⁷ 65 Yaşını Doldurmuş Muhtaç, Güçsüz ve Kimsesiz Türk Vatandaşları ile Engelli ve Muhtaç Türk Vatandaşlarına Aylık Bağlanması Hakkında Yönetmelik (2013) kapsamında %40 engel raporu engellilik için alt sınır olarak kabul edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bölüm 1.

¹⁸ Çalışmanın örneklemini belirleme aşamasında amaçlı örneklem tekniğinin yanı sıra kolayda örneklem tekniği de kullanılmıştır. Çalışmalarda yaygın olarak kullanılan kolayda örnekleme tekniğinde erişilebilen ve soruları cevaplamayı arzu eden herkes örnekleme dahil edilir (Suri, 2011: 71-72, Altunışık, Coşkun ve Yıldırım, 2017: 148). Bu çalışmada da soruları cevaplamaya istekli sadece Doğu Marmara Bölgesinden katılımcılara ulaşabildiğimiz için çalışmayı Doğu Marmara Bölgesi olarak sınırladık.

vardır. 5 katılımcı önceden çalıştıkları iş kolunda kendi işletmelerini kurmuş iken 6 katılımcı yeni bir iş koluna geçmiştir.

Tablo 12: Katılımcıların Özellikleri

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10	K11
Yaş	49	57	30	54	46	50	46	46	30	49	43
Cinsiyet	Erkek	Erkek	Erkek	Kadın	Erkek	Erkek	Erkek	Erkek	Kadın	Kadın	Erkek
Medeni durum	Evli	Evli	Evli	Bekar	Bekar	Evli	Evli	Bekar	Bekar	Evli	Bekar
Eğitim durumu	Ortaokul	İlkokul	Lisans	Lise	Ön lisans	Ortaokul	Lise	İlkokul	Lisans	Lise	Lise
Engel türü	Süreğen hastalık	Ortopedik engelli	Görme engelli	Ortopedik engelli	Ortopedik engelli	Ortopedik engelli	Ortopedik engelli	Ortopedik engelli	Ortopedik engelli	Ortopedik engelli	Ortopedik engelli
Engel derecesi	%90	%40	%100	%66	%90	%84	%96	%40	%68	%40	%95
Engelli olma durumu	Sonradan	Sonradan	Doğuştan	Sonradan	Sonradan	Sonradan	Sonradan	Sonradan	Sonradan	Sonradan	Sonradan
Yaptığı iş türü	Mobilya imalat	Terzi	Süpermarket işletmeciliği	Spor merkezi işletmeciliği	Amerikan siding dış cephe kaplaması	İnternet kafe işletmeciliği	Süs tavuğu yetiştiriciliği	Takı imalatı (Mücevher)	Organik bitki solüsyonu üreticiliği	Çiçekçi	Elektrostatik boya tesisi işletmeciliği
Şu anda işi devam ediyor mu?	Evet	Evet	Hayır	Evet	Hayır	Hayır	Evet	Evet	Evet	Hayır	Evet
Çalışan sayısı	23 kişi	Yok	3-4 kişi	2-10 kişi	17-20 kişi	Yok	2 kişi	Yok	Yok	2 kişi	17
Ortak sayısı	1 kişi	Yok	1 kişi	Yok	1 kişi	Yok	1 kişi	Yok	Yok	Yok	Yok
Ne zamandır kendi işini yapıyor?	13 yıldır	15 yıldır	7 yıl	7 yıldır	6 yıl	1 yıl	5-6 yıldır	30 yıldır	8 aydır	2 yıl	6 yıldır
Önceki iş deneyimi var mı?	Evet	Evet	Evet	Evet	Evet	Evet	Evet	Evet	Evet	Evet	Evet
Önceki iş deneyimiyle şu anki işi aynı mı?	Evet	Evet	Hayır	Hayır	Evet	Hayır	Evet	Evet	Hayır	Hayır	Hayır

3.2.4. Veri Toplama Süreci

Cresswell (2013: 146) veri toplamayı “*araştırma problemlerine cevap verebilmek için nitelikli bilgiler toplamayı amaçlayan, birbiriyle ilişkili bir dizi faaliyet*” olarak ifade etmektedir. Araştırma yapılırken araştırmacının amacına yönelik bilgilerin seçilmesi ve uygun teknikler kullanılarak toplanması gerekmektedir (Merriam, 2018: 83-84). Bu çalışma kapsamında veri toplama tekniği olarak “mülakat” kullanılmıştır. İncelenen olay ya da olguların muhataplarından derinlemesine bilgi alınmasını sağlayan bir veri toplama tekniği olarak mülakat (görüşme) “*gözlemleyemediğimiz davranışlar, duygular ve insanların etraflarındaki dünyayı nasıl ifade ettiklerini öğrenmek için gereklidir*” (Merriam, 2018: 86). Bir önceki başlıkta ifade edilen katılımcılar ile yarı-yapılandırılmış¹⁹ mülakatlar gerçekleştirilmiştir (bkz. EK-1). Araştırmanın kapsamına dahil edilen ve dolayısıyla araştırılan konu ile ilgili olarak mülakat yapılacak engelli bireylere Ortopedik Engelliler Eğitim, Kültür ve Dayanışma Derneği Sakarya Şubesi, Türkiye Ortopedik Engelliler Derneği İstanbul Şubesi, Sapanca Engellileri Koruma, Kültür ve Yardımlaşma Derneği, Türkiye Beyazay Derneği Kocaeli Şubesi dernek yetkileri aracılığıyla ve sosyal ağlar vasıtasıyla ulaşılmıştır. Araştırma kapsamında söz konusu illerde 11 engelli girişimciyle mülakatlar yapılmıştır. Mülakatların 1 tanesi yüz yüze diğerleri katılımcıların pandemi sebebiyle yüz yüze görüşmeyi kabul etmemesi nedeniyle online olarak gerçekleştirilmiş ve mülakatlar 45 ila 90 dk. arasında sürmüştür. Buna ek olarak, ayrıca mülakatlar aracılığıyla elde edilen verinin analizinden ve ulaşılan sonuçların yorumlanmasında destekleyici bir veri olarak görüşmeler esnasında engelli girişimcilerin beden dilleri de gözlemlenmiştir.

3.2.5. Veri Analizi

Veri analizi, araştırmada cevap aranan sorular çerçevesinde, bir anlam çıkartabilmek için elde edilen verinin düzenlenmesi, gruplandırılması ve yorumlanması sürecidir (Çelik vd., 2020: 381; Merriam, 2018: 167). Bu çalışmada araştırma kapsamında elde edilen verilerin analiz edilmesinde içerik analizi tekniği uygulanmıştır. Ancak Hsieh ve Shannon (2005)’un açıklamalarından hareketle bir çalışmadaki verilerin analizi için içerik analizi üç farklı amaçla ve şekilde yapılabilir: i) Geleneksel ii) Yönlendirici ve iii) Özetleyici

¹⁹ Her bir katılımcıdan spesifik bilgilerin toplanmasını sağlayan bu görüşme türünde sorular esnekler. Önceden kararlaştırılmış cümle yapıları veya soru ayrıntıları yoktur. Dolayısıyla bu görüşme türü, görüşme esnasında sorulabilen yeni sorularla konunun açılmasına ve konu hakkında yeni bilgilere ulaşılmasına imkân verir (Merriam, 2018: 87).

İçerik Analizi (ayrıntılı bilgi için bkz. Hsieh ve Shannon, 2005; Öztürk, 2019). Bu anlamda, en çok kullanılan ve bilinen haliyle geleneksel anlamda içerik analizi uygulanarak incelenen konu ile ilgili (doğrudan veriden) tema, kategori ve kodlara ulaşılır. Bu tür içerik analizi daha çok nitel çalışmalarda kullanılır ve bu tür içerik analizin kullanılma amacı çalışma kapsamında elde edilen veriden araştırılan konu ile ilgili anlamlı bir çerçeveye ulaşmaktır. Ancak bunun dışında, zaten hali hazırda araştırmayı yönlendiren bir çerçeve varsa, araştırma kapsamında ulaşılan veriler ve bu verilerin analizi bu çerçeveden hareketle yapılıyorsa, bu durumda yönlendirilmiş içerik analizi kullanılmaktadır. Bu nedenle bu çalışmada, verilerin analiz edilmesinde yönlendirici içerik analizi tekniği kullanılmıştır. Yönlendirici içerik analizi kapsamında, öncelikle kavramsal düzeyde verilerin analizine yön verecek tema ve kategoriler belirlenir²⁰, daha sonrasında araştırmada elde edilen veriler oluşturulmuş olan bu çerçeveye göre analiz edilir ve söz konusu çerçeve kapsamındaki tema ve kategoriler veriden doğrudan alıntılar ile delillendirilir (Hsieh ve Shannon, 2005: 1281-1282; Julien, 2008: 120-121; Perakyla, 2005: 870). Dolayısıyla bu çalışmada verilerin analizi, araştırmacı tarafından literatür vurgularından hareketle önceden oluşturulmuş ve Tablo 11’de verilmiş olan tema, kategori ve göstergeler çerçevesinde yapılmıştır.

Veri analizi aşamasında, ilk olarak katılımcılar ile yapılan görüşmeler yazıya geçirilerek yazılı bir doküman haline getirilmiştir. Daha sonra bu dokümanlar üzerinden birkaç kez geçilerek ve Tablo 11’de oluşturulan çerçeve dikkate alınarak araştırma sorusuyla ilgili olabilecek ifadelere etiketler atanarak kodlama yapılmıştır. Daha sonra söz konusu bu kodlar birbirlerine benzerliklerine göre sınıflandırılarak kategorilere ayrılmıştır. Bu anlamda, engelli girişimcilerin karşılaştıkları her bir sorun kod (gösterge) olarak belirlenmiş ve her bir sorun için mülakatlardan tespit edilen ilgili açıklamalar doğrudan alıntı yapılmıştır. Diğer bir deyişle, araştırmacı tarafından önceden belirlenmiş göstergeler mülakatlar aracılığıyla elde edilen veriden yapılan alıntılar ile delillendirilmiştir. Bu göstergeler, yine önceden araştırmacı tarafından oluşturulmuş çerçevedeki kategoriler altında sunulmuştur. Ayrıca mülakatlar aracılığıyla elde edilen veri, literatür vurgularından hareketle araştırmacı tarafından daha önceden belirlenen çerçeve dışında yeni bir gösterge veya kategorinin ortaya çıkıp çıkmayacağı açısından da değerlendirilmiştir. Yapılan değerlendirme sonucunda, yeni bir kategori ortaya çıkmamış;

²⁰ İkinci bölümün sonunda oluşturulan çerçeve bu amaca hizmet etmektedir.

ancak doğrudan veriden türetilen yeni kodlar (göstergeler) tespit edilmiş ve bunlar ilgili olduğu düşünülen kategorinin altına eklenmiştir.

3.3. Bulguların Yorumlanması

Bu başlık altında, araştırmanın katılımcıları ile gerçekleştirilmiş mülakatlar neticesinde elde edilen verilerin yönlendirilmiş içerik analizi tekniği uygulanarak analiz edilmesi neticesinde elde edilen bulgular engelli bireylerin girişimcilik faaliyetlerinde karşılaştıkları sorunların betimlenmesi temelinde yorumlanmıştır. Aşağıda, verilerin toplanmasına ve analiz edilmesine yön veren, engelli girişimcilerin girişimcilik faaliyetlerinde karşılaştıkları sorunlara ilişkin literatür vurgularından hareketle oluşturulmuş ve Tablo 11’de gösterilmiş olan “*kişisel sorunlar, finansal sorunlar, çevresel sorunlar, yönetim ile ilgili sorunlar*” kategorileri çerçevesinde engelli bireylerin karşılaştıkları her bir soruna ilişkin betimleyici düzeyde yürütülen tartışmalara yer verilmiştir.

İlk olarak katılımcıların her bir kategori için o kategorinin altında yer alan sorunlara ilişkin cevapları (+) ve (-) işaretlerinin yer aldığı tablolar ile gösterilmiştir. Tablolardaki (+) işareti katılımcının ilgili sorunla karşılaştığını, (-) işareti ise katılımcının ilgili sorunla karşılaşmadığını ifade etmektedir. Daha sonrasında kategoriler altında yer alan her bir sorun için katılımcıların ifadelerine yer verilmiştir. Ve katılımcıların karşılaştıklarını/karşılaşmadıklarını ifade ettikleri sorunların literatürle benzeşip benzeşmediği değerlendirilmiştir. Ayrıca bu aşamada Tablo 12’de verilen katılımcıların özelliklerine ilişkin faktörlerin katılımcıların ilgili sorunla karşılaşmalarında veya karşılaşmamalarında nasıl bir etkisi olduğu da incelenmiştir.

3.3.1. Kişisel Sorunlar Kategorisine ilişkin Bulgular

Bu başlık altında, engellilerin fiziksel ve psikolojik özelliklerinden kaynaklı olarak karşılaştıkları sorunlara ilişkin bulgular verilmiştir. Tablo 13’te katılımcılarımızın, literatürden hareketle oluşturulmuş olan, kişisel sorunlar kategorisi altında yer alan sorunlar ile karşılaşp karşılaşmadıklarına dair cevapları yer almaktadır.

Tablo 13: Kişisel Sorunlar Kategorisine İlişkin Katılımcı Cevapları

Gösterge/Kod	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10	K11
Özgüven eksikliği ve başarısızlık korkusu	-	-	-	+	-	-	-	-	+	-	-
Motivasyon eksikliği	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Engellilikten kaynaklı fiziksel problemler	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Engellilikten kaynaklı psikolojik problemler	-	-	-	+	+	-	+	-	-	-	-

Özgüven Eksikliği ve Başarısızlık Korkusu ve Motivasyon Eksikliği Sorunlarına İlişkin Bulgular

Literatürde engelli bireylerin çevreleri tarafından sürekli olarak bir şeyleri yapamayacaklarının söylenmesinden dolayı özgüvenlerinin düşük olduğu (Foster, 2010) ve bu sebeple başarılı bir işletme kurabileceklerine inanmadıkları (Kitching, 2014) ve çevrelerinin olumsuz söylemleri sebebiyle de cesaretlerinin kırıldığı (Abdullahi, 2018) ifade edilmektedir. Ve ayrıca çoğunlukla devlet ve aile korumasında yaşamayan engelli bireylerin iş fırsatlarını değerlendirmede yeterli motivasyona sahip olamamalarında etkili olduğu (Eliöz vd., 2017) da literatürde yer almaktadır. Ancak tabloya baktığımızda, katılımcılarımızdan yalnızca iki (2) tanesinin özgüven eksikliği ve başarısız olma korkusu yaşadığı ve hiçbir katılımının girişimci olmaya motive olma konusunda bir sorun yaşamadıkları görülmektedir.

Özgüven eksikliği ve başarısızlık korkusu yaşadığını belirten katılımcılarımız, soruna ilişkin şu ifadeleri kullanmışlardır:

*“Bir iş kuruyorsunuz. Başınıza bir sürü iş gelir. Çatı akar, baca akar, bir yerden bir yere bir şey götürülmesi gerekir. **Benim bunları yapmam zor. Yani bedensel güç gerektiren şeylerde baş edebilir miyim, yetebilir miyim diye düşündüm. Bu sebeple bir gidip gelmelerim oldu karar verirken**”.* (K4)

*“Ben İngev 'den destek aldım. Bu desteği alırken kuracağın şirketi 1 sene ayakta tutma isteğin olduğunu beyan etmen gerekiyor. Zorunluluk, mecburiyet değil ama böyle bir beyan istiyorlar. **İlk defa da kendi işimi kuruyordum. Ya biz 1 sene sürdüremezsek, ya birkaç aya kapatırsak diye düşünüp endişelenmişim**”.* (K9)

Katılımcılarımızın cevaplarına baktığımızda işi yürütme ve sürdürme konusunda endişelendikleri görülmektedir. Katılımcı 4'ün “*bedensel güç gerektiren şeylerle baş edebilir miyim, yetebilir miyim diye düşündüm*” ifadesinden engel türünün başarısızlık korkusu yaşamasında etkili olduğu anlaşılmaktadır. Katılımcı 9'un “*ilk defa da kendi*

işimi kuruyordum. Ya sürdüremezsek ya birkaç aya kapatırsak diye endişelendim” ifadesinden iş yürütme konusunda yeterli deneyimine sahip olmamasının başarısız olma endişesi yarattığı görülmektedir. Bu noktada *engel türünün ve kendi işini kurma konusunda yeterli deneyime sahip olmamanın* başarısız olma endişesi yaratıyor olabileceğini söylemek mümkündür. Başarısız olma endişesi taşıyan katılımcıların özelliklerine baktığımızda iki katılımcının da kadın ve ortopedik engelli olduğu görülmektedir. Katılımcı 4’ün ifadelerinden engel türünün başarısızlık korkusu üzerinde etkili olduğu açıktır. İki katılımcı da endişe sebeplerinden bahsederken kadın olmakla ilgili bir vurgu yapmamıştır. Ancak ortopedik engelli diğer katılımcılarımız engel türünden dolayı başarısız olma endişesi yaşadıklarını ifade etmemişlerdir. Aynı şekilde ilk kez kendi işini kuracak olan diğer katılımcılarımız da işi yürütebilme konusunda endişe yaşadıklarını belirtmemişlerdir. Bu sonuç dikkate alındığında katılımcılarımız bahsetmemiş olsalar da kadın olmanın başarısız olma endişesi üzerinde etkili olduğuna dair bir şüphe oluşmaktadır. Bu noktada dezavantajlı gruplardan bir diğeri olan kadınlar üzerine yapılacak çalışmalar ile kadın olmanın karşılaşılan sorunlar üzerindeki etkisine dair daha derinlemesine analiz yapılabilmesi mümkün olacaktır.

9 katılımcı özgüven eksikliği ve başarısızlık korkusu *yaşamadıklarını* ve katılımcıların tümü de girişimci olma konusunda motivasyon eksikliği *yaşamadıklarını* ifade etmişlerdir. Girişimciler fırsatları değerlendirebilmek için risk alabilen kişilerdir (Gürdal, 1993). Girişimcilik faaliyetlerinde bulunmak için risk alabilecek cesarete sahip olmak gereklidir. Bu noktada özgüvenli ve cesaretli olmanın girişimci olmaya motive olma noktasında etkisi açıktır. Bu sebeple de yüksek oranda (%80/ 9 kişi) özgüven eksikliği yaşamamış olan katılımcılarımızın girişimci olmaya motive olma konusunda da problem yaşamamış olmaları anlaşılabilir bir durumdur. Katılımcılarımızın söz konusu sorunlara verdikleri cevaplardan *özgüven eksikliği* ve *motivasyon* konusunda *sorun yaşamama sebeplerinin* benzer olduğu da görülmektedir. Bu sebeple özgüven eksikliği ve motivasyon eksikliği yaşamama sebeplerine ilişkin bulgular birlikte değerlendirilecektir.

Katılımcılarımızın cevaplarına baktığımızda, katılımcıların *özgüvenli karaktere* ve *girişimci ruha* sahip olmaları sebebiyle *başarısız olmaktan korkmadıkları* ve *başarısız olma ihtimalinin* onları *işe başlamaya karar verme* noktasında *olumsuz etkilemediği* görülmektedir. Ayrıca katılımcılarımız özgüvenli karakter ve girişimci ruh özelliklerinden dolayı *girişimci olmayı seviyor oldukları için* kendi işlerini kurmaya *motive olma* konusunda herhangi bir *sorun yaşamamışlardır*:

*“Valla aslında eşim bizi çok uyardı. Siz bu işi kuruyorsunuz ama başarısız olacaksınız, ben demiştim diyeceğim size dedi. Biz de **“en azından denemiş oluruz”** diye cevap verdik hep. **Girişimcilik bir ruh işi.** Girişimci olma ruhu bende hep vardı. Şu an da bile, **başarısız olmama ve pek çok borcuma rağmen** hala var. Fırsatını bulsam, **inandığım fikir için yine denerim girişimci olmayı.”** (K3)*

*“**Korkarsan yapamazsın.** Korkunun ecele de faydası yok zaten. Bu işi yapıp yapmamaya karar verirken, bu iş **engelime uygun mu diye düşündüm, değerlendirdim bir tek.** Uygun olduğuna karar verdikten sonra da direkt kaynak bulma sürecine girdim. **Yapabilir miyim, olur mu, ya batarsam diye düşünmedim.”** (K6)*

*“Ben, kişisel olarak bir olaya baktığımda, hep ticaret kafasıyla bakıyorum. **Bundan ne yapabilirim, bunun bana ne gibi bir ticari getirisi olabilir** diye düşünürüm hep. Bir **kedi beslemem bile ticaridir.** Sevdiğim için baksam bile bir getirisi olsun isterim. Muhtemelen **bu benim karakterim.** Her şeyden bir iş, bir girişim çıkartmaya çalıştım hep. Ben **hedefini belirlediğin zaman her şeyin yapılabileceğine inanıyorum.** Zaman zaman düşseniz bile o hedefe ulaşırsınız. Bu yüzden **yaptığım hiçbir işte korkmadım. Engelliyim ben, yapabilir miyim acaba diye düşünmedim.** Bir yolunu bulurum diye düşündüm hep.” (K7)*

*“**Ben her zaman bir şeyler üretip pazarlayan** ve sürekli birden fazla işte çalışan biri oldum. Ben zaten **fırsat buldukça bir şeyler yapmayı hep deneyen ve isteyen bir insanım.** Yani sürekli bir şeyler yapmak isteyen, kendi işimden emekli olacağım diye düşünen, hayal eden bir insan olarak, **kendi işimi yapmak hep kafamdaydı.** Bu işte doğru zamanda geldi zaten karşıma.” (K9)*

*“Hiçbir zaman nasıl yaparım, **yapabilir miyim ki gibi düşüncelerim** olmadı. Mesele özgüven. Benim **özgüvenim her zaman yerinde olmuştur. Engelli olduktan sonra da değişmedi** bu durum. **Karakter değişmiyor** demek ki. Zaten hayatım boyunca hiçbir yerde maaşlı olarak da çalışmadım. Engelli olmadan önce de **hep kendi işimdeydim** ya da komisyonla çalışıyordum. Ben bugün **çok iyi para kazansam da ki kazanıyorum, başka işe girerim.** Giriyorum da. **Para da kaybettim, dolandırıldım da ama yine de bulduğum fırsata atlarım.”** (K11)*

Katılımcılarımızın kendi işlerini kurmadan evvel de aynı işi yapıyor olmalarının kendi işlerini kurmaya karar verirken başarısız olma korkusu veya motivasyon eksikliği yaşamamaları noktasında etkili olduğu görülmektedir. Katılımcılarımızın aşağıda yer alan cevaplarına baktığımızda, uzun yıllardır aynı işi yapıyor olan katılımcıların işi iyi bildikleri için *“yapabilir miyim?”* gibi tereddütlerinin olmadığı, yapabileceklerine inandıkları ve bu sebeple kendi işlerini kurmaya cesaret etme ve motive olma konusunda sorun yaşamadıkları anlaşılmaktadır.

*“Bu işi kurmak hep aklımdaydı. Ki zaten benim **iyi bildiğim bir işti.** Engelli olmadan önce de bu işi yapıyordum. **20 yıldan fazladır bu işi yapıyorum.** İş iyi bildiğim için de ikilem de kalmadım. Yapabileceğime inanıyordum”. (K1)*

*“**19 yaşından beri bu işin içindeyim.** İlk dükkânı o zaman açmıştım. Arada kamuda çalıştım. Emekli olduktan sonra da zaten öncesinde de deneyimim olan ticaret yaşamıma devam etmek istedim. **Hem işimi çok seviyorum, çok iyi biliyorum hem de daha öncesinde dükkân işletmişliğim de vardı”.** (K2)*

“Engelli olduktan sonra, bir şeyler yapmayı çok istiyordum. Bu da zaten sevdiğim işti. Bildiğim bir işti. Engelli olmadan evvel de bu işi yapıyordum. Bu yüzden de yapabileceğime de inanıyordum. Bilmediğin işi yapmak sıkıntılıdır. Neyi nerden en iyi şekilde tedarik edeceğini bilemezsin. Bu yüzden sektörü biliyor olmak çok önemlidir. Sektörü biliyor olduğum için de bu işi yapmayı tercih ettim”. (K5)

“Diğer yandan ben çocukluğumdan beri hayvanlarla uğraşan bir insanım. Hep çok sevdim. Daha öncesinde de sülün yetiştiriyordum hatta. O yüzden neyi nasıl yapmam gerektiğini çok iyi biliyorum. İyi hayvanlar yetiştireceğimi biliyordum. İşini iyi yaptığında da başarısız olman düşük ihtimal. En azından bizim sektörde. Bizim sektör de alıcı çok. Düzgün tavuk üretimi yaptığınız sürece bir gün mutlaka satarsınız.” (K7)

“Küçüklüğümde beri bu işi yapıyordum. Bu işi kurmadan önce de bu işi yapıyordum. Bu yüzden de yapamayacağımı hiç düşünmedim. Biliyorum zaten dedim.” (K8)

Ayrıca katılımcılarımızın engelli olmalarından kaynaklı “çalışamayacak durumda olmaları, iş bulamamış olmaları ve kendilerine uygun olmayan işlerin önerilmesi” gibi sebepler de engelli bireyleri kendi işlerini kurmaya **meccur** bırakarak başarısız olma korkusu ve **motivasyon eksikliği** yaşamamalarında etkili olmuştur. Katılımcılarımızın engelli olmanın getirdiği zorluklar sebebiyle başka çareleri kalmadığı için başarısız olma ihtimalleri olsa bile kendi işlerini kurma noktasında endişe duyma veya vazgeçme lüksleri olmamıştır. Hatta söz konusu **meccuriyetin** engelli bireylerin kendi işlerini kurma motivasyonlarını **arttırdığını** söylemek de mümkündür:

“Kendi işimi yapmasam başka da bir şey yapamazdım. %90 engelli halimle, tekerlekli sandalyemle. Bir yerde çalışmam çok zordu. Engelli olmak beni kendim için bir şeyler yapmaya, kendim için çalışmaya itti” (K5).

“Uzun yıllar uğraşıp iş bulamadığınızda kendi işiniz kurmaktan başka yolunuz kalmıyor. Çok fazla mücadele ettim iş bulabilmek için, bulamadım. Tekerlekli sandalyedeyim ben. Zaten herhangi bir iş yapmak çok zor. 2007’den beri İŞKUR’a kayıtlıyım. Bana hamallık, tır şoförlüğü gibi işler önerdikleri bile oldu. Göz göre göre, dalga geçer gibi. Sonuç olarak uzun yıllar iş bulamadım. Böyle olunca da acaba hiç girmesem mi bu işe, hiç uğraşmasam mı diye düşünemiyorsunuz.” (K6)

“Bir engellinin yapabileceği iş, göstereceği performans farklıdır. Ama bizden normal vatandaş ne yapabiliyorsa o isteniyor. Büyük bir fabrika ile engelli kadrosu için iş görüşmesine gittim. Bana minibüsün kapısını takacaksın dediler. Ben bunu nasıl yapayım. Engelliyim ben. Engelli biri bir kapı takabilir mi? Diğer yandan meslek lisesi çıkışlıyım ben. Teknik bilgim var. Ama benden kapı takmam beklendi. Yapamıyorsan da ayak işi yap gibi bir tavır gösterdiler o gün bana. Ben de dedim bu iş böyle olmayacak. Bıraktım iş aramayı falan. Kendi işimi yapacağım dedim”. (K7)

Ayrıca katılımcılarımızın aşağıda verilen cevaplarından anlaşıldığı üzere, engelli bireylerin kendilerine sürekli bir şeyleri yapamayacağını söyleyen ve yardıma muhtaç muamelesi gösteren çevreye (topluma) kendilerini kanıtlamak istemeleri de özellikle kendi işlerini kurmaya motive olma konusunda sorun yaşamamalarında etkili olmuştur:

“Engelli oluşumuzdan dolayı bir hırsımız var. Yapabilmek istiyoruz”. (K2)

“Kendimi çevreye kanıtlamak, aileme kanıtlamak istiyordum. Bana engelliyim diye 2. Sınıf muamelesi yapanlara kanıtlamak istiyordum. Yapabilirim ben bunu diye göstermek istiyordum. Kendi işini kurmak da iyi bir yoldu”. (K10)

Katılımcılarımızın cevaplarına baktığımızda, literatürde söylenin aksine çevreden gelen olumsuz söylemlerin özgüvenlerini etkilemediği görülmektedir. Ki zaten başarısız olma endişesi yaşadığını ifade eden katılımcılarımızın (Katılımcı 4 ve Katılımcı 9) yukarıda verilmiş olan cevaplarına baktığımızda, başarısız olma endişesi yaşamalarında özgüvenlerinin düşük olması değil ilk defa kendi işini kuracak olmaktan kaynaklı yeterli deneyime sahip olmamanın ve engel türünün etkili olduğu anlaşılmaktadır. Bu noktada, katılımcılarımızın özgüvenlerinin düşük olmamasında katılımcılarımızın (1 tanesi hariç) sonradan engelli olmuş olmalarının da etkili olduğu söylenebilir. Katılımcılarımız, engelli olmadan önce de hayatın içinde oldukları, toplumdan izole yaşamadıkları için içe kapanık ve özgüvensiz değillerdir. Ayrıca hepsi engelli olmadan önce de çalışma yaşamının içindeydiler, hatta bazıları kendi işini yapıyordu, dolayısıyla çalışmayı ve yaptıkları işi biliyorlardı. Bu sebeple de işi yapabilme konusunda tereddütleri yoktu. Katılımcılarımızın girişimciliğe motive olma konusunda sorunla karşılaşmamalarında devlet koruması altında yaşamıyor olmaları da etkili olabilir. Finansal sorunlar ile ilgili bulgular kısmında da göreceğimiz gibi, katılımcılarımızın büyük çoğunluğu devlet tarafından verilen herhangi bir sosyal yardım gelirinden faydalanmamıştır. Ayrıca çevreden gelen olumsuz söylemlerin, literatürde yer aldığı gibi engelli bireylerin cesaretlerini kırmadığı aksine başarılı olma ve kendilerini çevreye kanıtlama isteği oluşturduğu ve kendilerini kanıtlamanın bir yolu olarak da engelli bireyleri kendi işlerini kurma noktasında teşvik ettiği katılımcılarımızın cevaplarından anlaşılmaktadır.

Engellilikten Kaynaklı Fiziksel Problemler Sorununa İlişkin Bulgular

Katılımcılarımızın tümü engellilikten kaynaklı fiziksel sorunlar yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Katılımcılar tarafından verilen cevaplara baktığımızda engel türlerinin bahsettikleri sorunlar üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Katılımcılarının engel türlerine göre bahsettikleri fiziksel sorunlar şu şekildedir:

-Ortopedik engelli katılımcılar-hareket kısıtı sorunu

“Ölçü alımlarda eğilmek gerektiğinde, küçük de olsa bazı sorunlar yaşıyorum tabi ki”. (K2)

“Biraz daha fazla efor sarf etmem gerekiyor engelli olmayanlara kıyasla. Daha yavaş yapıyorum. Yardım da almam gerekiyor. Çünkü bir şeyi bir yerden gidip almak ve geri gelmek bile benim için yorucu oluyor.” (K4)

“İnternet kafe içinde dolaşmak bile benim için yorucu bir süreç olabiliyordu. Çocuklar arka arkaya beni çağırdığında oradan oraya gitmek hem zaman alıyor hem yoruyordu. Bu yüzden de çocuklar yani müşteriler memnun olmuyordu hemen sorunlarını çözemiyorum diye”. (K6)

“Engel durumumdan dolayı bedenlen yapılacak işleri yapamıyorum. Özellikle son zamanlarda. Ellerimi de kullanamamaya başladıktan sonra. Onun için de çalışanlarımız var, ben tarif ediyorum onlar yapıyor.” (K7)

“Gün içerisinde çok fazla ayakta durmam gerektiğinde, bir yerden bir yere gitmem gerektiğinde zorlanıyorum, yoruluyorum”. (K8)

“Mesela alışveriş yapman gerekiyor, koli alman gerekiyor, imalat yapacağın şeyi alman gerekiyor ama fiziksel sıkıntılardan dolayı sen gidemiyorsun. Destek istemek zorunda kalıyorsun aileden arkadaşlarından falan”. (K9)

“Ben protez kullanıyorum. Protez ayağımı vuruyor. İstedğim hızda yürüyemiyorum. Uzun süre yürüyemiyorum. Mesela fazla hareket edememekten alınan ama verilemeyen kilolar oluyor. Kilo aldıkça da ayağa daha fazla kuvvet biniyor yara daha çok açılıyor. Bu sebepler tabi ki etkili oluyor iş yapmada. İş yaparken de sorun oluyor. Bazen işi yapamamaya da sebep oluyor”. (K10)

“Fiziksel olarak, normal insanların 10-15 dakikada gerçekleştirdiği eylemleri siz 2 saatte gerçekleştiriyorsunuz. Günlük hayatınızı idame ettirirken bu böyle. Dolayısıyla engelli olduğunuzda her eylem biraz daha yorucu ve zaman alıcı. İş için de böyle”. (K11)

-Süreçten hastalığı olan katılımcı-yorgunluk sorunu

“Diyaliz hastasıyım ben. Haftada 3 kez diyalize giriyorum. Diyaliz sonrasında da yorgun oluyorum. Diyaliz sonrasında çalışmak zor oluyor dolayısıyla”. (K1)

-Görme engelli katılımcı-dışa bağımlı olma sorunu

“Görme engelli oluşumdan dolayı hep dışarıya bağımlı olduk. İşletme için gerekli malzemeleri tedarik etme konusunda da bankalarda konuşma ve resmi işlemleri yapma konusunda da hep birilerine bağımlıydım. Ürünleri alırken, uygun maliyetli ürünleri seçme konusunda da aldıktan sonra satış konusunda da biz hep dışarıya bağımlı kaldık. Bankacılarla birebir muhatap olamadık. Hep çalışanları göndermek durumunda kaldık. Çalışanlarımıza güvenmek zorundaydık. Onlar da her zaman istediğimiz şekilde verim veremediler”. (K3)

Engellilikten Kaynaklı Psikolojik Problemler Sorununa İlişkin Bulgular

Katılımcılarımızdan üç (3) tanesi engellilikten kaynaklı psikolojik sorunlar yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Psikolojik problemler yaşadıklarını belirten katılımcılarımızın özelliklerine baktığımızda 2’sinin erkek (K5 ve K7), 1’inin kadın (K4) olduğu ve hepsinin

ortopedik engelli olduğu görölmektedir. Psikolojik olarak problem yaşadıklarını belirten katılımcılar şu ifadeleri kullanmışlardır:

“Engellilik psikolojik olarak çok etkilemiyor beni der bütün engelliler. Ben de öyle düşünürüm. Ama gerçek şu ki gizli bir özgüvensizlik oluyor ister istemez insanın içinde. Başkaları senin yapabileceğini düşünürken sen niye yapmayacağını düşünüyorsun diye sordum kendi kendime. Demek ki burada gizli bir özgüvensizlik var. Kimseye göstermiyorsun ya da göstermemeye çalışıyorsun. Ama engellilik böyle düşündürüyor sana diye fark ettim son zamanlarda.” (K4)

“Şu an aklıma bir örnek gelmiyor ama hiçbir engelliden sağlam ve normal bir psikolojide olmasını bekleyemezsiniz. Kimi zaman daha depresif olduğumuz anlar oluyor tabi ki. Bu depresif halin işimi etkilediğini hatırlamıyorum. Etkilemiş midir? Belki. Muhtemelen.” (K5)

“Hareket kısıtlı olmak bazı durumlarda bir eziklik yaratıyor. Mesela bir iş yapılacaktır, ortaksınızdır ama siz engelli olarak işin %50-%50 kısmında olamıyorsunuz. Çünkü bedenlen orda yoksunuz. Bedenen yapılacak işleri yapamıyorsunuz. Yükün ağır kısmı karşıya kalıyor. Bunun ezikliğini yaşıyorsunuz o zamanlarda”. (K7)

Katılımcılarımızın cevaplarına baktığımızda, engellilik durumunun bireylerde gizli bir özgüvensizlik yarattığı, bireylerin zaman zaman daha depresif olmalarına sebep olduğu ve bedensel kısıtlılık sebebiyle engelli bireylerin karşı tarafa (ortaklar vs.) karşı mahcup olmasına sebebiyet verdiği anlaşılmaktadır. Katılımcı 4 ve Katılımcı 5 engelli olmanın psikolojik sorunlara yol açtığını ifade ederken engel türünün etkisinden bahsetmemiştir. Ancak Katılımcı 7’nin “hareket kısıtlı olmak bazı durumlarda bir eziklik yaratıyor” ifadesinden engel türünün psikolojik sorun yaşamasında etkili olduğu görölmektedir.

Psikolojik olarak herhangi bir problem yaşamadıklarını belirten sekiz katılımcımız arasından Katılımcı 1, Katılımcı 2 ve Katılımcı 9’un engellilik durumunu kabul etmiş ve normal bir birey gibi yaşamaya çalıştığı görölmektedir:

“Ben hiçbir zaman, ben hastayım, yapamam psikolojisine hiç girmedim. Fiziksel olarak problemlerim var tabi ki ama onları da elimden geldiğince, iyi bir planlama yaparak en aza indirmeye çalışıyorum. Engelim yokmuş gibi davranıyorum. Engelin bir sorun olmasına izin vermemeye çalışıyorum.” (K1)

“Ben şahsen pek çok sorunu aştığımı düşünüyorum, engelli olmaktan kaynaklı. Pek çok sorunu özümşedim ve artık bir sorun olarak görmemeye başladım gibi. Ki engelli olmanın getirdiği bazı fiziksel sorunlar dışında pek bir sorunla karşılaşmışımı da hatırlamıyorum”. (K2)

“Engelli olmak beni psikolojik olarak etkiledi diyemem. Çünkü engellilik haline alıştım artık. Artık hayatım böyle dedim ve ona göre yaşıyorum.” (K9)

Geriye kalan beş (5) katılımcımız ise engelliliğin kendilerini etkilemediği yönünde tek tip cevaplar vermişlerdir:

“Psikoloji kaynaklı sorunlar yaşamadım.” (K3)

“Psikolojik olarak herhangi bir sorun yaşadım diyemem.” (K6)

“Psikolojik olarak bir sorun yaşadığımı hatırlamıyorum.” (K8)

“Psikolojimin kendi işim varken, işimi yürütürken bir probleme yol açtığını söyleyemem.” (K10)

“Psikolojik olarak bir problem yaşamadım. Engelli olduğunda, en başlarda özellikle insan içine çıkmamak, sen sandalyede olduğun için sana sakat diyerek acıyan gözlerle bakılması sebebiyle moralinin bozulması gibi durumları çok yaşarsın. Ben yaşamadım. Benim umurumda olmadı. Ama çok zorlanan arkadaşlarım oldu bu konuda.” (K11)

Verilen cevaplardan katılımcılarımızın, bir kısmının engelli olma durumu ile yüzleşip üstesinden geldiği için psikolojik olarak sorun yaşamadığı (K1, K2, K9) bir kısmının ise engelli olmanın psikolojik etkisini yok sayma (K3, K6, K8, K10) veya özellikle kendilerini psikolojik olarak etkilemiyor gibi davranma (K11) eğiliminde oldukları söylenebilir. Katılımcılarımızın, mülakatlar esnasında, psikolojik sorunlar ile ilgili sorulan soruya direkt olarak “sorun yaşamadım” şeklinde cevap vermeleri, soruyu geçiştirmeye çalışmaları ve hatta sorudan rahatsız olmuş tavırları da bu durumu desteklemektedir.

Görüldüğü üzere engel türü kişisel sorunlar kategorisi altındaki sorunlar üzerinde etkili olmaktadır. Katılımcıların tümünün yaşadıkları fiziksel sorunlar üzerinde etkili olan engel türü Katılımcı 4’ün başarısız olma endişesi yaşamasında ve Katılımcı 7’nin psikolojik sorun yaşamasında etkili olmuştur. Bu noktada engel türünün engelli bireylerin karşılaştıkları sorunlar üzerinde nasıl bir etkisi olduğuna, karşılaştıkları sorunları nasıl şekillendirdiğine dair çalışmalar ile bu konu daha ayrıntılı analiz edilebilir.

3.3.2. Finansal Sorunlara İlişkin Bulgular

Bu başlıkta, engelli bireylerin girişimcilik süreçlerinde karşılaştıkları mali sorunlara ilişkin bulgular verilmiştir. Tablo 14’te katılımcılarımızın, literatürden hareketle oluşturulmuş olan, finansal sorunlar kategorisi altında yer alan sorunlara ilişkin cevapları yer almaktadır.

Tablo 14: Finansal Sorunlar Kategorisine İlişkin Katılımcı Cevapları

Gösterge/Kod	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10	K11
Başlangıç sermayesi oluşturmada problemler	-	+	-	+	-	+	-	-	-	-	-
İşletme faaliyetleri için fon/finansman bulamamak	-	-	+	+	+	+	-	+	-	-	+
Yardım gelirlerini kaybetme korkusu	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Başlangıç Sermayesi Oluşturmada Problemler Sorununa İlişkin Bulgular

Literatürde, işletmeyi finanse edebilmek için gerekli sermayeyi oluşturabilmek, engelli girişimcilerin karşılaştıkları en büyük sorunlardan biri (Yamamoto vd., 2011) olarak ifade edilmektedir. Ancak tabloya baktığımızda, 11 katılımcı içerisinde yalnızca 3 katılımcı (K2, K4, K6), işletmeyi finanse etmek için gerekli olan başlangıç sermayesini oluşturmada problemler yaşadığını belirtmiştir.

Problem yaşadığını söyleyen katılımcılarımızın özelliklerine baktığımızda 2'sinin erkek (K2 ve K6), 1'inin kadın (K4) ve hepsinin ortopedik engelli olduğu görülmektedir. Terziklik yapan Katılımcı 2 ve spor merkezi işletmeciliği yapan Katılımcı 4 işlerini hala sürdürürken internet kafe işletmeciliği yapmış olan Katılımcı 6 işyerini kapatmıştır. Katılımcı 2 kendi dükkanını açmadan önce de aynı işi yapmışken Katılımcı 4 ve Katılımcı 6 önceki işlerinden farklı bir sektöre yönelmişlerdir. Bu verilere baktığımızda problem yaşadığını söyleyen üç katılımcının dikkat çeken ortak bir özelliği olmadığı görülmektedir. Katılımcılarımızın cevaplarına baktığımızda, *kişisel sermayelerinin olmayışının*, başlangıç sermayesini oluşturmada problemler yaşamalarının *temel sebebi* olduğu anlaşılmaktadır:

“İşime başlayabilmek için gereken parayı bulmak da zorlandım. Dikiş makinesi almak için amcam para verecekti ama vermekten vaz geçti. Kendi param da yoktu. Bir arkadaşım yardım etti sonrasında, etmese açamazdım dükkânı”. (K2)

“Bu bir franchise. Devralmak için kadın benden 20 bin civarı bir miktar istemişti. Benim de o zaman, 2014 senesi için, çok az param vardı. 6-7 bin civarıydı sanırım. Elimdeki paranın hepsini kadına verdim. Kalan 15 bin için de 8-10 ay sonraya senet yaptık”. (K4)

“Parayı bulmada epeyce zorlandım. Herhangi bir yerde çalışmadığım için para biriktirme imkânım olmadı. Gerekli parayı kardeşlerimden borç aldım. Onlar benim için kredi çektiler. Çünkü bana kredi vermediler. Engelliyim diye. Nasıl ödeyecek diye düşünüyorlar. Güvenmiyorlar. İş bulmamız zor. Bulsak bile devamlılığımız kesin değil. Bir de ben emekli değilim. Emekli maaşı da olmayınca hiç vermediler”. (K6)

Engelli bireylerin kişisel sermayelerinin olmamasının sebebiyle katılımcılar gerekli sermayeyi bulabilmek adına borç isteme yoluna gitmişlerdir. Bankadan kredi almak isteyen Katılımcı 6 ise engelli olması sebebiyle bankaların ayrımcı tavırlarına maruz kalmıştır. Kişisel varlığının olmaması, engelli olduğu için iş bulmasının zor olması, emekli maaşı gibi aylık net gelirin olmaması gibi sebeplerle bankalar Katılımcı 6'ya kredi vermemişlerdir. Bu noktada katılımcılarımızın başlangıç sermayesi oluşturma konusunda yaşadıkları sorunların sebeplerinin literatürle uyumlu olduğunu söylenebilir. Literatürde engelli bireylerin başlangıç sermayesi oluşturmada problemler yaşamalarının ana sebeplerinin *“kişisel sermayelerinin olmayışı ve bankaların ayrımcı tavırları”* (Halabisky, 2014) olduğu ifade edilmektedir. İşletme faaliyetlerine başlayabilmek için gereken *sermayeyi oluşturma* konusunda problem yaşama, tüm girişimcilerin karşılaştığı en önemli sorunlardan biridir. Ancak istihdama erişimde yaşadıkları problemler sebebiyle önceki iş deneyimlerinin ve dolayısıyla kişisel sermayelerinin düşük olması ile bankaların ayrımcı tavırlarını dikkate aldığımızda engelli bireylerin, başlangıç sermayesi oluşturma konusunda *engelli* olmalarından kaynaklı olarak *daha fazla* zorlukla karşılaştıklarını söylemek mümkündür. Katılımcıların başlangıç sermayesi oluşturma konusunda yaşadıkları sorunların literatürle uyumlu olmasına rağmen on bir (11) katılımcının yalnızca üç (3) tanesinin başlangıç sermayesi oluşturma konusunda sorun yaşadığını dikkate aldığımızda, söz konusu soruna ilişkin literatürden farklı bir sonuca ulaşıldığını söylemek mümkündür.

Başlangıç için sermaye oluşturmada problem yaşamadıklarını ifade eden 8 katılımcımızın cevaplarına baktığımızda, çoğunluğunun (5 kişi) kendi sermayeleri olduğu görülmektedir:

“Biraz kendi sermayem vardı zaten. Biraz da ortağımda vardı. Sorun yaşamadan hallettik.” (K1)

“Biraz hazırda bir paramız vardı. Biraz kredi kullandık. Kredi aldığımız bankalarla ilgili herhangi bir sorunla karşılaşmadık.” (K3)

*“Benim yaptığım iş için, süt hayvanı yetiştiriciliği yapmak için yani, **gerekli olan sermaye; hayvanlar ve onları bakacak, besleyecek mekandı. Başlamak için herkes, ortağım ve ben yani, elindeki sermayeyi ortaya koydu.** Ben hayvanlarımı ortağım da mekânı. Sorunsuzca başladık.” (K7)*

*“Bizim **öncesinden gelen birikimimiz vardı.** Bizim ailede havuz sistemi vardı. Herkes çalıştığı paranın bir kısmını alır kalanını havuza koyardı. Biz dükkanımızı açmaya karar verince de orada biriken parayı kullandık. Sorun olmadı bu açıdan.” (K8)*

*“Zaten **birikmişim vardı.** O yüzden sermaye konusunda zorlanmadım.” (K10)*

1 katılımcı (K5) sermaye oluşturmak için çevresinden destek alırken;

*“Finansmanın bir kısmını akrabalarından temin ettik. Finansman bulma konusunda çok sorun yaşamadık bu sebeple. **Mal temini konusunda kendi şahsi kredimizi kullandık.** Aslında iş kurma sürecinde, işletmeyi oluştururken çok zorlanmadık diyebilirim.” (K5)*

2 katılımcı (K9 ve K11) devlet, dernek hibe desteklerinden yararlanmışlardır:

*“İngev ’in kadın engelli girişimcilere yönelik olan hibe programını duydum. Bir arkadaşım tarafından önerildi bana. Ona başvurdum. İş planımı anlattım, projemi sundum. Bir miktar **hibe almış oldum** bu programa başvurarak. Dolayısıyla sermaye yapabilecek miktarım olmuş oldu.” (K9)*

*“**KOSGEB’den destek aldım.** Açılış için bir 50 bin lira hibe, sonra makine tesisat için, engellilere, faiziyle birlikte ödedikten sonra, ana paranın %80’ine uzun vadeli kredilendirme gibi. Bu şekilde çok sorun yaşamadan hallettim.” (K11)*

İşletme Faaliyetleri İçin Finansman Bulamamak Sorununa İlişkin Sorunlar

Engelli bireylerin girişimci olma yolunda karşılaştıkları bir diğer sorun da *işletme faaliyetleri için finansman/fon bulmada problemler* yaşamalarıdır. Katılımcılarımızın altı tanesi söz konusu sorunu yaşadıklarını belirtmişlerdir. Katılımcılar tarafından verilen cevaplara baktığımızda, işletme faaliyetleri için finansman bulma konusunda problemler yaşayan katılımcıların çeşitli sebeplerle kredi alamadıkları (K3, K5, K6, K11), kredi almaya cesaret edemedikleri (K4) ve kredi alabilmelerine rağmen bankalarla problemler yaşadıkları (K8) görülmüştür. Katılımcılar yaşadıkları bu sorunları şekilde ifade etmişlerdir:

-kredi alamamak;

*“İşletme iyiye, bankalar da size yardımcı tutum sergiliyorlar, işletmedeki mali verilere baktıklarında. **İşletmenin olumsuz sinyal vermesi durumunda** da bankalar olumsuz tutum sergileyebiliyorlar. **Kredi vermek istemiyorlar.** Kredi verme konusunda güvenmiyorlar. Bizde bunu yaşadık tabi”. (K3)*

*“Mesela mal tedarikinde falan paraya ihtiyacımız oluyordu. Kredi çekelim istiyorduk. Ama **bankalar kredi vermiyorlar.** Vermek istemiyorlar. **Bakıyorlar sen engellisin.** Nasıl ödeyeceksin diye düşünüyorlar, **güvenmiyorlar,** kredi vermek konusunda istekli davranmıyorlardı”. (K5)*

*“İlk zamanlar bu konuda sorunlar yaşamadım. Çünkü kendi kendisini idare ediyordu kafe. Ama sonrasında yaşadım tabi ki. **Bankalardan kredi desteği alamıyordum. Engelliyim diye.** Bu yüzden hep eşimden, dostumdan, kardeşlerimden ufak tefek borçlar almak zorunda kaldım”. (K6)*

*“Faaliyetlerimizi yürütürken, **eşten dosttan,** bazen 10 günlük, bazen 2 aylık ödünç **paralar aldık.** Çünkü **yeni açılmış şirkete hiçbir banka kredi vermez.** Dolayısıyla dış kaynak kullandık, eşten dosttan” (K11)*

-kredi almaya cesaret edememek;

*“İlk 3-4 sene çok zorlandım. Paraya ihtiyacım var ama o parayı yerine koyacak, geri ödeyecek imkânım yoktu. O kadar iş yapmıyorum, o kadar para kazanmıyorum. Dolayısıyla **kredi falan çekmek istemedim, geri ödeyemem diye düşündüğüm için**. Çünkü matematik ortada”. (K4)*

-kredi almasına rağmen bankalarla sorunlar yaşamak;

*“İşletmeyi kurduktan sonra, ihtiyacımız olduğunda **bankalara başvurduk ama sorunlarla karşılaştık**. Bizim sektörde madeniniz olmazsa fazla çalışamazsınız. Biz de bunun için bankalara başvurduk. Benim bankaya **teminat verebileceğim gücüm vardı**. O yüzden de **engelli oluşumu çok önemsemediler**. Belli bir süre de çalıştık bankalarla. Ama bankalar öyle bir hale gelmiş ki, ekstradan öyle masraflar çıkartıyorlar ki altından kalkamıyorsunuz. Sonrasında banka defterini kapattık. Şimdi kendi kişisel sermayemiz üzerinden, işimizde dönen sermaye üzerinden işlerimizi yürütmeye çalışıyoruz”. (K8)*

Gördüğümüz üzere engelli girişimciler özellikle bankalardan kredi almak konusunda problemlerle karşı karşıya kalmışlardır. Engelli girişimcilerin kredi alma konusunda yaşadıkları problemlerin sebeplerinden biri, başlangıç sermayesini oluşturma konusunda da karşımıza çıkmış olan, *bankaların ayrımcı tutumlarıdır*. Bankalar engelli olmaları sebebiyle Katılımcı 5 ve Katılımcı 6'ya kredi vermeye yanaşmamışlardır. Katılımcı 6 kredi alamama sorununu hem başlangıç sermayesi oluşturma konusunda hem de işletme faaliyetleri için finansman bulma konusunda yaşamıştır. Engelli girişimcilerin kredi alamamalarının diğer sebepleri ise, engelli olmayan girişimcilerin kredi alamama sebepleri ile benzer olarak, şunlardır; i) yeni kurulmuş bir firma olarak ticari kariyerlerinin yeterli olmaması (K11) ve ii) işletmelerinin kötü gidişi (K3). Diğer yandan işletmesinin kötü gidişinden kaynaklı olarak Katılımcı 4, ödeyemeyeceğinden endişe ettiği için, kredi başvurusuna dahi cesaret edememiştir.

İşletme faaliyetleri için finansman bulmada problemler yaşamadıklarını ifade eden katılımcılarımız ise şu cevapları vermişlerdir:

*“Genelde de sattıklarımızla kendimizi idare ediyoruz. Dolayısıyla çok da **ihtiyacımız olmuyor zaten**.” (K1)*

*“İnanın ben **bunca zamandır bu işi yaparım** hiç çek karnem olmadı, **kredi almadım**. Bizim terzilik mesleğinde zaten çok çok **büyük meblağlara gerek olmuyor**.” (K2)*

*“**Tavuk üretip satarak idame ettirdiğimiz için işimizi**, çok da sorun yaşamadık aslında. Ürettik sattık. Sattıkça yatırım yaptık. Alıcısı çok olan, pazarı büyük bir sektör. Dediğim gibi tavuk üretimini düzgün yaparsanız bir gün mutlaka satacağınızı bildiğiniz bir sektör. Zaten biz de işimizi iyi yapıyoruz.” (K7)*

*“Yani **benim şirketim çok küçük**, çok butik bir şirket. O yüzden ek finansman alayım, kredi çekeyim diye düşünmedim. **İhtiyaç da yok** zaten. Onun yerine küçük miktarlarda alım yapayım, sattıkça yenisi alayım gibi bir yola girdim.” (K9)*

“Öyle çok da büyük paralara ihtiyaç duydum da denemez. Dediğim gibi sürekli müşterilerim de vardı. Satış yapma konusunda çok büyük problemler yaşamadım.” (K10)

Görüldüğü gibi, katılımcılarımızın finansman bulmada problem yaşamamalarının sebepleri satış yaparak işletmelerini idame ettiriyor (K1, K7) oluşları ve küçük işletme sahibi olmaları nedeniyle büyük meblağlara ihtiyaç duymuyor (K2, K9, K10) oluşlarıdır.

Yardım Gelirlerini Kaybetme Korkusu Sorununa İlişkin Bulgular

Sosyal yardım gelirini kaybetme korkusu da engelli bireylerin girişimcilik faaliyetlerinde bulunurken karşılaştıkları bir diğer sorundur. Literatürde, engelli bireylerin kendi işlerini kurmaları halinde devlet tarafından verilen sosyal yardım gelirlerini kaybedecek olmaları ve dolayısıyla da işleri başarısız olursa aylık düzenli gelirlerini kaybedecek olmaktan korktukları (Kitching, 2014) ifade edilmektedir. Ancak bu çalışma kapsamında, on bir katılımcı ile yaptığımız görüşmelerde, hiçbir katılımcı sosyal yardım gelirlerini kaybetmekten korktuğunu söylememiştir. Katılımcıların aşağıda verilen cevaplarından da anlaşılacağı üzere, *katılımcılarımızın sosyal gelirlerini kaybetme korkusu yaşamamalarının sebebi, hiçbir sosyal yardım gelirinden faydalanmamış olmalarıdır:*

“Devletten herhangi bir yardım geliri almıyordum. Dolayısıyla kaybetmek gibi bir ihtimal hiç söz konusu olmadı benim için.” (K1)

“Herhangi bir yardım geliri almadım. Bir tek malulen emekli oldum.” (K2)

“Herhangi bir yardım geliri almadım.” (K3)

“Yok hiç yardım almadım.” (K4)

“Hiç yardım almadım.” (K5)

“Hiçbir yardım almadım.” (K7)

“Hiçbir yardımdan yararlanmadım.” (K8)

“Yok hiç yardım almadım.” (K9)

“Hiç yardım almadım.” (K10)

“Faydalanmadım” (K11)

Yalnızca Katılımcı 6 sosyal yardım gelirinden faydalandığını ancak kendi işini kurma kararını verirken bu yardım gelirini kaybetme korkusunu hiç yaşamadığını belirtmiştir:

“Engelli maaşı alıyordum. 3 ayda bir veriliyordu o zamanlar. Ama kaybetmem halinde etkileyecek, bir meblağ değildi. Sürekli değiştiriyorlar rapordaki engel derecemizi. Şimdi %84 oldu ama o zamanlar benim raporum %66 idi. Yani ikinci derece engelli sayılıyor ve ona göre maaş alıyordum. Bu maaş da oldukça düşüktü. Olsa ne olmasa ne dedim. Bu kadarını elbet yaptığım her işte kazanırım dedim.” (K6)

Katılımcı 6'ın aldığı yardım gelirini kaybetme konusunda endişe yaşamamasının sebebinin, söz konusu gelirin kaybetmekten korkmaya değmeyecek kadar düşük olması olduğu açıkça görülmektedir.

3.3.3. Çevresel Sorunlar Kategorisine İlişkin Bulgular

Bu başlıkta, engelli girişimcilerin girişimcilik süreçlerinde içinde bulundukları toplumun kendilerine yaklaşımları ve toplumun düzenlenişi sebebiyle karşılaştıkları sorunlara ilişkin bulgulara yer verilmiştir. Tablo 15'te katılımcılarımızın, literatürden hareketle oluşturulmuş olan, çevresel sorunlar kategorisi altında yer alan sorunlara ilişkin cevapları yer almaktadır.

Tablo 15: Çevresel Sorunlar Kategorisine İlişkin Katılımcı Cevapları

Gösterge/Kod	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10	K11
Engellilere yönelik ayrımcı tutumlar	-	+	+	+	+	+	+	-	-	+	-
Aile/arkadaş desteği eksikliği	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Devlet/iş desteği eksikliği	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+	-
Rehberlik/uzmanlık desteği eksikliği	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-
Fiziksel erişimle ilgili problemler	-	+	+	+	+	+	+	+	+	-	-
Teknoloji kaynaklı problemler	-	+	-	-	+	-	+	-	-	-	-
Rol model/mentor eksikliği	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-
Hukuki Problemler (*) ²¹					+						

Engellilere Yönelik Ayrımcı Tutumlar Sorununa İlişkin Bulgular

Literatürde, toplum tarafından hiçbir şeye katkıda bulunamayan, bağımlı bireyler olarak düşünülen engellilerin kendi işlerini kurma ve yürütme konusunda müşteriler, tüketiciler, iş danışmanları ve hatta kendi çevreleri tarafından ayrımcı davranışlarla karşılaştıkları (Boylan ve Burchardt, 2003) ve “yapamazsın, yardımlarla daha iyi olursun” gibi söylemlere maruz kaldıkları (Foster, 2010) ifade edilmektedir. Katılımcılarımızdan 7'si **ayrımcı davranışlara** maruz kaldığını söylemişken 4'ü herhangi bir ayrımcı tavırla veya

²¹ Literatür vurgularından hareketle oluşturduğumuz kategorilerde yer almayan, araştırma neticesinde ortaya çıkan sorun

olumsuz söylemle karşılaşmadıklarını ifade etmiştir. Ayrımcı davranışa maruz kalan yedi (7) katılımcının 6'sı ortopedik engelli 1'i görme engelli; ayrımcı davranışla karşılaşmayan 4 katılımcının ise 3'ü ortopedik engelli, 1'i süregen hastalığı olan engellidir. Bu noktada katılımcıların özellikleri arasından ayrımcı davranışlarla karşılaşma sorununa etki eden bir özellik ön plana çıkmamaktadır.

Ayrımcı davranışlara maruz kaldığını ifade eden yedi (7) katılımcının beşi (5) çevreleri tarafından ayrımcı davranışlarla karşılaştığını belirtirken iki (2) katılımcı ise müşteriler tarafından ayrımcı tavırlarla karşılaştıklarını belirtmişlerdir. Çevreleri tarafından ayrımcı tavırlarla karşılaşan beş (5) katılımcı söz konusu ayrımcı ve olumsuz tavırları şu şekilde ifade etmişlerdir:

“19 yaşında iken, ilk kez dükkân açmak istediğimde yanında çalıştığım ustalar sen kimsin de dükkân açacaksın, sen daha dükkân açacak konumda değilsin demiştiler. Babam sen dükkân çalıştırmayı nerden bileceksin demişti. Emekli olduktan sonra dükkânı tekrar açmak istediğimde de uğraşmaya değmez, kendini yorma diyenler de oldu. Hanım bile der ki ne uğraşıyorsan dükkânla. Emekli de oldun. Kapat dükkânı, gez dolaş dinlen. Yorma kendini.” (K2)

“Toplumsal, çevremizin bunlar görme engelli bu işi yapamaz düşüncesi ve tavrı vardı. Çevremdeki insanlar hep karşı çıktılar. Görmüyorsun ne işin var markette falan dediler. Bunları çok duyduk. Eşim bile siz bu işi kuruyorsunuz ama yapamazsınız, başarısız olacaksınız dedi.” (K3)

“Önyargı tabi ki var, iş yapabileceğimize, çalışabileceğimize dair. Bir acaba yapabilirler mi? Becerebilirler mi? Zaten hareketleri kısıtlı gibi düşünceler var. Kendi çevrem bile sen ne anlarsın iş yürütmekten dediler, bu halinle yapamazsın dediler. Beceremezsin dediler.” (K6)

“Engelli olduğum için bana “bu zordur, yapamazsın, nasıl yapacaksın ki, olmaz” dedikleri çok oldu. Çok karşılaştım. “Boş ver otur oturduğun yere” diyenler de oldu. Çok yakınlarımdan da duydum bu sözleri zaman zaman. Otursam bu kadar yaşar mıydım bilmiyorum. Muhtemelen yaşayamazdım.” (K7)

“Bizim toplumumuzda engellilere acıyarak bakıyorlar. İkinci sınıf insan muamelesi var. Öteleniyorsunuz. Çay içtiğim bir bardağımı dahi, güya iyilik adına, kaldırtmazlardı. Her ne kadar size iyilik yapmış gibi görünseler de aslında daha çok moralinizi bozuyorlar. Çevremdekilerin çoğu, zaten ben dükkânı açtıktan sonra öğrendi. Ama işi kurduktan sonra “ne gerek var?” diyen çok oldu. Hatta babam “Rahat mı battı sana? Zaten çalışıyordun, oturduğun yerden maaş alıyorsun. Daha ne istiyorsun?” falan dedi.” (K10)

Müşteriler tarafından ayrımcı tavırlarla karşılaştığını belirten iki (2) katılımcı ise soruna ilişkin aşağıdaki ifadeleri kullanmışlardır:

“Yakın çevreniz başarabileceğinizi düşünseler bile ki benim için böyleydi, çevrem bana hep inandı, ama karşılaştığınız diğer insanlar yapabileceğinize çok inanmıyor. Onları yapabileceğinize ikna etmek için ayrıca bir çaba sarf etmek gerekiyor. Müşteri geliyor mesela. Engelli olduğumu fark edince, dersleri benim verip vermediğimi soruyorlar hemen. Sen mi vereceksin? Sana mı düştük eyvah! durumu var yüzlerinde. “Yok yok” diyorum hemen. “Ben değilim hoca,

benim hocalarım var” diyerek rahatlatıyorum onları. Yoksa yeterli olur muyum diye soru işaretleri takılıyor insanların akıllarına”. (K4)

“Benim ailemden arkadaşlarımdan çevremden Allah razı olsun. Bana hiç engelli olduğumu hissettirmediler. Bana hiç acıyarak bakmadılar. Bana hiç yapamazsın deyip önümü kesmediler. Ama piyasada ön yargı var maalesef. Mesela müşteri geliyordu, konuşuyorduk. Beni tekerlekli sandalyede görünce işi sen mi yapacaksın? diye soruyorlardı. Ben yapacağım dediğimde de yüzlerinde “acaba?” ifadesi oluşuyordu. İş bildiğime, işi yönetebileceğime inanamıyorlardı, güvenemiyorlardı. Bu işi nasıl takip edecek diye düşünüyorlardı”. (K5)

Verilen cevaplara baktığımızda, katılımcılarımızın çevrelerinden “engellisin, bu halinle yapamazsın, beceremezsin” gibi olumsuz, öteleyici, cesaret kırıcı söylemlere ve “uğraşmaya ne gerek var, zaten emeklisin, zaten para kazanıyorsun” gibi vazgeçirmeye yönelik söylemlere maruz kaldıkları görülmektedir. Ayrıca Katılımcı 4 ve Katılımcı 5’in cevaplarından hareketle **engel türünün** müşteriler tarafından ayrımcı tavırlarla karşılaşmada **etkili** olduğunu söylemek mümkündür. Spor salonu işleten katılımcı 4 ve dış cephe kaplaması işi ile uğraşmış olan katılımcı 5, yaptıkları işlerin fiziksel olarak daha fazla aktif olmalarını gerektirmesi (bedensel efor gerektirmesi) sebebiyle, ortopedik engelli olmalarından dolayı müşteriler tarafından şüphe ile yaklaşılmışlar ve olumsuz tavırlarla karşılaşmışlardır. Bu noktada engel türünün yapılan işe göre müşterilerin algısını etkilediği ve dolayısıyla engelli girişimcilere yönelik tavırları etkilediği söylenebilir.

Herhangi bir ayrımcı veya olumsuz tavırla karşılaşmadığını belirten dört katılımcımızın cevapları ise şu şekildedir:

“Çevremdeki herkese teşekkür ediyorum. Allah razı olsun. Hiçbiri bana hiçbir şey hissettirmediler. Eşim, dostum, arkadaşlarım. Hiçbiri. Yapamazsın edemezsin hiç demediler, belki içlerinden düşündüler ama bana hiç hissettirmediler. Hatta bana “abi sana helal olsun, bu soruna rağmen bunca işi başarıyorsun” diyenler oluyor”. (K1)

“Helal olsun der insanlar bana. Bu halinle bunca zorluğa rağmen işinin başındasın, layıkıyla yapmaya çalışıyorsun, uğraşıyorsun, didiniyorsun derler. Ben yapamaz, edemez, beceremez tavırlarıyla hiç karşılaşmadım. (K8)

“Benim ailem ve arkadaşlarım çok destekleyiciydi. Ki zaten bana çok yapamazsın edemezsin diyemezler. Dedirtmem. Ben çevremde hep aurası yüksek pozitif insanlar barındırırım. Benim modumu düşürebilecek insanlar benim yakın çevremde değildir. Yakın çevremde olmayan insanların fikri de çok önemli değil zaten”. (K9)

“Toplumun engellilere yönelik “yapamaz, edemez, yardım edelim, elinden tatalım, yardımcı olalım da işin ucundan tutmuş olsun, psikolojisi düzelsin, destek olalım” gibi bir tavır var. Ama ben bu tarz bir tavırla karşılaştım mı? Hayır. Çevremdeki insanlar yaparım dediğimi yapacağımı bilirler. O yüzden kimse yapamazsın demedi.” (K11)

Katılımcılarımızın cevaplarından toplumda genel olarak engellilere yönelik önyargılar olmasına rağmen, çevreleri tarafından herhangi bir olumsuz söylemle karşılaşmadıkları ve hatta engellerine rağmen çalışıyor oldukları için taktir gördükleri, övüldükleri anlaşılmaktadır. Bu noktada, toplumda herhangi bir işi yapabileceklerine inanılmayan engellilere yönelik genel olarak *yapamaz, beceremez* gibi olumsuz bir tavır olduğu ancak bir şekilde işini yapıyor olan engellilere ise toplum tarafından *saygı* duyuluyor olduğu söylenebilir.

Arkadaş/Aile Desteği Eksikliği Sorununa İlişkin Bulgular

Engelli bireylerin aile ve arkadaşlarının girişimci olmaları konusunda pek destekleyici davranmamaları (Halabisky, 2014) da engellilerin girişimci olma yolunda karşılaştıkları sorunlardan biridir. Katılımcılarımızın tümü aile veya arkadaş desteği konusunda eksiklik hissetmediklerini ifade etmişlerdir. Katılımcılarımızın bir kısmı (7 katılımcı) kendi işlerini kurmaya karar verme aşamasından itibaren her zaman aile ve arkadaşlarının destekleyici tavırlarından bahsederken;

“İşimi kurma kararını verirken kimseye hiçbir şey sormadım, danışmadım. Kendim karar verdim, yaptım. Onlar da yanımda durdular. Ailem, arkadaşlarım hepsi.” (K1)

“Arkadaşlarım yapabileceğimi düşündüler. Destek verdiler. Ailem, 2 kardeşim var, onlar da “zor olur senin için, yorucu olur ama yine de sen bilirsin” tadında yaklaştılar daha çok. Ama hiç vazgeçirmeye çalışmadılar, ben karar verdikten sonra da hep yanımda oldular.” (K4)

“İş kurma sürecinde ailem çok destek oldu tabi. Annem ve 2 kardeşim. O anlamda bir sıkıntı yaşamadım. Çünkü biliyorlardı neyi ne kadar yapabilirim. İnanyorlardı yapabileceğime.” (K5)

“İlk başta aileme teşekkür ederim bu konuda. Çünkü ailem benim her konuda yanımda oldu. Çok destek verdiler. Ve tabi çevre de önemli. Arkadaşlarım da hep yanımdaydılar. Gereken desteği verdiler. Ayrıca önceden çalıştığım yerdeki patronum ve arkadaşlarıma teşekkür etmem lazım. Bir engelli kimse işe almak istemez. Ama bana bir şans verip işe aldığı, bana bu işi öğrettiği ve bana bir iş imkânı sağladığı için ustama da ayrıca minnet borçluyum”. (K8)

“Ailem olsun arkadaşlarım olsun benim yapabiletemle ilgili hiçbir şeyi hiçbir zaman sorgulamayıp aksine her zaman destekleyici oldular. Zaten benim daha önceden de bir şeyler yaptığımı bildikleri için, benim bir şeyleri yapabilmeye ilgili örneklerim olduğu için içleri de rahat ediyordu belki de”. (K9)

“Ben belediyede çalıştığım için, oradan dolayı çevrem genişti. Allah hepsinden razı olsun. Herkes çok destek oldu. Resmiyete dökerken de herhangi bir sorunum olmadı. Normalde misafirliğe giderken çiçek almazsın. Ama bizinkiler sağ olsunlar benim dükkânın önünden geçerken çiçek alıp gidiyorlardı. Hem maddi hem de manevi olarak destek olmuş oluyorlardı bana”. (K10)

“Çevremdeki insanlar benim verdiğim kararlara her zaman saygı duymuşlardır. Çünkü yanlış veya hatalı bir karar vermemişimdir hiçbir zaman.

Herhangi bir şeyi yapacağım dediğimde yapacağımı bilirler çünkü. O yüzden hep destekleyiciydiler.” (K11)

Bir kısmı ise (4 katılımcı) aile ve arkadaşlarının karar verme aşamasında çeşitli sebeplerle olumsuz söylemlerde bulunmuş olsalar da sonrasındaki süreçlerde yardımcı olduklarını ifade etmişlerdir:

“Kendi işimi kurmak istediğim zaman sen kimsin de dükkân açacaksın diyenler oldu. Babam bile sen ne anlarsın oğlum dedi. Ama sonrasında özellikle ailem yanımda oldular. Ve meslek hayatımda 2 tane bana çok yardımcı olan, çok güzel insan çıktı benim karşıma. Kaza öncesi, terzilik yaptığım yerin orda bir berber vardı. İş için gerekli parayı bulmak konusunda bana yardımcı oldu. Ayrıca yine çalıştığım handa bir mali müşavir vardı. Kendisi 2 seneden fazla benim defterimi tuttu. Hiç para almadı.” (K2)

“Kararımı çok destelemediler. Başarısız olacaksın dediler. Ama bir kere karar verdikten sonra, özellikle eşim işimi kurma sürecinde çokça destek oldu. Yanımızda durdu”. (K3)

“En başta, hiç istemediler. Yapamazsın dediler. Uğraşamazsın dediler. Müşterilerle sorun yaşarsın dediler. Ama ben yapmak istiyorum dedikten sonra ailem, yani kardeşlerim yardımcı oldular. Gerekli parayı bulma konusunda da yardımcı oldular ihtiyaç duyduğumda bedenen de yardım ettiler.” (K6)

“Engelli olduğum için bana yapamazsın diyenler oldu. Ama eşim en büyük desteğim. Her konuda destek veriyor bana. Benim tavuk yarışlarıma da gelir, spor yarışlarıma da gelir, refakatçim olarak. Boş ver uğraşma deseydi yapamazdım büyük ihtimalle, bırakmak zorunda kalırdım. Bazı engellilerin yapma kapasiteleri olsa bile, aileleri yeter derse, bırakmak zorunda kalırlar. Destekleyen aile olmazsa ileriye gidemezsin.” (K7)

Görülüyor ki katılımcılarımızın aile ve arkadaş çevresi kendi işlerini kurmaya karar verme aşamasında destekleyici olmayan tavırlarda bulunmuş olsalar bile işi kurma ve sonrasında yürütme aşamalarında yanlarında olmuşlardır. Bu sebeple de katılımcılar aile ve arkadaşlarının, en baştaki istemeyen tavırlarını ve yapamazsın söylemlerini destek olmamak olarak değerlendirmemişler ve işi kurma ve yürütme aşamasındaki yardımcı tavırlarından dolayı da aile ve arkadaşlarının desteğini hissettiklerini belirtmişlerdir.

Devlet Desteği Eksikliği Sorununa İlişkin Bulgular

Literatürde yer alan sorunlar biri de girişimcilik için elverişli ortam oluşturulmasına yönelik her türlü uygulamayı içeren (Kitching, 2014) devlet desteklerinin yetersiz oluşudur (McGreevy, 2015). Ülkemizde de girişimci olmak isteyen engellilere devlet tarafından birtakım destekler verilmektedir. Katılımcılarımızdan 8 tanesi, devlet tarafından verilen bu desteklerin eksik olduğunu belirtmişlerdir. Devlet desteği eksikliği yaşamış olmalarının nedenlerine ilişkin;

-İki (2) katılımcı, kendi işlerini kurdukları zaman devlet tarafından girişimci olmak isteyen engellilere verilen desteklerin olmadığını söylemiştir:

“Yoktu zaten o zamanlar. Son birkaç yıldır veriliyor sanırım o destekler.” (K4)

“Yoktu o zamanlar bu destekler. Olsaydı iyi olurdu aslında. Belki en azından finansman konusunda bir nebze rahatlatabilirdi bizi.” (K6)

-Altı (6) katılımcı ise devlet desteklerinin *yetersiz olduğunu*, engellilerin gereksinimlerine *uygun olmadığını* ve desteklere ilişkin *prosedürlerin çok fazla olduğunu* belirtmişlerdir. Bu yüzden, katılımcılarımız ya devlet tarafından verilen bu desteklere ilişkin prosedürleri öğrenip bu desteklere başvurmayı *hiç düşünmemişler* (K3, K5, K7, K8) ya da girişimcilik eğitimi almış olmalarına rağmen söz konusu prosedürlerin ağırlığından dolayı başvurmaktan *vazgeçmişlerdir* (K9, K10):

“Bu tarz destekleri yetersiz buluyorum. Girişimci olacak kişi önce para harcasın sonra biz parasını verelim gibi yaklaşıyor olaya. Adam zaten parası olsa harcar. Girişimcilik desteği parası olmayan kişilere verilmeli. Ki zaten çok da zorlu prosedürleri var. Engelli bir kişiye hem iş kur diyorlar hem de o prosedür yüküyle kurmasanız iyi olur diyorlar.” (K3)

“Hiç başvurmadım. Çünkü bu yardımların belli süreçleri var. Bu süreçler bizim ihtiyaçlarımıza cevap veremiyor. Diyorlar ki siz ihtiyacınız olanı alın faturayı getirin biz size ödeyeceğiz. Ama bizim onları almak, devletin faturamızı ödemesini beklemek gibi imkânımız olmayabilir. Ki yoktu da. Diğer yandan sistem engelli bireylerin özel gereksinimleri düşünülerek oluşturulmamış. Mesela size diyorlar ki 50 bin vereceğiz. Ama bana lazım 70 bin. Benim ofisim mobilyasından tuvaletine benim özel ihtiyaçlarıma göre düzenlenmeli. Bunlar da pahalı. Benim bu ekstra maliyetlerim var. Bu durumda verilen destekler bana uygun olmuyor.” (K5)

“Hiç yararlanmadım bu desteklerden. Bu destekler görüldüğü gibi değil. Bu destekleri almak istediğinizde, önce siz cebinizden harcayacaksınız sonra devlet size faturalarınız üzerinde ödeme yapacak. Tabi işi biliyorsanız, bildiğinize ikna edebiliyorsanız. Faturalandırmayı yapabiliyorsanız. Çok ciddi şartları var. Demirbaşların vs. en az 2 yıl süreyle sizde sağlam olarak kalması ve durması lazımmış. İş açtım olmadı yürümedi 1 sene sonra kapatayım dediğinizde bu demirbaşları satamıyorsunuz. Bir sürü formalite var yani bu süreçte. O yüzden tercih etmedim hiç”. (K7)

“Hiç faydalanmadım. Açıkçası başvurmadım bile. Niye? Çünkü öyle bir belgeler istiyorlar ki sanırsın ben onlardan milyar dolarlar istiyorum. Sanki devlet tapusunu benim üzerime geçirecekler. Başvuranları da gördük, çok zorlandılar. O yüzden ben başvurmadım. İstenilen belgeleri gördükten sonra vazgeçiyor çoğu zaten. Benim bildiklerim en azından”. (K8)

“Ben girişimcilik eğitimini aldım. KOSGEB’in destek programına başvurmak için gerekli çünkü. Sonra araştırdım. Sana 65 bin veriyor ama vermese daha iyi. Aldığın en küçük şeyin bile faturasını istiyor senden. Bir kere hepsini önce sen ödüyorsun. Sonra onu faturalandırıyor ibraz ediyorsun. Sonra onun geri dönüşünü bilmem kaç zaman sonra alıyorsun. Rezillikti yani şartları. Yapmış ve başarıya ulaşmış, oradan destek aldıktan sonra kafam rahat diyen bir engelli girişimci de bulamadım açıkçası. O yüzden vaz geçtim.” (K9)

*“Girişimcilik kursuna gitmiştim ben. Arkadaşım da çiçekçilik işinden bahsedince, bu girişimcilik yardımları oluyor ya onlara başvuracaktım. İŞKUR’da tanıdığım bir abi vardı. Onunla **projeyi falan hazırladık**. O abi bana **“meral devam ettirebileceğine inanıyor musun?”** diye sordu. Şimdi süresini tam hatırlamıyorum ama işi kurduktan sonra belli bir süre mesela kapatamıyormuşsun dükkânı. **Ben yapamadım, olmuyor kapatayım gibi** bir durum yok, böyle bir **şansın yok**. Sonra ben de düşündüm. Bunun bir garantisi yok. Gittim kirası uygun bir dükkân buldum kendim. Böylesi daha mantıklı diye **destek almadan kurdum işimi**”. (K10)*

Üç (3) katılımcımız ise devlet desteği eksikliği yaşamadıklarını belirtmişlerdir:

*“İhtiyacımız olmadı. Dediğim gibi ana **sermayemiz vardı zaten**. Ayrıca tercih de etmiyorum pek fazla çünkü zaten diğer normal vatandaşlar gibi para kazanıyorum, hayatımı devam ettiriyorum.” (K1)*

*“Kosgeb üzerinden yapılan yardımlar varmış sanırım. Ama **ben almadım. Vergi dairelerinde** engelli olmam dolayısıyla **var olan indirimlerden de yararlanmadım**. Çünkü basit usulden vergi ödediğim için çok fazla vergi çıkmıyor. Defteri de odalara tutturduğumuz için ona cüzi miktar ödüyoruz. Bu yüzden **gerek görmüyorum**.” (K2)*

*“**KOSGEB’den destek aldım**. Açılış ve makine teçhizat için.” (K11)*

Katılımcılarımızın devlet desteği eksikliği yaşamamalarına ilişkin verdikleri cevaplara baktığımızda, Katılımcı 11’in devlet tarafından girişimci olmak isteyen engellilere yönelik verilen desteklerden *yararlanmış olduğu*, Katılımcı 1 ve Katılımcı 2’nin ise söz konusu desteklere *ihtiyaç duymadığı* görülmektedir.

Rehberlik/Uzmanlık Desteği Eksikliği Sorununa İlişkin Bulgular

Literatürde yer alan bir başka sorun, engelli girişimcilerin çevresel belirsizliklere yüzleşme vb. konularında stratejik bir rehberlik veya uzmanlık desteğinden yoksun olmalarıdır (Dhar ve Farzana, 2017). Katılımcılarımızın 1’i hariç hepsi rehberlik/uzmanlık desteği eksikliği *hissetmediklerini* belirtmişlerdir. Rehberlik veya uzmanlık desteği eksikliği yaşamamış olmalarının sebepleri ise *“uzun süredir aynı işi yaptıkları ve işi iyi bildikleri için ihtiyaç duymamaları, resmi olmasa da destek almış olmaları ve destek almayı tercih etmemeleri”* olduğu söylenebilir. Katılımcılarımızı rehberlik/uzmanlık desteği konusunda eksiklik hissetmemiş olmalarını şu şekilde ifade etmişlerdir:

-İhtiyaç duymamış olmaları;

*“Hiç ihtiyaç duymadım. **27 senedir bu işi yapıyorum. İşle ilgili, üretimle ilgili her şeyi biliyorum**.” (K1)*

*“Çocukluktan beri yaptığım iş bu. **Gerekli her şeyi biliyorum zaten**. O yüzden yol gösteren bir **uzmana ihtiyaç duymadım hiç**.” (K2)*

*“Uzmanlık desteğine **ihtiyaç duymadım** aslında. **İş bildiğim için belki de**.” (K5)*

“Şu anki işim ile ilgili bilmem gereken her şeyi biliyorum zaten, ihtiyacım yok.”
(K7)

-resmi olmasa da destek almış olmaları;

“Daha önce de başka spor salonunda muhasebecilik yapıyordum. Orda tanıştığım bazı insanlar yönlendirdi beni bu işe. Sana yardımcı olacağız dediler. Müşteriyle nasıl konuşulur, müşteri nasıl ikna edilir, neye ihtiyaç duyarlar, gibi meslekle ilgili konuda bana yardımcı oldular. Zaten kendileri de bu işi yapıyorlardı öncesinde. Biliyorlardı işi ve sektörü.” (K4)

“Kafeyi bana devreden arkadaşım, bazı konularda bana yardımcı olmuştu. Mesela kafenin işleyişi, çocukların istediği oyunlar, alınması gereken ücretler, kafenin işleyişi gibi konularda. Muhasebeci de önermişti. Ama resmi olarak uzmanlık desteği almadım.” (K6)

“Aynı işi yaptığım arkadaşlarım destek verdiler. Onlar daha tecrübeliydiler. Daha uzun süredir bu işi yapıyorlardı. Bilgileri de tecrübeleri de daha fazlaydı. Üretim aşaması ile ilgili püf noktalar falan gibi konularda yardımcı oldular.” (K8)

“Mentor fikri aldım. Onların yönlendirmelerine göre belirli bir yol haritası çizmeye çalıştım. Bunlar, benim üyesi olduğum bir derneğin gönüllülerinden oluşan ve benim senelerdir dostluk ilişkisi içerisinde olduğum gerek kurumsal firmaların gerçekten hatırı sayılır üst düzey kadrolarında çalışan kişiler gerekse bizzat zamanında ben dernekteyken, benim mentorum olmuş kişilerdi. Kendi çevremden destek aldım yani. Diğer yandan, profesyonel olarak da rehberlik aldım. İngev zaten şöyle bir şey yapıyor. Size bir danışman atıyor, sürecin en başından sonuna kadar birlikte çalıştığınız.” (K9)

“Resmi olarak hayır. Gayri resmi olarak vardı tabi yardımcı olanlar. Kurumdan arkadaşlarım, arkadaşlarımın tanıştırdığı çiçekçilik yapmış arkadaşlar, İŞKUR’daki tanıdıklarım. Neyi nasıl yapmalıyım, malzemeyi nereden almalıyım, evrakları halletme gibi konularda yardımcı oluyorlardı.” (K10)

-tercih etmiyor olmaları;

“Ben engel sürecimizin başlangıcında psikolojik destek bile almadım. Tercih etmem. Ben kendim arge yaptım, araştırdım, öğrendim”. (K11)

Verilen cevaplardan da anlaşıldığı üzere, katılımcıların rehberlik/uzmanlık desteği eksikliği yaşamamış olmalarının en belirgin sebepleri katılımcılarımızın resmi olmasa da uzmanlık desteği almış olmaları ve işi iyi bildikleri için uzmanlık desteğine ihtiyaç duymamış olmalarıdır. Cevaplara baktığımızda, katılımcılarımızın çoğunlukla kendi çevrelerinden uzmanlık veya rehberlik desteği aldığı ancak Katılımcı 9’un aynı zamanda profesyonel bir rehberlik desteği aldığı da görülmektedir.

Yalnızca bir (1) katılımcımız ise rehberlik/uzmanlık desteğine ihtiyaç duymuş olduğunu belirtmiş ve yaşadığı eksikliği aşağıdaki gibi ifade etmiştir:

“O günlerde, o şartlarda ihtiyaç duyduğumu düşünmedim. Ama bugün baktığımda keşke alsaymışız diyorum. İhtiyacımız varmış ama anlayamamışız. Belki böyle olmazdı.” (K3)

Doğuştan görme engelli olan Katılımcı 3 daha önce bilmediği bir sektöre girmiş ve (bir sonraki kategori altında bahsedeceğimiz üzere) işi yürütme konusunda birtakım sorunlar yaşayarak işletmesini kapatmak durumunda kalmıştır. İşletmesini kurduğu zamanda uzmanlık desteğine ihtiyaç duyduğunu düşünmemiş olsa da görülüyor ki (zamanında almış olsalar) uzmanlık desteğinin işletmenin devamlılığını sağlama noktasında etkili olabileceğini düşünmektedir.

Fiziksel Erişimle İlgili Problemler Sorununa İlişkin Bulgular

Mimari tasarımının engellilere uygun olmaması sebebiyle engelli bireylerin ulaşımında ve binalara erişimde sorunlar yaşaması da (Dhar ve Farzana, 2017a) literatürde yer alan engelli girişimcilerin karşılaştıkları sorunlardan biridir. Katılımcılar ile yapılmış görüşmeler neticesinde, katılımcılarımızın sekizi (8) fiziksel erişimle ilgili problemlerle karşılaştıklarını söylemişlerdir:

“Bu tarz sorunlar maalesef ki yaşıyoruz. Bir yere gideceğimiz zaman, bir devlet dairesine mesela. Yeni binalara baktığımızda koydukları rampa 40 cm ama tekerli sandalyenin 2 lastiği arası 50-60. Hep derim, bu binalara onay verilirken, mimari tekerlekli sandalye ile o rampayı bir çıksın bakalım. Sonrasında onay veriyorsa versin.” (K2)

“Mesela görme engelli oluşumuzdan dolayı ürünlerimizi kendimiz tedarik edemedik. Çünkü tedarik noktasında gitmek de ürünü seçmek de zordu bizim için”. (K3)

“Ortopedik engelli olarak, tabi ki yaşıyorum erişimle ilgili sorunlar. Gerçi benim iş yerime giriş çıkışlar benim engelime uygun. Özellikle bu şekilde yaptırdım. Ama misal belediyeye gitmek gerekiyor, vergi dairesine gitmek gerekiyor. Merdiven çıkmak gerekiyor. Bunlar tabi oldukça zorlu oluyor benim için.” (K4)

“İnşaat işiyle uğraştığınız için fiziksel olarak sahada olmak gerekiyordu. Ulaşım ciddi problem oluyordu. Kurumlara ulaşmada da sorunlar oluyor tabi. Çünkü kamu kurumlarının bazıları engellilerin erişimine uygun değil.” (K5)

“Bürokratik işlemleri yaptığımız mekanlar sorundu. Vergi dairelerinin hepsi üst katlardaydı. Hep birilerine yaptırmak zorunda kaldım işlemleri. Noterde dahi sorun yaşadım bu sebeple.” (K6)

“Engelli olduğumuz için ulaşım sorun. En büyük sıkıntımız bu. Gideceğimiz yerler bize uygun olmalı ve mutlaka bizi getirip götüren uygun bir araç olmalı. Tekerlekli sandalye kullandığımızdan dolayı.” (K7)

“Hanlarda asansörün olmaması, merdiven inip çıkmak zorunda olmak gibi zorluklar yaşıyoruz. İşyerime gelişte mesela, merdiven çıkmada zorlanıyorum. Devlet dairesinde işim olsa, binalara girişte çıkışta asansör yoksa, rampa yoksa çok zorlanıyorum.” (K8)

“Engelli olduğum için harekette zorlanıyorum. Tedarikçi ile görüşmem gerekiyor mesela, gidip görüşemiyorum. Aracım var ama kimle gideceğim, park yeri olacak mı, bina nasıl gibi çok fazla şey düşünmek zorundayım.” (K9)

Fiziksel erişimde yaşadıkları bu problemler sebebiyle engelli bireyler kendileri halledemedikleri işler için kendilerine yardımcı olacak birilerine ihtiyaç duymaktadırlar (Martin, 2012). Katılımcı 4, Katılımcı 5 ve Katılımcı 7 kendilerine ulaşım ve fiziksel bazı diğer konularda destek olacak bir *yardımcıya ihtiyaç duyduklarını* ve bu konuda karşılaştıkları problemleri aşağıdaki gibi ifade etmişlerdir:

“Bizim yardıma, desteğe daha çok ihtiyacımız oluyor. Mesela işyerinde bir sorun çıkıyor, müdahale etmen gerekiyor ama fiziksel bir işse yardım almak gerekiyor. Mesela her sene bizim franchise ile ilgili kutlamalar yapılır. Bir otelde kalınır. Ben bunların hiçbirine katılamadım. Çünkü benim gidebilmem için yanımda bana özel ihtiyaçlarım dahil pek çok konuda yardımcı olabilecek biri lazım.” (K4)

“Mesela iş için bir yere gitmek gerekiyordu, beni araca transfer etmeyi bilen bir tek kardeşim vardı. O yoksa, sahadaysa, bir binanın yapımına gittiye gidemiyordum.” (K5)

“Bir yardımcınız olmalı. Destek veren biri olmalı. Mesela benim eşim en büyük desteğim. Çünkü yürüyemiyorum. Artık ellerimi de kullanamıyorum. Yemek yemeğe kadar her konuda eşim destek veriyor bana. Bazı engellilerin yapma kapasiteleri olsa bile, aileleri yeter derse, yardımcı olacak biri olmazsa yanlarında bırakmak zorunda kalırlar. Mecbur kalırlar. Bu da başarılı olmalarını engelliyor.” (K7)

Bu noktada katılımcılarımız tarafından ifade edilen *yardımcıya ihtiyaç duyma/yardımcı eksikliği* problemi katılımcılarımızın fiziksel erişimde karşılaştıkları sorunlar sebebiyle karşılaştıkları ek bir sorun olarak düşünülebilir.

Üç (3) katılımcı ise fiziksel erişimle ilgili sorun yaşamadıklarını belirtmişlerdir:

“Ben ulaşım, erişimle ilgili bir sorun yaşamadım. Çünkü vücudumda (uzuvsal) bir engel yok.” (K1)

“Benim işim düz ayaktı. Merdiven yoktu. Benim için, ortopedik engelli olarak, hareket ederken zorlanan ve yorulan biri olarak, oldukça uygun ve ideal bir çalışma yeri.” (K10)

“Normal hayatta, gün içerisinde engelli olarak fiziksel erişimde karşılaştığımız sorunlar tabi ki oluyor. Ama işimle ilgili karşılaştım mı? Hayır. Akülü arabam var, rahatça dolaşabilmemi sağlayan. İşleri zaten bizzat ben yapmadığım için, işi yapma konusunda sorun yaşamıyorum.” (K11)

Katılımcı 10 işyerinin engellilerine göre düzenlenmiş olması ve Katılımcı 11 ise işyerinde fiziksel olarak rahatça dolaşabilmesini sağlayan aracının olması sebepleriyle *fiziksel erişimle ilgili sorun* yaşamadıklarını ifade etmişlerdir. Katılımcı 1 ise süregelen hastalığı olan bir engelli olarak hareketle ilgili sorunu olmadığı için bu tarz problemlerle karşılaşmadığını belirtmiştir. Bu noktada *engel türünün* fiziksel erişim sorunu yaşama konusunda etkili olduğu söylenebilir.

Teknoloji Kaynaklı Problemler Sorununa İlişkin Bulgular

Engelli girişimciler ayrıca teknolojik aletlerin engellilerin kullanımına uygun olmaması, işlerini yürütme konusunda onları destekleyecek makine ve teçhizat olmaması (Maziriri ve Madinga, 2016), engellilere özel tasarlanmış teknolojik aletlerin olmaması ve dolayısıyla gerekli bilgiye ulaşmada sorun olması (Abdullahi, 2018; Dhar ve Farzana, 2017a) gibi teknolojik problemler ile de karşılaşmaktadırlar. Katılımcılarımızdan 3'ü teknolojik problemler ile karşılaştığını belirtirken 8 katılımcı teknoloji kaynaklı problem yaşamadıklarını ifade etmişlerdir. Teknoloji ile ilişkili problemlerle karşılaştığını belirten Katılımcı 3 görme engelli, Katılımcı 5 ve Katılımcı 7 ise ortopedik engellidir. Katılımcılarımız yaşadıkları teknoloji kaynaklı problemleri şu şekilde ifade etmişlerdir:

“Kullandığımız aletler, görme engellilere uygun değildi. Bu yüzden işimizde gerekli olan işlemleri yürütemedik. Siparişten kasaya kadar. Mesela mal giriş çıkışlarını kontrol edemedik.” (K3)

“Bizim engelimize ilgili işimizi kolaylaştıracak teknolojik ürünler var. Mesela kullandığımız mobilite cihazlar. Bazı cihazlar var mesela ortopedik engellileri ayağa dikebiliyor. Bu tarz cihazları almak isteniz sosyal devlet vermiyor. Sizin de ekonomik gücünüz yetmiyor. Ki zaten bu tarz ürünleri Türkiye’de bulabilmek de zor. Yurt dışından getirmek durumunda kalırsınız. Engellilere uygun ofis mobilyası bile yok. Bulamıyorsunuz.” (K5)

“Aslında bizim ülkemizde var teknoloji eksikliği, yetersiz teknoloji durumu. Bana kas hastasıysın, kullanamazsın deyip akülü sandalye bile vermiyorlar. Ama Avrupa’da mesela sadece beyni çalışan birine uygun teknoloji yapmışlar, kafasının arkasında bir cihazla kontrol edebiliyor sandalyeyi. Engellilere uygun çok teknoloji yok ülkemizde. Bizim ülkede teknoloji konusunda destekler de çok az. Bugün hala 10 yıl önceki yasadaki destek miktarı veriliyor. Engelliye uygun teknolojinin sağlanması da maalesef çok az ülkemizde.” (K7)

Görüldüğü üzere Katılımcı 3 “engellilere uygun teknolojinin olmaması”, Katılımcı 5 “işlerini yürütme konusunda destekleyici teknolojilerin olmaması” ve Katılımcı 7 “engellilere uygun teknolojinin olmaması ve yetersiz teknoloji desteği” sebepleriyle teknolojik problemler yaşadıkları belirtmişlerdir.

Teknoloji kaynaklı sorun yaşamadığını belirten, (1’i süregen hastalığı olan engelli ve 7’si ortopedik engelli) sekiz katılımcımız ise şu cevapları vermişlerdir:

“Hiçbir sıkıntımdı olmadı teknolojiye erişme veya kullanma konusunda.” (K1)

“Teknolojik aletlere erişimde bir sorun yaşamıyorum ortopedik engelli olarak. Belki meslekten dolayı, çok da teknolojiyle alakamız olmuyor.” (K2)

“Ortopedik engellilerin bu tarz sorunları olmaz genelde.” (K4)

“Bilgisayar da internet de kullanabiliyordum zaten. Sorun olmadı.” (K6)

“Teknolojiyle ilgili bir sorun yaşamadım.” (K8)

*“Biz **ortopedik engellilerin böyle sorunları yok. Sağırılık ve körlük yaşayanların yaşadığı bir sorun.**” (K9)*

*“Zaten benim işimde teknolojik olarak pek bir şeye ihtiyacımız olmuyordu. İnternet ve bilgisayar kullanımı olarak değerlendirdiğimizde de ben zaten bu konularda sorun yaşamıyorum. **Ortopedik engel bu konuda probleme sebep olmuyor.**” (K10)*

*“**Bu tarz sorunlar daha çok sanırım görme, işitme engellilerin yaşadığı sorunlar**”.* (K11)

Katılımcılarımızın cevaplarından görüldüğü üzere **engel türü**, engelli girişimcilerin teknolojik problemler yaşamaları üzerinde etkilidir. *Ortopedik engelli ve süregelen hastalığı olan katılımcılarımız* teknolojiye erişme ve teknolojiyi kullanma konusunda sorun yaşamadıklarını ifade etmişlerdir. Ve katılımcılarımız, ayrıca, bu tarz problemler ile görme ve işitme engellilerin *daha çok* karşılaştıklarını da belirtmişlerdir. Bu noktada **engel türünün** teknoloji kaynaklı problemler yaşama/yaşamama üzerinde *etkili* olduğu anlaşılmaktadır.

Diğer yandan engellilere uygun teknolojilerin olmamasından kaynaklı sorunlar yaşayan Katılımcı 5 ve Katılımcı 7 de ortopedik engellidir. Her ikisinin engel derecesi %90 üzerindedir ve tekerlekli sandalye kullanmaktadırlar. Katılımcılarımızın cevaplarına baktığımızda, Katılımcı 5’in işinden, Katılımcı 7’in ise hastalığından dolayı kendilerine yardımcı olacak, kolaylaştırıcı teknolojilerin olmaması veya bu tarz teknolojilere ulaşılmasının güç olması konusunda sorunlar yaşadıkları söylenebilir. Katılımcı 5 fiziksel olarak aktif olması gereken bir işi olması dolayısıyla tekerlekli sandalyesi ile işini yürütme konusunda kolaylaştırıcı bazı teknolojik aletlere ihtiyaç duymuş ancak bulamamıştır. Engeline uygun ofis mobilyası bulma konusunda bile zorluklarla karşılaşmıştır. Katılımcı 7’nin ise sürekli ilerleyen bir hastalığı vardır. Bu hastalık sebebiyle önce ayaklarını sonra ellerini kullanamamaya başlamıştır. Şu anda bile akülü arabasını kullanmakta zorlanmaktadır. Hastalığın ilerlemesi ve sandalyeyi kontrol edemeyecek duruma gelmesi muhtemeldir. Bu durumda bahsettiği teknolojilerin olmaması onun için hayatın durması anlamına gelecektir. Bu noktada anlıyoruz ki ortopedik engelliler teknoloji konusunda genel olarak sorun yaşamamışlardır ancak *özel durumu olan* ortopedik engelliler *uygun teknolojilerin olmaması* sebebiyle sorunlarla karşılaşmışlardır.

Görüldüğü üzere **engel türü** katılımcıların özgüven eksikliği ve psikolojik problemler yaşamaları üzerinde etkili olduğu gibi katılımcıların fiziksel erişimle ilgili problemler ve teknolojik problemler yaşamalarında da etkili olmaktadır. Bu noktada engel türünün

engelli bireylerin girişimcilik faaliyetlerinde karşılaştıkları sorunları nasıl etkilediğine dair yapılacak çalışmaların ne derece gerekli ve önemli olduğu anlaşılmaktadır.

Rol Model Eksikliği Sorununa İlişkin Bulgular

Engelli girişimcilerin karşılaştıkları bir diğer sorun da kendilerine örnek alacak rol modellerinin sınırlı olmasıdır (Eliöz, 2017). Katılımcılarımız arasından yalnızca Katılımcı 6, *rol modelinin olmadığını* ve bu konuda *eksiklik hissettiğini* ifade etmiştir:

“Örnek aldığım kimse yoktu. Ama o zamanlar bildiğim, duyduğum engelli ve başarılı bir girişimci yoktu örnek alabileceğim. Olsaydı keşke de biz de görseydik, deseydik şunları şunları yaşamış, zorluklarla karşılaşmış ama bunu yapmış bunu başarmış diyebilseydik. Onu izleseydik örnek alsaydık belki de batmazdık. Çok iyi olurdu.” (K6)

On (10) katılımcımız ise *rol model eksikliği* hissetmediklerini söylemişlerdir. Rol model eksikliği yaşamamalarının nedenlerini ise “*rol modellerinin olması*” ve “*rol modele ihtiyaç duymamaları*” olarak 2’ye ayırmak mümkündür. Aşağıda katılımcılarımızın bu nedenlere işaret eden cevapları verilmiştir:

-rol modellerinin olması;

“Bizim meslekte isim yapmış terziler var. Yaptıkları işi takip ediyoruz. İnceliyoruz. Neyi nasıl yapmış, hangi malzemeyi kullanmış vs. diye. Tek bir isim veremem ama *işimle ilgili takip ettiğim, işini beğendiğim, özendiğim terziler vardı*. Özellikle de işimi ilk kurduğum dönemlerde”. (K2)

“Örnek aldığım biri vardı. Önceki çalıştığım işyerinde *müdür olan biriydi* bahsettiğim bu kişi. Piyasada da number one olan biriydi. Dolayısıyla onun neleri yaparak başarılı olduğunu gözlemledim. O da bana birtakım şeyler aktarmıştı zaten”. (K4)

“Şöyle söyleyeyim, *babam çok çalışkan bir insandı. Hayatı mücadelelerle geçmiş. Benim yaşadığıma benzer şeyler yaşamış*. Arabistan’da çalışıyordu. Düşmüş. 1 sene çalışamamış. Zor süreçlerden geçmiş. Geldiğinde hafif derecede kamburdu. Buna rağmen pes etmedi. Aileyi geçindirmek için ciddi çabalar gösterdi. Dedim *babam bunu yapmışsa, hem de gurbet ellerde*, kimsenin olmadığı, kimseyi tanımadığı yerlerde yapmışsa, *ben neden yapamayayım*.” (K5)

“Aslında spesifik olarak bir kişiden veya kişilerden bahsedemem. Ama *dünyadaki engellilerin neler başarabileceğini gördükçe* evet *ben de yapabilirim dediğim oldu* çoğu kez. Mesela o bahsettiğim *oksijen tüplü sporcu, sadece beyni çalışan engelliler*. Onlar yapıyorlarsa, onlar başarabiliyorsa demek ki yapılabilecek şeyler bunlar demek ki ben de yapabilirim dediğim oldu.” (K7)

“Birinden bahsedemem sanırım. Ama *işlerini beğendiğim takip ettiğim kişiler var*. Ustalar falan. Onların işlerini takip ediyorum. *Ne yapmışlar, nasıl yapmışlar bakıyorum, inceliyorum*. Kendim de uygulamaya çalışıyorum.” (K8)

“*Rol modelim çok var. Ama bu rol model aşırı zorluklardan geçmiş ve kendilerine başarı hikayesi yazmış engelliler değil*. Kendince, *kendi içindeki iç sesi dinleyerek gün sonunda hayalini gerçekleştirmiş herkes benim rol modelim. Kendi içindeki engelleri aşıp bir şeyler başarabilen herkes*. Ben insanların

hayatlarından çok feyz alırım. İnsanların hayatlarını incelerim, irdelerim. Bakarım ne yapmışlar nasıl yapmışlar, ben ne öğrenebilirim onların yaptıklarından diye.” (K9)

“İsmi veremeyeyim ama **örnek aldığım biri var. Benim gibi tekerlekli sandalyede olan biri.** Kendisini tanıdıktan sonra örnek almaya başladım. Kendisi çok taktire şayan bir insan. **Yaptığı işler, yardım ettiği insanlar, başardıkları.** Halen sosyal medyadan falan takip ettiğim, işlerini de takip ettiğim bir insandır. Şu an eskisi kadar görüşmesek de. Örnek aldığım da bir insandır kendisi”. (K10)

-rol modele ihtiyaç duymamaları;

“**Rol modelim, inan ki hiç yok. Eksikliği de hiç hissetmedim.**” (K1)

“**Rol modelim yoktu. Olmasına da gerek yoktu. Bence başarıya engel yoktur. Her şey başarılabilir. Bunun için birilerinin başardığını görmeye ihtiyaç yoktur. Yeteri kadar istemek ve çaba göstermek yeterlidir.**” (K3)

“**Rol modele ne gerek var.** Ben kendim bir rol modelim. Zaten **neden birini örnek alayım? Neden birine benzemek isteyeyim? Bir şeyleri onun gibi yapmak isteyeyim? Ben böyle iyiyim. Kimseyi örnek almak tarzım değil. Olmaması da hiç sorun yaratmadı** açıkçası. Birilerinin söylediği bir sözü, bir davranışı taktir ederim. Felsefesi hoşuma giderse feyz alıp hayatımda dikkate alabilirim. Verdikleri bilgiyi dikkate alabilirim. Ama **kimseyi örnek almaya ihtiyacım yok.**” (K11)

Rol model eksikliği hissetmediğini söyleyen katılımcıların cevaplarına baktığımızda, katılımcılarımızın çoğunluğunun (7 katılımcı) engelli veya değil, kendi işini kurmuş veya kurmamış fark etmeksizin birilerini örnek aldıkları, onlardan ilham aldıkları için *rol model konusunda eksiklik hissetmedikleri* anlaşılmaktadır. Bu noktada, örnek alınacak engelli girişimcilerin sınırlı olmasının katılımcılarımıza rol model konusunda eksiklik hissettirmediği görülmektedir. Üç katılımcımız ise rol modele ihtiyaç duymadıkları için bu konuda eksiklik hissetmediklerini söylemişlerdir.

Hukuki Problemler Sorununa İlişkin Bulgular

Hukuki problemler ise literatürden hareketle oluşturduğumuz kategorilerde yer almayan ancak Katılımcı 5 tarafından ifade edilen bir sorundur. Katılımcı 5 bu soruna ilişkin şu ifadeleri kullanmıştır:

“**Hukuken sıkıntı yaşıyorsunuz. %90 engelli olduğunuz için iş kuramazsınız sizin böyle bir yetkiniz yok** diyorlar. Bu yüzden şirketi kardeşimin üzerine kurmak zorunda kaldım. Engelli olarak iş kurma hakkımız var. Ama ben **malulen emekli olduğum için, maluliyetin sınırlarını da iyi belirlemedikleri için böyle bir sorun yaşadım.** Malulen ama nasıl? Mesela ofiste oturup ofis işlerini, müşterilerle ilişkileri, çalışanlarla ilişkileri yürütebilirim. Ama böyle ayrıntılı çerçeve belirlenmemiş. %90 engelliysen çalışamazsın diyorlar sadece”.

Görüldüğü üzere Katılımcı 5’in bu sorunu yaşamasında engel derecesi ve emekli oluşu etkili olmuştur. Katılımcı 5 ile eşit (veya daha fazla) derecede engelli olan diğer katılımcılarımız (K6, K7, K11) bu tarz bir hukuki sorunla karşılaştıklarından

bahsetmemişlerdir. Katılımcı 6 ve Katılımcı 11'in emekli olmamaları, Katılımcı 7'nin ise hobi girişimciliği yapması sebebiyle resmi prosedürlerle uğraşmaması söz konusu sorunu yaşamamalarının etkili olmuş olabilir.

3.3.4. Yönetimle İlgili Sorunlar Kategorisine İlişkin Bulgular

Bu başlıkta, engelli girişimcilerin kendi işlerini yürütme konusunda, kendileri veya çevre kaynakları yaşadıkları sorunlara ilişkin bulgulara yer verilmiştir. Tablo 16'da katılımcılarımızın, literatürden hareketle oluşturulmuş olan, yönetimle ilgili sorunlar kategorisi altında yer alan sorunlara ilişkin cevapları yer almaktadır.

Tablo 16: Yönetimle İlgili Sorunlar Kategorisine İlişkin Katılımcı Cevapları

Gösterge/Kod	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10	K11
Deneyim eksikliği	-	-	+	+	-	+	-	+	+	+	+
İşle ilgili bilgi ve beceri eksikliği	-	-	+	+	-	+	-	+	+	+	+
Üretimle ilgili karşılaşılan problemler	-	-	+	-	-	-	-	+	+	-	+
Tüketici ayrımcılığı sebebiyle pazarlama ve müşteri bulmada problemler	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-
İşle ilgili sosyal ağ/iş bağlantısı oluşturmamak	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-
İş yükünü yönetmede problemler	+	-	-	-	+	+	+	-	+	+	+
Çalışanları idare edememek/ denetleyememek (*)²²			+								

Deneyim Eksikliği ile İşle İlgili Bilgi ve Beceri Eksikliği Sorunlarına İlişkin Bulgular

Engelli bireyler, eğitime ve istihdama erişimlerinin yetersiz olması sebebiyle kendi işlerini yürütmek için gerekli bilgi ve becerilerden ve ayrıca deneyimden yoksundurlar (Abdullahi, 2018; Eliöz, 2017). İşle ve işletme yönetimi ile ilgili *bilgi ve beceri eksikliği* ile *deneyim eksikliği* literatürde engelli girişimcilerin yönetimle ilgili karşılaştıkları en

²² Literatür vurgularından hareketle oluşturduğumuz kategorilerde yer almayan, araştırma neticesinde ortaya çıkan sorun

önemli sorunlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Tabloya baktığımızda *deneyim eksikliği ile bilgi ve beceri eksikliği* yaşadığını söyleyen katılımcıların aynı olduğu görülmektedir. Ayrıca katılımcılar ile yapılan görüşmelerde katılımcıların *deneyim eksikliği ile bilgi ve beceri eksikliği* ile ilgili sorulara neredeyse aynı cevapları verdikleri veya iki sorunu birlikte ifade ettikleri görülmüştür. Bu sebeple söz konusu iki sorun birlikte değerlendirilecektir.

Katılımcılarımızdan yedisi (7) *deneyim eksikliği ile bilgi ve beceri eksikliği* yaşadığını ifade etmiştir:

“Daha öncesinde market işletmeciliği yapmamıştık. Eğitimlerimiz de bu konuda değildi. Dolayısıyla bilgi eksikliği de deneyim eksikliği de yaşadık. Neyin nasıl yapılacağını, yapılması gerektiğini bilmiyorduk. Öğrenmek zaman aldı ama uygulayamadık sanırım ya da çok geçti toparlayamadık o noktadan sonra.” (K3)

“Daha önce hiç çalışmadığım bir sektör olduğu için deneyim konusunda sıfırdım. İşin sadece muhasebe kısmını yapabileceğimi biliyordum. Ama diğer kısımlarla ilgili hiçbir şey bilmiyordum. Çalışma ortamını da işleyiş kısmını da hiç bilmiyordum. Deneyimsiz hissettiğim oldu. Ki zaten bu sebeple yıllarca zarar ettim. Bir sürü borca girdim. Stresten kabuslar gördüm.” (K4)

“Deneyim eksikliği yaşadım tabi ki. Bir kere ilk defa bir işletme yönetecektim. Nasıl olur ne yapılır zaten bilmiyordum. Diğer yandan işi de hiç bilmiyordum. Oyunlardan falan hiç haberim yoktu. Hepsini öğrenmek zaman aldı.” (K6)

“Şu anda 35 yıllık ustalara gidin onlar bile derler ki hala yeterince bilmiyorum bu işi. Ben de hala yaşıyorum, işimi kurduğum zamanlarda da yaşadım. Dostlarım arkadaşlarım yardım etti bu konuda.” (K8)

“Sanat okudum diye tasarımına güveniyordum. Ortaya iğrenç tasarımlar çıkardım. Yaparım, tasarımı da yaparım sosyal medyayı da yönetirim diye düşünüyordum. Ama olmadı, çok zor. Hepsi bir uzmanlık istiyor. Öyle özgüven falan boşa oluyor. Sonra gidiyorsunuz bu konularda sana yardımcı olacak birilerini bulmaya çalışıyorsunuz. O yüzden tabi ki deneyim ve bilgi olarak eksik yönlerim var. Kendimi geliştirmeye çalışıyorum elimden geldiğince.” (K9)

“İş deneyimim vardı ama kendi işimi yürütme konusunda deneyimim yoktu. Yaptığım işle de ilgili deneyimim yoktu. Ben dükkân açtığımda buket yapmayı bilmiyordum. O derece bir cahillikle girmişim bu işe. Sıfır bilgi sıfır deneyim ile çıkmışım yola. Hatta sıfır bile değildi, eksilerdeydim.” (K10)

“Tabi ki deneyimim eksikti. Daha önce yapmadığım bir işe giriyordum. Eğitim aldım, muhasebe konusunda. Daha önceki işlerimde çünkü personel, hammadde gibi durumlarım olmadığı için ön muhasebe bilmiyordum. Ön muhasebe eğitimi aldım. Fatura kesmeyi öğrendim. Yapacağım işle ilgili zaten işe girmeden ar-ge çalışması yaptım. Ne nedir, iş nasıl yapılır, neyi nasıl yapmalıyız diye bilenlere sormuş öğrenmişim. Tabi zaman içinde, işi yaptıkça iyice öğrendik.” (K11)

Dört (4) katılımcımız ise *deneyim eksikliği ile bilgi ve beceri eksikliği* yaşamadığını söylemiştir:

“Çocukluk yıllarımdan beri mobilya imalat işindeyim. İşimi kurmadan önce başka bir firmada çalışıyordum. 27 senedir bu işi yapıyorum. İşle ilgili, üretimle ilgili her şeyi biliyorum”. (K1)

“Çocukluktan beri yaptığımız iş bu. Mutfağından yetiştik. Ben işimi yapabilmek için gerekli her şeyi biliyorum. “(K2)

“Zaten bildiğim, iyi bildiğim iyi yaptığım, önceden de bu konuda işletme kurmuş olduğum bir işti.” (K5)

“Şöyle çocukluğumdan beri hayvanlarla nasıl uğraşacağımı biliyorum. Ne yapılması gerektiğini biliyorum. O yüzden bilgi ve deneyim konusunda hiç sıkıntı yaşamadım. Biz herhangi bir vergi levhasına tabi değiliz. Hobi bahçesinde satış yapıyor gibi görünüyoruz. O yüzden bizim karmaşık ve zor işletme süreçleriyle işimiz olmadı çok.” (K7)

Deneyim ile bilgi ve beceri eksikliği hissettiğini söyleyen katılımcılarımızın özelliklerine baktığımızda, Katılımcı 8 hariç hepsinin önceki iş deneyimleri ile kurdukları işlerinin farklı olduğu görülmektedir. Aynı şekilde söz konusu konularda eksiklik hissetmeyen katılımcılarımızın da önceki iş deneyimleri ile kurdukları işleri aynıdır. Uzun yıllardır aynı işi yapıyor olmalarından dolayı yeterli deneyim ile bilgi ve beceriye sahip olan katılımcılarımız işletmelerini yürütme konusunda da zorlanmamışlardır. Tabloya baktığımızda “yıllardır bu işi yapıyorum, işimi biliyorum” diyen katılımcılarımızın, engellilik kaynaklı iş yükünü yönetmede yaşanan problemler dışında, yönetimle ilgili sorunla karşılaşmadığı görülmektedir. Dolayısıyla katılımcıların önceki iş deneyiminin farklı olmasının yönetimle ilgili sorunlarla karşılaşma noktasında etkili olduğu söylenebilir. Aynı zamanda, önceki iş deneyimleri şu anda yaptıkları işle aynı olduğu için işleri konusunda yeterli deneyim ile bilgi ve beceriye sahip 5 katılımcımızın (K1, K2, K5, K7, K8) yapabilir miyim? tereddütlerinin olmadığı ve dolayısıyla kendi işlerini kurma konusunda özgüven eksikliği ve başarısızlık korkusu yaşamadıkları da kişisel sorun kategorisine ilişkin bulgular kısmında verilmiştir.

Üretimle İlgili Problemler Sorununa İlişkin Bulgular

Engelli girişimcilerin bilgilerinin ve deneyimlerinin kısıtlı/sınırlı olmasından kaynaklı olarak üretim ile ilgili problemler yaşıyor olması (Dhar ve Farzana, 2017b) literatürde yer alan bir başka sorundur. Katılımcılarımızdan dört (4) tanesi üretimle ilgili problemlerle karşılaştıklarını söylemişlerdir:

“Tedarik sorunu ile karşılaştık. Görme engelli oluşumuzdan dolayı ürünlerimizi kendimiz tedarik edemedik. Çünkü tedarik noktasında gitmek de ürünü seçmek de zordu bizim için. Uygun ürünü uygun fiyatla tedarik etme konusunda sorunlar yaşadık. Çalışanlarımızın bizim görmememizden kaynaklı dikkatsizlikleri de oldu. Hem ürünleri alırken, uygun maliyetli ürünleri seçme konusunda hem de aldıktan sonra satış konusunda.” (K3)

“Üretim konusunda tabi ki sorunlar yaşıyoruz. Bir model çıkartıyorsun bir bakıyorsun hemen biri almış yapmış. Ürünlerimiz taklit ediliyor. Böyle sorunlar yaşıyoruz. Ama engelli olduğum için bir sorunla karşılaşmadım. Engelli oluşum işimi etkilemiyor.” (K8)

“Tedarikçi bulma sıkıntıları. Çünkü pandemi var. Çıkıp lokasyon lokasyon dolaşmıyorsun. Engelli olduğum için zaten harekette zorlanıyorum. Benim için pandemi olmasaydı da zordu zaten bu durum.” (K9)

“Tedarikte falan oluyor. İlkinde nerden alacağınızı bilmezsiniz malınızı, pahalıya alırsınız. Sonra bakarsınız çok maliyet oldu, araştırmaya başlarsınız. Daha ucuzunu bulursunuz. Tecrübe edindikçe halledilen sorunlar bunlar.” (K11)

Katılımcılarımızın cevaplarına baktığımızda, Katılımcı 3’ün ve Katılımcı 9’un engelleri sebebiyle, Katılımcı 11’in ise tecrübesizlik sebebiyle üretim süreçlerinde (üretim, tedarik, stoklama vs.) problemler yaşadıkları görülmektedir. Katılımcı 8 ise üretimle ilgili karşılaştığı sorunlarda ise engelli olmak ya da tecrübesizlik etkili değildir.

Üretimle ilgili problemlerle karşılaşmadığını belirten yedi (7) katılımcı ise şu cevapları vermişlerdir:

“Arada bir bazı sorunlar oluyor, herkesin yaşadığı kadar. Günlük sorunlar. Ama dediğim gibi, zaten işi biliyoruz. Nasıl yapılması gerektiğini biliyoruz. İyi planladığın sürece de sorun çıkmıyor zaten. Ama engelli olmaktan kaynaklı yaşamadım. Üretim yaparken, fiziksel durumdan ötürü bir sorun yaşanabilir tabi ki. Ama onu da yaşamıyorum çünkü üretimi ben yapmıyorum.” (K1)

“Terziyim ben. Daha çok tamir vesaire yapıyorum. Üretim falan yok bizde.” (K2)

“Benim işimde üretim yok. Tedarik vesaire de yok.” (K4)

“Üretim zaten yapmıyorduk. Tedarik konusunda da şöyle bir avantajımız vardı. Sektörü çok iyi tanıyorduk. İyi biliyorduk. Neyi nerden alabileceğimizi çok iyi biliyorduk. Bu bilgiyi ve bu konuda önceden oluşturmuş olduğumuz çevreyi iyi kullandık.” (K5)

“Üretimle tedarikle işimiz yoktu. Sorun da yoktu.” (K6)

“Bizim yaptığımız işte tavuk üretimi için uygun yeri bulmak zordur. Günümüzde şehirleşme arttı. Şehirlerin içinde yaşıyoruz artık. İnsanlar tavuk kokusundan, tavuk sesinden rahatsız oluyor. Şu anki yerimiz şehrin çok içinde değil. O yüzden sıkıntı yaşıyoruz.” (K7)

“Malzeme nerden alınır, ne nasıl yapılır konusunda destek olan arkadaşlarım oldu. O yüzden tedarik vs. gibi sorunları hiç yaşamadım.” (K10)

Katılımcılarımızın üretimle ilgili problemler yaşamamış olmalarının sebeplerine baktığımızda karşımıza iki temel sebep çıkmaktadır: üretim yapmıyor olmaları ve işlerini iyi biliyor olmaları. Üretimle ilgili problemler yaşamamış katılımcılarımız içerisinde, Katılımcı 1, Katılımcı 5 ve Katılımcı 7 işleriyle ilgili deneyim ve bilgi eksikliğini yaşamamış katılımcılardır. İşlerini iyi bildikleri için üretim süreçlerinde (üretim, tedarik, stoklama vs.) herhangi bir problemle karşılaşmamışlardır. Katılımcı 2, Katılımcı 4 ve

Katılımcı 6'nın ise *üretim yapan bir işletmeleri yoktur*. Katılımcı 10 ise *deneyim ve bilgi eksikliği olmasına rağmen* üretim süreçlerinde (üretim, tedarik, stoklama vs.) herhangi bir sorun yaşamamış tek katılımcıdır. Bunun nedeni ise bu konuda tecrübeli birilerinden destek almış olmasıdır.

Tüketici Ayrımcılığı Sebebiyle Pazarlama ve Müşteri Bulmada Problemler Sorununa İlişkin Bulgular

Engelli bireyler toplum tarafından yardıma muhtaç ve toplumun geri kalanında aşağıda görülmekte ve toplumun engellilere yönelik bu önyargıları sebebiyle engelli bireylerin ürettikleri mal ve hizmetlere talep daha düşük olmaktadır (Jones ve Latreille, 2011; Maziriri ve Madinga, 2016). Engelli girişimcilerin önyargılar sebebiyle pazarlama ve müşteri bulma konusunda engelli olmayan girişimcilerden daha fazla zorlukla karşılaşılıyor olması literatürde yer alan sorunlardan biridir. Ancak katılımcılarımızdan yalnızca bir (1) tanesi (K4) tüketici ayrımcılığı sebebiyle pazarlama ve müşteri bulma problemleri yaşadığını söylemiştir:

“Müşteri ararken, broşür dağıtabilirim. Broşür dağıtsam “bir spor merkezimiz var buyurun gelin” dediğimde “Sen mi spor yaptıracaksın? Sen nasıl yaptırabilirsin? Ben sana nasıl ikna olayım da geleyim?” diye bakacaklar biliyorum. Çünkü biliyorum ki yanımda duran koltuk değneği ile birilerini spor merkezine gelmeye ikna edemem. Bu yüzden fiziksel olarak beni yoracak olması bir yana bu bakışları düşünüp broşür dağıtmıyorum. Bana gelmiş, salonuma gelmiş müşteriyi bile ikna etmede zorlanıyorum, koltuk değneklerimi gördüklerinde, gelmeye nasıl ikna edeceğim? Zor.” (K4)

Yedi (7) katılımcımız pazarlama ve müşteri bulma konusunda *ayrımcılık kaynaklı* bir problemle karşılaşmadıklarını ifade etmişlerdir:

“Müşteri bulmada sorun yaşamadım aslında. Çünkü bizim ürünlerimizin alıcısı bellidir. Ayrıca zaten yıllardan beri ilişkilerimiz var, müşterilerimiz var, bizi tanıyan işimizi bilenler var. Engelli olduktan sonra da aynı kişilerle çalışmaya devam ettik. Müşterilerden ya da çalıştığım insanlardan bu tarz bir tavır hissetmedim”. (K1)

“2 yıl öncesine kadar, mahalle arasında küçük bir dükkanım vardı. Bazen sabah dükkânı açarken Allah'ım ne olursun bugün bana az müşteri gönder diye dua ettiğim olmuştur. Ayrımcı tavırla da hiç karşılaşmadım. Ben hep elimden gelenin en iyisini yaptım. Müşterilerim de yaptığım işten memnun kaldıkça hep bana güvendiler ve tavsiye ettiler.” (K2)

“Engelliyim diye müşteri bulmada sorun yaşamadım. Önceden de bu işi yapıyor olduğumuz için bizi tanıyanlar, bilenler zaten vardı. Müşterilerimiz vardı.” (K5)

“Ben engelliyim diye herhangi bir tavırla karşılaşmadım. Ne müşterilerimden ne ailelerinden ters bir bakış görmedim, olumsuz bir söz duymadım. İşle ilgili algı kötüydü sadece. Anne ve babalar çocuklarına kumar oynattığımızı

düşünüyorlardı. Müşteri bulmada yaşadığım en büyük sorun anne ve babaların düşünceleriydi.” (K6)

“Müşterilerden engelli olduğum için ayrımcı ya da küçümseyici bir tavırla ben hiç karşılaşmadım.” (K8)

“Kullanıcılar benim hesabımı arattıklarında instagramda ya da trendyolda mağazama girdiklerinde benim ürünlerimi engelli bir kadın olduğum için almaları gibi bir durumda söz konusu olmadı. Çünkü kimse benim engelli olduğumu bilmiyor. Beni bilmiyorlar aslında, beni görmüyorlar çünkü. Ürünlerimi görüyorlar. Engelimden bağımsız işimi yürütüyorum aslında. Yani müşteri bulmamı etkilemiyor engelli olmam.” (K9)

“Çokça müşterim oldu. Çevrem geniş olduğu için. Engelli olmam da bir etkisi olmadı.” (K10)

İki (2) katılımcımız ise pazarlama ve müşteri bulma konusunda ayrımcılık kaynaklı herhangi bir sorunla karşılaşmadıklarını aksine engellilik durumunun sempati oluşturup avantaj yarattığını ve övgü almalarına sebep olduğunu ifade etmişlerdir:

“Hiç ayrımcı bir tavırlar karşılaşmadım. Hatta çoğunlukla helal olsun bile derler. Bu halinize rağmen bu işi bu kadar iyi yapıyorsunuz diye överler.” (K7)

“Yanında yardımcısıyla görüşmeye gelen engelli bir adam var. Yapabilir mi, güvenebilir miyiz diye düşünüyorlar tabi ilk başta. Bakışlarından anlıyorum. Ama konuşmaya başlayınca, iş tamamen değişiyor. İnsanlar beni tanıdıkça, engellimi ciddiye almayıp yaşadığımı gördüklerinde, işimi iyi yaptığımı gördüklerinde bu sefer “helal olsun adama” demeye başlıyorlar. Evde oturup kaderime razı olurum demeyip hayatla mücadele ediyor, bu işleri yapıyor diye ayrı bir sempati uyandırıyor. Avantajı bile oluyor engelli olmanın yani” (K11)

Katılımcı 3 ise müşteri bulmada değil ama müşteri tutmada sorun yaşadığını ifade etmiştir:

“Müşteri bulmada sorun yaşamadık. Ama birebir müşteriyi biz karşılayamadık uğurlayamadık, biz ilgilenemedik müşteriyle. Personel de o anki keyfine göre davrandığı için de çok müşteri kaybı yaşadığımız oldu.” (K3)

Görüldüğü üzere Katılımcı 3’ün müşteri kaybının sebebi, katılımcının engelinin türü (görme engelli) sebebiyle dışa (çalışanlara) bağımlı olması ve bağımlı kaldığı kişilerin müşterilere gerekli özeni göstermemesidir.

İşle İlgili Sosyal Ağ/ İş Bağlantısı Oluşturamamak Sorununa İlişkin Bulgular

Sosyal ağlar girişimciler için fırsatlar bulma ve belli pazarlara erişimi kolaylaştırmaktadır ancak toplumdan dışlanan ve izole bir yaşam süren engelli bireylerin sosyal ağ bağlantıları zayıftır. Bu sebeple de iş bağlantıları kurma konusunda oldukça zorlanmaktadırlar (Uddin ve Jamil, 2015; Viriri ve Makurumidze, 2014). Engelli girişimcilerin iş bağlantıları kurma konusunda zorluk yaşamaları literatürde yer alan sorunlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak katılımcılarımızdan yalnızca bir

tanesi, Katılımcı 4, iş bağlantısı konusunda zorluk yaşadığını ve işine başlarken yeterli iş bağlantısına sahip olmadığını ifade etmiştir:

“İşe başlarken, asla yeterli değildi. Hiç bilmiyordum. Sektör olarak, altyapı olarak, müşteri potansiyeli olarak sıfırdım. Yardımcı olacak da 2 kişi tanıyordum. Beni bu işle karşılaştıran 2 arkadaşım. Onlar da 3 ay kadar destek olmaya çalıştılar ama sonrasında herkes kendi işine döndü falan derken ben yapayalnız ve bilgisiz kaldım. Sıkıntılı bir süreç oldu. Ama tabi zamanla oluştu bu bağlantılar”. (K4)

Görüldüğü üzere, Katılımcı 4’ün yeterli iş bağlantısı oluşturamamasının sebebi, yeni bir sektöre giriyor olmasıdır. Bu noktada, katılımcımızın söz konusu problemle karşılaşma sebebinin, literatürde yer alan engelli bireylerin toplumdan izole bir yaşam sürmesi sebebiyle sosyal ağ oluşturmada zayıf oldukları (Uddin ve Jamil, 2015) tezinden farklılaştığı söylenebilir.

İş bağlantısı oluşturmada sorun yaşamadıklarını söyleyen katılımcılarımızın cevaplarına baktığımızda, söz konusu sorunu yaşamama sebeplerinin “sektör deneyimleri oluşu” ve “sonradan engelli oluşları” yani “toplumdan izole yaşam sürmeyen, hayatın içinde var olan engelli bireyler oluşları” olduğu görülmektedir. Aşağıda katılımcılarımızın bu sebeplere ilişkin cevapları verilmiştir:

-sektör deneyimleri olması;

“İşimle ilgili bağlantı bulmada hiç zorlanmadım. Çünkü zaten beni tanıyan işimi bilen insanlar vardı. Yıllardan beri ilişkilerimiz var, müşterilerimiz var. Belli bir müşteri portföyüm vardı.” (K1)

“Biz sektörü iyi tanıyorduk, sektörde bizi iyi tanıyordu. Böyle bir kimlikle girmiştik işe. Bu anlamda çok rahattık. Hem müşteri hem tedarikçi ağıımız sağladı. Referanslarımız sağladı, bağlantılarımız sağladı.” (K5)

- toplumdan izole yaşam sürmeyen, hayatın içinde var olan engelli bireyler olmaları;

“Sadece işimle ilgili değil şu an üstlendiğim dernek işleri dolayısıyla da çok fazla insanla ilişki ve iletişim içerisindeyim. Bu ilişkiler çok fazla müşteri de getirmiştir bana. Dediğim gibi, çalıştığım dönemde, birlikte çalıştığım arkadaşlarım müşterim oldu. Dernek işleri yürütüyorum. İletişimde olduklarım müşterim oluyor.” (K2)

“Doğuştan görme engelliyim ama ben toplumsal hayatın dışında olan bir engelli değilim. Üniversiteyi bitirdim. Devlet memurluğu yaptım. Dernekte faaliyet gösteriyorum. Roman yazıyordum. Konferanslara gidiyordum Market işletmeciliği daha önce yapmadığım bir işti. Kişisel olarak tabi ki tedarikçi vs. tanıdığım yoktu. Ama ailemde market işletmeciliği yapanlar vardı. Onlar vasıtasıyla tedarikçilere vs. ulaştık. Sosyal çevremizden yardım aldık yani”. (K3)

“Benim sosyal hayatım hep iyi olmuştur. Çokça arkadaşım vardır. Çokça tanıdığım vardır. Sonra dernekler sebebiyle tanıdıklarım da oldu. Hiç sorun yaşamadım bu konuda. Tanıdıklarım sayesinde de hep yapacak işim oldu benim. Kardeşlerimin çalıştığı şirket için havalandırma ile ilgili parça ürettim. Yine aynı

şekilde, sanayilerdeki küçük dükkanlar için parça bakımı yaptığım dönem de oldu. Bu firmalara da tanıdıklarım sayesinde ulaşmıştım. **Kafe işini bana getiren de bu arkadaşlardan biriydi mesela.**" (K6)

"Kesinlikle yeterli bağlantılarımın olduğunu düşünüyorum. **Şu anki ortağım da tanıdıklar vasıtasıyla tanıştık** ortak olduk. Yaptığım rampalar konusunda tanıdıklarım etkili oldu. O ona söyledi o öbürüne söyledi duyuldu bana talepler geldi. **Bu işimde de birileri sürekli arar ben falancadan duydum işinizi taleplerim var diye.**" (K7)

"Sosyal çevremiz zaten geniş bizim. Oldukça kalabalık bir aileyiz. **Eşimiz dostumuz çok fazla.** Dolayısıyla tanışıklık içinde olduğumuz insan sayısı hep fazlaydı. **İşimle ilgili de bağlantılarım var** tabi ki. En başlarda şu anda olduğu kadar yoktu. Ama bana **iş kurarsam işlerimi hallederim, sorun yaşamam dedirtecek kadar vardı**". (K8)

"Benim **iletişimim kuvvetlidir. İlişki kurma yeteneğim iyidir.** O yüzden sosyal çevrem de geniştir. Baktığımızda **engellilik biraz toplumdan uzak kalmaya neden oluyor bazı engellilerde.** Onlar evde oturup kendilerini soyutluyorlar. Ama benim böyle bir şeyim hiç olmadı. **Ben hep hayatın içindeydim.** Okula da gittim işe de gidiyorum. İş de kurdum. İşimle ilgili yeterli bağlantım da var. Ordan oraya **doğru kontağı bulabileceğim bir networküm var**". (K9)

"**Çokça müşteriim oldu, çevrem geniş olduğu için.** Alakaya maydanoz yerlerden bile müşteri geldiği oldu. O ona söylemiş öbürü diğerinden duymuş **falan derken bir bakıyordum müşteri kapıma gelmiş.**" (K10)

"İşyerimi açacağım zaman mesela **önceden gelen çevre ilişkilerim olmasa ben çok zorlanırdım. Engelli bir girişimci olduğunuzda, sağlam bir arka planınız, referanslarınız yoksa kimse size kolay kolay dükkanımı kiraya vermez.** Bir örnek vereyim. Ticari bir doğalgaz sayacı açtırmak için 38 bin liralık bir teminat verdim. **Benim o kurumda bir bağlantım olmasaydı** ya bankadan teminat mektubu gerekiyordu ya da nakden vermek gerekiyordu, paran varsa tabi. Ama **benim tanıdığım olduğu için sadece bir senet imzaladım.**" (K11)

Görüldüğü üzere Katılımcı 1 ve Katılımcı 5 önceden gelen *sektör deneyimleri* sebebiyle iş bağlantıları kurma konusunda *zorlanmamışlardır*. Geriye kalan sekiz (8) katılımcımız ise kendilerini *toplumdan soyutlanmış*, sürekli evde oturan engelliler olmadıkları, *hayatın içinde var oldukları için* iletişimleri iyi ve sosyal çevreleri de geniştir. Dolayısıyla sosyal bağlantılar oluşturmada ve bu bağlantıları iş bağlantılarına dönüştürmede *sorun yaşamamışlardır*.

İş Yükünü Yönetmede Problemler Sorununa İlişkin Bulgular

Bazı engelli bireyler sağlıkla ilgili (ağrılar, yorgunluk vs.) bazı problemler yaşamaktadır. Sağlıkla ilgili yaşadıkları bu problemler ve sağlık koşullarındaki değişkenlikler iş saatlerini planlama, müşteri beklentilerini yönetme, iş yükünü yönetme gibi konularda problemlerle karşılaşmalarına sebep olmaktadır (Adams vd., 2019). Katılımcılarımızdan 6'sı sağlık problemleri sebebiyle iş yükünü yönetmede problemler yaşadıklarını ve bu sebeple de ekstra planlamaya gereksinim duyduklarını ifade etmişlerdir:

“İş trafiğini yönetmede sorun yaratıyor. Mesela şehir dışında işim olunca, gideceğim şehirdeki diyaliz merkezlerini arayıp uygun zaman ve merkez bulmaya çalışıyorum. Bu da ekstra yük demek. Ekstra planlama yapmayı gerektiriyor. Sürekli zamanı mı planlamak gerekiyor.” (K1)

“Benim tüm hayatım 7-24 planlı. Yediğim yemekten içtiğim suya kadar. Bir yere gittiğimde kapıların genişliğinden engelli tuvaletinin olup olmadığına kadar her şeyi hesap etmek zorundayım. Bir de hastaneye gitmem gerekebileceğini hesap etmek zorundayım, ağrılar sızılar falan olması durumunda. Dolayısıyla işimi yaparken de tüm bunları ince ayrıntılı hesap etmek lazım oluyordu. İş saatlerimi de yapacağım işin süresini de dikkatle planlamak gerekiyordu.” (K5)

“Yürüyememekten kaynaklı ağrılar falan oluyordu. Ayrıca ekstra bir guatr hastalığım da var. Onun için de sürekli kontrole gitmem gerekiyordu. Ama gidemiyordum çoğu zaman. Çünkü işi bırakamıyordum. İş bırakacağım kimse yoktu. İş yönetebilmek için sağlığımı 2. Plana attım o zamanlar.” (K6)

“Ekibim benim engel durumumu dikkate alarak çalışma programı hazırlar. Mesela ben hava şartları uygun olmadığında işe gitmiyorum. Çünkü çok zor oluyor benim için orda iş yapmak hava kötüyse. Planlama bizim için şart. O planlamayı yapmazsanız işler sarpa sarar. Oluşabilecek sorunları bile önceden düşünmeli ve ona göre plan yapmalı ve hatta b planı bile yapmalısınız.” (K7)

“Tekerlekli sandalyede oturmak demek bedenen çok fazla yorulmak demek. Bel ağrıları, sırt ağrıları, bilgisayar kullanırken kol ağrıları oluyor. Buna bağlı olarak kalıcı sağlık sorunları ortaya çıkıyor. Doğal olarak da belli aralıklarla dinlenmen gerekiyor. Bedenin verdiği bu rahatsızlık mental olarak da seni etkiliyor tabi. Ne kadar çalışmak istesen de bedenin izin vermiyor ve moralin de bozuluyor. İş saatlerimi planlarken de bunu dikkate alıyorum. Hem çalıştığım firma hem de kendi işimde bu tarz sıkıntıların oluşabileceğini düşünüp önlem almaya çalışıyorum.” (K9)

“Mesela sağ ayak topuğum su topladı. Yanlış müdahale ettiler hastanede, topuğumu kestiler. Sonra topuğum çürümeye başladı. Aylardır hastaneye gidip geliyorum bunu tedavi için. Aylardır hastaneye git gel bir sürü sıkıntı. Bana getirdiği yorgunluktan ziyade, zaman da alıyor. Zaman kaybettiriyor. İşimin başında olamıyorum. Çalışanları yönlendirmede, elimizdeki o anki işle ilgili yaptığım çizelgede aksaklıklara yol açıyor. Yeniden planlama gerekiyor. Ekstra efor tabi bunlar hep.” (K11)

Katılımcılarımızın cevaplarına baktığımızda, işlerini engel durumlarına göre düzenlemeye çalıştıkları, engel durumlarına göre planlama yaptıkları ve hatta sağlıkla ilgili sıkıntı yaşayabileceklerini bile hesaba katıp planlama yaptıkları anlaşılmaktadır. İyi bir planlama yapıp durumu iyi yönetemediklerinde ya da kendilerine yardımcı olacak birileri olmadığında da Katılımcı 6 gibi sağlıklarından veya işlerinden feragat etme problemiyle karşı karşıya kalabilmektedirler.

Beş (5) katılımcımız ise sağlık problemlerinden ötürü iş yükü yönetmede herhangi bir sorunla karşılaşmadıklarını söylemişlerdir:

“Bacağımı kaybettikten sonra bir sürü ameliyat oldum. Ve kendime mümkün olduğunca iyi baktım ki sağlığım ile ilgili problemler yaşamayayım. Zaten bacağım yok ekstra sağlık sorunu yaşamayayım diye. Bu yüzden de engellilik

veya sağlıkla ilgili problemlerden dolayı işimi yürütmede bir sorunlar karşılaştığımı hatırlamıyorum.” (K2)

“Herhangi bir sorun yaşamadım. **Sağlık problemim olmadı işimi aksatacak.**” (K3)

“Ben zaten **iş saatlerimi engelime göre planlıyorum. İşimle ilgili ekstra bir plan yapma durumum olmuyor. Çünkü sürekli bir yerlere gitmemi, bir iş yetiştirmemi gerektiren bir işim yok o yüzden de engelim iş saatlerini planlamada vesaire çok sorun yaratmıyor. Eğer öyle bir işim olsaydı ya da belki sandalyede olsaydım daha farklı planlamalar yapmam gerekebilirdi ve daha büyük sorunlarla karşılaşabilirdim.**” (K4)

“Engelli olduğum için **sağlıkla ilgili sıkıntılar olabiliyor. Kontrollerim oluyor, ağrılarım oluyor, hastaneye gitmem gerekiyor. Ama zaten kendime göre planlama yapabilmem benim için bir dükkâna sahip olmanın cazip yanlarından biri. Yani çalışma saatlerimi planlarken de müşterilerin beklentilerini karşılarken de sorun yaşamadım.**” (K8)

“Şans eseri mi diyelim. Yoksa kısa sürdü ve normalde ara ara yaşadığım sağlık problemleri o döneme mi denk gelmedi bilmiyorum. Çünkü ben yeri geldiğinde 40 gün rapor alıp evde yattığımı bilirim. Ama Allah’ın lütfu **olarak o dönemde hiç yaşamadım. Uzun dönemli işe gidemediğimi hatırlamıyorum hiç. Herhangi bir problem yaşadığımı hatırlamıyorum.**” (K10)

Görüldüğü üzere, Katılımcı 4 ve Katılımcı 8 iş saatlerini de engel durumlarını dikkate alarak planlayabildikleri için iş yükünü yönetmede sağlık problemlerinden ötürü sorun yaşamadıklarını söylerken, Katılımcı 3 ve Katılımcı 10 işlerini yürüttükleri dönemde (şu an işlerini devam ettirmiyorlar) herhangi bir sağlık problemi yaşamadıkları için söz konusu sorunla karşılaşmadıklarını söylemişlerdir. Katılımcı 2 ise engelli olduğundan beri sağlığına dikkat ettiği için işini yürütmeyi etkileyecek bir sağlık problemi ile karşılaşmadıklarını belirtmişlerdir.

Çalışanları İdare Edememek/ Denetleyememek Sorununa İlişkin Bulgular

Çalışanları idare edememek veya çalışanları denetleyememek, literatürden hareketle oluşturulan kategorilerde yer almayan ancak Katılımcı 3 tarafından ifade edilen bir sorundur. Katılımcı 3 bu soruna dair aşağıdaki ifadeleri kullanmıştır:

“**Çalışanları bir türlü sevk ve idare edemedik. En büyük problemi burada yaşadık. Görme engelli birinin yaşayacağı bu sorunları hesaplayamadık. Mesela markete meyve sebze alınacak, çalışanlarımıza güvenmek zorundaydık. Onlar da her zaman dikkatli davranmadılar. Mesela 4 liraya aldığımız bir ürünün fiyatı sonradan değişmesine rağmen 4 liradan satmaya devam ettiler. Biz değiştirin dediğimiz halde. Bunları kontrol edemedik.**” (K3)

Katılımcımız **görme engelli** oluşu sebebiyle çalışanları idare edememe veya denetleyememe sorunu ile karşılaştığını belirtmiştir. Bu noktada **engel türünün** engelli girişimcilerin kendi işlerini yürütme/yönetme konusunda karşılaştıkları sorunlar üzerinde

etkisi olduğu söylenebilir. Ortopedik engelli veya süreğen hastalığı olan engelli katılımcılarımızın hiçbirisi bu tarz bir sorunla karşılaştıklarını ifade etmemişlerdir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Dezavantajlı gruplardan biri olarak engelli bireyler toplumsal yaşamın sosyal, siyasi ve ekonomik alanlarına katılımda sorunlar yaşamaktadırlar. Özellikle çalışmanın odağı olan ekonomik yaşamın dışında kalmak engelli bireylerin yoksullaşmasına sebep olmaktadır. Diğer yandan toplumlarda büyük yüzdeye sahip engelli nüfusun ekonomik yaşamın dışında kalması ülke ekonomisi açısından kayıp yaratmaktadır. Türkiye’de resmi olarak kayıtlı engelli nüfusunun %80’inin çalışma yaşamına dahil olmamış olması, ekonomik yaşamın dışında kalmış engelli bireylerin ne derece büyük kayba sebep olduğunu açıkça göstermektedir. Söz konusu kaybın giderilebilmesi için de engelli bireylerin ekonomik yaşama dahil edilmesi gerekli olmaktadır. Böylece hem engelliler kendilerine gelir sağlayarak yoksulluktan kurtulacak hem de ülke ekonomisine katkıda bulunabileceklerdir. Engelli bireyleri ekonomik yaşama dahil etmenin en bilindik yolu olan ücretli istihdam seçeneğine yönelik geliştirilen politikalara rağmen engelli istihdam oranları dünya genelinde engelli olmayan bireylere kıyasla oldukça düşüktür. İstihdam seçeneğinin engellileri ekonomik yaşama dahil etmede istenileni verememesinden dolayı engellileri ekonomik yaşama dahil etme noktasında alternatif ve uygun bir seçenek olarak girişimcilik karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada engelli bireylerin sosyal hayata katılabilmeleri, çeşitli psikolojik yüklerden kurtulabilmeleri, yoksulluktan kurtulabilmeleri ve ülke ekonomisindeki söz konusu kaybın giderilmesi için engelli bireylerin girişimcilik faaliyetlerine dâhil edilmesi ve engellilerin girişimcilik faaliyetlerinin arttırılması önemli olmaktadır. Engellilerin girişimcilik faaliyetlerinde bulunma oranlarının arttırılabilmesi için de engelli bireylerin girişimci olma yolunda karşılaştıkları sorunların bilinmesi gereklidir. Böylece girişimci olma yolunda karşılaşılan sorunları tespit ederek söz konusu sorunlara çözüm yolları bulabilmek, dolayısıyla engelli bireylerin daha fazla girişimci olabilmelerini sağlayabilmek mümkün olacaktır. Bu sebeple bu çalışmada engelli bireylerin girişimcilik faaliyetlerinde karşılaştıkları sorunlara odaklanılmaktadır.

Çalışma temel olarak 3 bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde öncelikle engellilik kavramı tanıtılmış ve engelli bireylerin toplumsal yaşamın sosyal, siyasi ve özellikle ekonomik alanlarına katılımda karşılaştıkları sorunlara değinilmiştir. Bölümde engellileri ekonomik yaşama dâhil etmenin en bilindik yolu olarak ücretli istihdam seçeneğine odaklanılmış ve engellilerin ücretli istihdamlarını sağlamak için geliştirilen politika ve

uygulamalardan bahsedilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümde ise engelli istihdamına yönelik geliştirilen politikalara rağmen engellilerin istihdam oranlarının düşük olmasından hareketle engelli bireyleri ekonomik yaşama dâhil etmenin alternatif bir yolu olarak girişimcilik seçeneğine odaklanılmıştır. Girişimciliğin toplumsal kalkınma açısından öneminden ve engelli bireylerin girişimcilik faaliyetlerinde bulunmalarının öneminden bahsedilmiştir. Engelli bireylerin dünya genelinde ve Türkiye’de istihdam ve girişimcilik oranları verilerek engelli bireylerin ekonomik yaşama katılımlarının ne kadar önemli olduğu ve bunu sağlamanın etkin bir yolu olarak girişimcilik faaliyetlerinin artırılmasının gerekliliğinden bahsedilmiştir. Sonrasında engelli bireylerin girişimcilik faaliyetlerinin arttırılması için girişimci olma yolunda karşılaştıkları sorunların bilinmesinin gerekliliğinden hareketle engelli bireylerin girişimcilik faaliyetlerinde bulunurken karşılaştıkları sorunlara odaklanılmış ve söz konusu sorunlar literatür vurgularından hareketle kategorize edilmiştir.

Çalışmanın son bölümü olan üçüncü bölümünde ise engelli bireylerin girişimcilik faaliyetlerinde karşılaştıkları sorunlara ilişkin olarak yürütülen araştırmanın yöntemsel kurgusuna ve araştırma kapsamında ulaşılan sonuçlara yer verilmiştir. Kendi işini kurmuş engelli bireyler ile gerçekleştirilen mülakatlar neticesinde elde edilen bulgular ikinci bölümde oluşturulmuş kategorizasyon kullanılarak tasvir edilmiş ve yorumlanmıştır. Yapılan görüşmeler neticesinde çalışmaya dahil edilen engelli bireylerin karşılaştığı sorunların literatür ile benzer ve farklı yönleri her bir kategori altındaki her bir sorun için detaylıca değerlendirilmiştir.

Katılımcılar ile gerçekleştirilen mülakatlar sonucunda elde edilen bulguların literatür ile benzerliklerini ve farklılıklarını kategoriler bazında değerlendirdiğimizde, kişisel sorunlar kategorisi altında yer alan “özgüven eksikliği, motivasyon eksikliği ve engellilikten kaynaklanan psikolojik problemler” gibi sorunlarına ilişkin literatür vurgularından farklı sonuçlara ulaşılmıştır. Bu sonuçlardan literatürde ifade edilenin aksine engelli bireylerin sürekli maruz kaldıkları olumsuz söylemlerin özgüvenlerini etkilemediği, cesaretlerini kırmadığı ve dolayısıyla da kendi işlerini kurmaya motive olma konusunda soruna sebep olmadığı anlaşılmaktadır. Engellilikten kaynaklanan psikolojik sorunlar ile ilgili yöneltilen soruya ise katılımcılar çoğunlukla geçiştirmeye yönelik cevaplar vermişlerdir. Katılımcıların çoğunlukla engelli olmanın kendilerini psikolojik olarak etkilemediğini ve dolayısıyla da işlerini kurma ve yürütme konusunda psikoloji kaynaklı sorun yaşamadıklarını ifade ettikleri görülmüştür. Kişisel sorunlar

kategorisinde literatür ile uyumlu olarak sadece katılımcıların tümünün “engellilikten kaynaklanan fiziksel sorunlar” ile karşılaştıkları bulgusuna ulaşılmıştır.

Finansal sorunlar kategorisi altında yer alan “başlangıç sermayesi oluşturmada problemler ve sosyal yardım gelirlerini kaybetme korkusu” şeklindeki sorunlara ilişkin olarak yine literatürden farklı sonuçlara ulaşılmıştır. Katılımcıların çoğunlukla (8 katılımcı) kendi sermayelerinin olması veya bu konuda destek alabilmiş olmalarından kaynaklı olarak başlangıç sermayesi oluşturma noktasında sorunla karşılaşmadıkları görülmüştür. Ancak başlangıç sermayesi oluşturma noktasında sorunla karşılaşmış olan katılımcıların cevaplarına baktığımızda da engelli olmanın başlangıç sermayesi oluşturma aşamasında ekstra zorluğa neden olduğu açıkça ifade edilmiştir. Katılımcılarımız “işletme faaliyetleri için finansman bulma” sorununu büyük ölçüde (6 katılımcı) yaşadıklarını ifade etmiş olsalar da soruna ilişkin verilen cevaplara bakıldığında yalnızca iki katılımcının bu sorunla karşılaşmasında engelli olmasının etkili olduğu görülmektedir. Yani bu sorunun engelli olmaktan kaynaklanmadığına ilişkin bir görüş bulunmaktadır.

Çevresel sorunlar kategorisi altında yer alan “aile/arkadaş desteği eksikliği, rehberlik/uzmanlık desteği eksikliği, teknolojik problemler ve rol model eksikliği” gibi sorunlara dair elde edilen bulgular yine literatürden farklılaşmaktadır. Katılımcıların tümü işlerini kurmaya karar verme aşamasından itibaren “aile ve arkadaşlarının desteğini” hissetmişlerdir. Katılımcılarımızdan bir kısmının ise aile ve arkadaşları işi kurmaya karar verme aşamasında birtakım olumsuz söylemlerde bulunsalar da ağırlıklı olarak işin kurulması ve sonrasındaki süreçlerde aile ve arkadaş desteğini yanlarında hissettikleri görüşü öne çıkmaktadır. Teknoloji kaynaklı problemler ise yalnızca üç katılımcı tarafından ifade edilmiştir. Katılımcılarımız yüksek oranda (%90) rehberlik veya uzmanlığa ihtiyaç duymadıklarını ve aynı oranda rol model eksikliği yaşamadıklarını ifade etmişlerdir. Literatürle uyumlu olarak, katılımcıların çoğunlukla (7 katılımcı) çevreleri veya müşteriler tarafından “ayrımcı tavırlar” ve olumsuz söylemler ile karşılaştıkları sonucu ortaya çıkmıştır. Ayrıca katılımcılarımızın “fiziksel erişim” ve “devlet desteği eksikliği” sorunları ile karşılaştıklarını da ifade etmeleri literatürdeki vurguları desteklemektedir.

Yönetim ile ilgili sorunlar kategorisini değerlendirdiğimizde ise kategori altında yer alan “üretimle ilgili sorunlar, tüketici ayrımcılığı sebebiyle pazarlama ve müşteri bulma problemleri ve işle ilgili sosyal ağ/iş bağlantısı oluşturamamak” gibi sorunlara ilişkin literatürden farklı sonuçlara ulaşılmıştır. Katılımcılarımız çoğunlukla (7 Katılımcı)

üretimle ilgili sorunlar ile karşılaşmadıklarını ve söz konusu sorunla karşılaştığını ifade eden katılımcılarımızın ise bu karşılaşmalarında engelli olmalarının etkisinin olmadığı görüşü ön plana çıkmıştır. Katılımcılarımızın neredeyse tamamı (10 katılımcı) “pazarlama ve müşteri bulma” konusunda ayrımcı bir tavırla karşılaşmadıklarını ve “işle ilgili bağlantı oluşturmada” sorun yaşamadıklarını ifade etmişlerdir. Literatür ile uyumlu çıkan “deneyim eksiliği” ve “işle ilgili bilgi ve beceri eksikliği” sorunlarına ilişkin katılımcılar bilgi ve deneyim eksikliği yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Ancak bu sorunlara ilişkin olarak verilen cevaplara bakıldığında ise engelli olmanın bu sorunlar üzerinde etkili olduğuna dair herhangi bir ifade kullanmadıkları görülmüştür. Engelli olmaktan kaynaklanan sağlık sorunlarının “iş yükünü yönetme” konusunda soruna neden olduğu ise literatürle uyumlu olarak katılımcılarımızın çoğunluğu (7 katılımcı) tarafından ifade edilmiştir.

Ayrıca literatürden farklı olarak katılımcılar, literatür vurgularından hareketle oluşturulan kategoriler altında yer almayan ancak engelli olmalarından kaynaklı olarak “hukuki problemler” ve “çalışanları idare edememek/çalışanları denetleyememek” sorunları ile karşılaştıklarını ifade etmişlerdir. Devlet tarafından %90 engelli olduğu ve malulen emekli olduğu için kendi üzerine işletme açılmasına izin verilmemesini ifade eden hukuki problemler çevresel sorunlar kategorisi altına, engelden kaynaklı olarak çalışanları denetleyememeyi ifade eden çalışanları idare edememek/çalışanları denetleyememek sorunu ise yönetimle ilgili sorunlar kategorisine eklenmiştir.

Katılımcıların özelliklerinin girişimcilik faaliyetlerinde karşılaştıkları sorunlar üzerinde nasıl bir etkisi olduğuna baktığımızda “yaş, cinsiyet, eğitim durumu, medeni durumu, çalışan sayısı, ortak sayısı” faktörlerinin katılımcıların girişimcilik faaliyetlerini yürütürken karşılaştıkları sorunlar üzerinde herhangi bir etkisi olduğuna ilişkin kesin/net bir bulguya rastlanmamıştır. Katılımcı özellikleri arasından “engel türü ve sonradan engelli olmak” engelli bireylerin girişimcilik faaliyetlerinde karşılaştıkları sorunlar üzerinde *en çok etkisi olan* iki faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. “Yaptıkları iş türü, önceki iş deneyimlerinin olması ve önceki iş deneyimleriyle şu anki iş deneyimlerinin aynı olması” faktörleri de engel türü ve sonradan engelli olmak faktörleri ile *ilişkili olarak* engelli bireylerin girişimcilik faaliyetlerinde karşılaştıkları sorunlar üzerinde *etkili olmuştur*. Engel derecesi ise sadece “hukuki problemler” sorunu üzerinde etkili olmuştur. Katılımcımız devlet tarafında %90 engelli olması ve malulen emekli olması sebebiyle çalışmaz kabul edilip işletmesini kendi üzerine açılmasına izin verilmemiştir.

Elde edilen bulgular neticesinde engel türünün fiziksel erişimle ilgili sorunlar yaşaması üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Ortopedik engelli bireyler fiziksel erişim konusunda daha fazla sorun yaşamaktadırlar. Örneklemimizin yüksek oranda ortopedik engellilerden oluşması fiziksel erişim sorununun literatürle uyumlu çıkmasında etkili olduğu açıktır. Bulgular engel türünün aynı zamanda teknoloji kaynaklı sorunlar üzerinde de etkili olduğunu göstermiştir. Görme veya işitme engelli bireyler teknolojiye erişim veya teknolojiyi kullanma konusunda daha fazla sorun yaşamaktadırlar. Ortopedik engelli katılımcılarımızın ifadeleri teknolojiye erişim konusunda bir sıkıntı yaşanmadığını göstermektedir. Örneklemimizin yüksek oranda ortopedik engellilerden oluşması da ağırlıklı olarak teknolojik problemler yaşanmaması şeklinde literatürden farklı sonuçlara ulaşılmasında etkili olmuştur. Engel türü katılımcılarımızın başarısız olma endişesi yaşamalarında da etkili olmuştur. Ortopedik engelli olmanın getirdiği kısıtların, bazı katılımcılarda işleri yürütemeyeceklerine dair endişe oluşturduğu görülmektedir. Engel türü yine *yaptıkları iş türüyle birlikte* katılımcılarımızın müşteriler tarafından ayrımcı davranışlarla karşılaşmasında da etkili olmuştur. Ortopedik engelli olmak içinde bulundukları iş bedensel efor gerektiren bir iş olduğunda katılımcılarımızın müşteriler tarafından olumsuz tavırlarla karşılaşmasına ve işi yapabileceklerine güvenilmemesine neden olmuştur. Engel türünün aynı zamanda engelli bireylerin kendi işlerini yürütürken çalışanları idare edememek/denetleyememek sorunu ile karşılaşılmasında etkili olduğu görülmektedir. Görme engelli katılımcı, engelinin getirdiği kısıt sebebiyle çalışanlarını denetleyememiş, onlara güvenmek durumunda kalmış ve çalışanların özensiz davranışları da işletmenin kötüye gitmesinde etkili olmuştur.

Görüldüğü üzere engelli girişimcilerin yaşadıkları sorunlara ilişkin yapılan sınıflama kapsamında bulunan toplam 20 alt boyuttan 12'sinde literatür vurgularından farklı sonuçlara ulaşılmıştır. Bulguların sadece 8 alt boyutta literatür vurgularını desteklediği görülmüştür. Böylesi bir sonucun ortaya çıkmasında katılımcıların 1 tanesi hariç hepsinin sonradan engelli olmasının etkili olduğunu söylemek mümkün olabilir. Sonradan engelli olmuş bireyler olarak katılımcıların engelli olmadan önce sosyal ve ekonomik yaşamın içinde olmalarının, daha önceden benzer sorunlarla karşılaşmış ve sorunlara karşı direnç kazanmış olmalarının verdikleri cevaplar üzerinde önemli bir etkisinin olduğunu düşündürmektedir. Yedisi lise ve üzeri okullardan mezun olmuş katılımcılarımızın tümünün engelli olmadan öncesinde iş deneyimleri vardır. Dolayısıyla katılımcılarımız eğitim almış, sosyal çevreleri olan, engelli olmadan önce de bir yerlerde çalışan

bireylerdir. Katılımcılarımızın engelli olmadan önce sosyal ve ekonomik yaşamın içinde olmaları özgüven konusunda problem yaşamamalarında etkili olmuştur. *Engelli olmadan önce de bir yerlerde çalışmış oldukları için* (önceki iş deneyimleri olduğu için) kişisel sermayeleri veya sermaye oluşturabilmek için yardım alabilecekleri sosyal çevreleri vardır. Dolayısıyla da başlangıç için sermaye oluşturma sorunu ile karşılaşmamışlardır. Diğer yandan katılımcılarımızın beşi *engelli olmadan önceden çalıştıkları işle ilgili bir işletme* (önceki iş deneyimleriyle aynı olan işletme) kurmuşlardır. Yaptıkları işi iyi biliyor olmaları ya yapamazsam endişesi yaşamamalarında ve üretim konusunda sorunlarla karşılaşmamalarında etkili olmuştur. Sektör deneyimlerinin olması, iş bağlantısı oluşturmada ya da müşteri bulmada sorun yaşamamalarına neden olmuştur. Görülüyor ki katılımcıların önceki iş deneyimleriyle kurdukları işletmelerde aynı işi yapıyor olmaları, “iş yükünü yönetmede problemler” sorunu hariç yönetimle ilgili sorunlar kategorisi altında yer alan sorunlarla karşılaşmamalarında etkili olmuştur. Ayrıca yaptıkları işi iyi bildikleri ya da sosyal çevrelerinden yardım alabildikleri için rehberlik/uzmanlık eksikliği de hissetmemişlerdir.

Örneklem oluşturma aşamasında görüştüğümüz ortopedik engellilerle ilgili faaliyet gösteren bir dernek başkanının, “*sonradan engelli olmuş bireyler daha yüksek oranda kendi işlerini yapmaya yönelirler. Çünkü hayatı biliyorlar, çalışmayı biliyorlar, çalışmanın ve para kazanmanın güzelliğini biliyorlar. Sosyal çevreleri de iş çevreleri de vardır zaten. Dolayısıyla bir işe başlama konusunda da daha cesaretli ve istekli olurlar. Doğuştan engelli bireyler çoğunlukla evde yaşamaya alışmışlardır. Belirli güvenli ortamları vardır, o ortamın dışına çıkmak istemezler. Alıştıkları düzeni değiştirmeye cesaret edemezler çoğunlukla. O yüzden doğuştan engelli olup kendi işini kurmuş olanını bulmak daha zordur.*” sözü de bu sonuçları destekler niteliktedir.

Bu çalışma için de her çalışmada olduğu gibi birtakım kısıtlar söz konusudur. Örneklem oluşturma konusunda karşılaşılan problemler çalışmanın temel kısıtını oluşturmaktadır. Ülkemizde kendi işini kurmuş engelli bireylerin sayısı oldukça düşük olduğu için konu ile ilgili mülakat yapılabilecek engelli girişimciye ulaşmak konusunda zorluk yaşanmıştır. Homojen bir örneklem oluşturabilmek adına her engel grubundan kendi işini kurmuş bireylere ulaşılmak istenmiş ve bu amaçla her engel grubuna yönelik derneklere ulaşılmaya çalışılmıştır. Ancak gerek dernek yetkililerinden gerekse girişimcilik faaliyetlerinde bulunmuş engelli bireylerden olumlu dönüş alınamamıştır. Dolayısıyla kendi işini kurmuş *ruhsal ve duygusal hastalığı olan engelli, dil ve konuşma engelli ve*

işitme engelli bireylere ulaşamadığı için bu üç engel grubu örneklem dışında tutulmak durumunda kalmıştır. *Zihinsel engelli bireyler* ise engel türleri sebebiyle kendi işlerini yürütebilme olasılıkları olmadığı için örnekleme araştırmacı tarafından dahil edilmemiştir. Bu sebeple çalışmanın örnekleme *süreğen hastalığı olan engelli, ortopedik engelli* ve *görme engelli* olmak üzere 3 engel grubuna dahil olan girişicimler ile sınırlı kalmıştır. Ayrıca kendi işini kurmuş engelli bireyler veya dernek yetkililerinden olumlu dönüş alınamaması sebebiyle yeterli sayıda *süreğen hastalığı olan engelli* ile *görme engelli* girişimciye de ulaşılammıştır. Bu nedenle çalışmanın örnekleme çoğunlukla ortopedik engelli bireylerden oluşmuştur. Ayrıca çalışma kapsamında, homojen örneklem oluşturmak adına hem doğuştan hem de sonradan engelli olmuş engelli girişimciler ile mülakatla yapılmak istenmiştir. Ancak yine olumlu dönüşler alınamaması sebebiyle çalışmanın örnekleme çoğunlukla (1 katılımcı hariç) sonradan engelli bireyler ile sınırlı kalmıştır. Pandemi sebebiyle engelli bireylerin görüşme yapmayı istememeleri veya mülakat talebini kabul eden engelli bireylerin de yüz yüze görüşmeyi kabul etmemeleri veri toplama sürecinde karşılaşılan diğer kısıtlardır.

Yanı sıra mülakatlar esnasında katılımcıların verdikleri cevaplardan ve/veya tavırlarından kaynaklanan kısıtlar da söz konusudur. Yapılan görüşmeler esnasında katılımcıların birtakım sorulara cevap vermek istemedikleri veya soruları geçiştirmeye çalıştıkları görülmüştür. Bir kısım katılımcının özellikle “engelli” kelimesi geçtiğinde sorulara yüzeysel cevaplar verdikleri gözlemlenmiştir. Ayrıca katılımcıların bir kısmının ise girişimcilik faaliyetlerini yürütme konusunda engelli olmaktan kaynaklanan psikolojik sorunlar yaşayıp yaşamadıkları ile ilgili sorudan rahatsız oldukları ve tek cümlelik cevaplar ile geçiştirdikleri ve hatta özellikle ve ısrarla engelli olmaktan kaynaklı hiçbir psikolojik problem yaşamamış olduklarını iddia ettikleri de fark edilmiştir.

Çalışmada, örnekleme ulaşma konusunda karşılaşılan sorunlar sebebiyle her engel türünden yeterli sayıda katılımcıya ulaşılammaması, engelli türleri arasında karşılaştırılmalı bir analiz yapılmasına imkân vermemiştir. Bu kısıttan hareketle çalışma daha homojen bir örneklem ile yapılabilir. Ayrıca her bir engel grubu için ayrı ayrı engelli bireylerin girişimcilik faaliyetlerinde bulunurken karşılaştıkları sorunları tespit etmeye yönelik ayrıntılı bir çalışma yapılabilir. Her bir engel grubu için yapılan çalışmaların sonuçları birbirleriyle karşılaştırılabilir. Örnekleme yeterli sayıda dahil edilmemiş olan doğuştan engelli bireylerin girişimcilik faaliyetlerinde bulunurken karşılaştıkları sorunları tespit etmeye yönelik bir çalışma yapılabilir. Hem sonradan engelli olmuş hem de doğuştan

engelli girişimcileri içeren bir örneklem ile bir çalışma yapılarak doğuştan engelli bireyler ile sonradan engelli bireylerin girişimcilik faaliyetlerinde karşılaştıkları sorunların benzerlikleri ve farklılıkları karşılaştırılabilir.

Engelli bireylerin “engelli” olmaktan kaynaklanan hassasiyetleri göz önünde bulundurularak engelli girişimcilerin girişimcilik faaliyetlerinin her aşamasında yanlarında bulunan ailelerinden/arkadaşlarından veya varsa kendilerine destek olan kurum yetkililerinden birinin dahil edildiği bir örneklem ile engelli bireylerin girişimcilik faaliyetlerinde karşılaştıkları sorunlara dair karşılaştırmalı bir çalışma yapılabilir. Böylece engelli girişimcilerin cevap vermekten kaçındıkları veya söz konusu hassasiyetten dolayı sorun olarak ifade etmek istemedikleri veya reddettikleri sorunlara ilişkin farklı bakış açılarının elde edilmesi mümkün olacaktır. Katılımcıların hiçbiri cinsiyetin girişimcilik faaliyetlerinde karşılaştıkları sorunlar üzerinde etkisi olduğuna dair bir ifade kullanmamışlardır. Ancak birtakım sorunlar ile yalnızca kadınların karşılaşmış olması kadın olmanın karşılaşılan sorunlar üzerindeki etkisi konusunda yeni çalışmaları gerekli hale getirmektedir. Bu noktada kadın olmanın girişimcilik faaliyetlerinde karşılaşılan sorunlar üzerindeki etkisinin derinlemesine analiz edilebilmesi için kadınlar üzerinde çalışmalar yapılabilir. Ayrıca engelli girişimciler ile engelli olmayan girişimcilerden oluşan bir örneklem oluşturularak engelli girişimcilerin girişimcilik faaliyetlerinde karşılaştıkları sorunlar ile engelli olmayan girişimcilerin karşılaştıkları sorunları karşılaştıran bir çalışmanın yapılması konunun daha net bir çerçevede incelenmesine ve sadece engelli girişimcilerin sorunlarının daha açık bir biçimde ayrıştırılmasına katkısı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Abdullahi, F (2018). Entrepreneurship and Life-long Education for Persons with Disability in Nigeria. *Multidisciplinary Journal of Academic Excellence*, 18 (1).
- Abodunrin, S. A. (2019). Entrepreneurship as a Tool For Economic Development of Women With Visual Impairment in Nigeria. *International Journal of Arts, Languages and Business Studies*, 2(1).
- Adams, L., Cartmell, B., Foster, R., Foxwell, M., Holker, L., Pearson, A., ... & Kitching, J. (2019). *Understanding self-employment for people with disabilities and health conditions*. Erişim adresi: <https://eprints.kingston.ac.uk/id/eprint/44872/> (Erişim tarihi: 05/09/2021).
- A Double Challenge For The Disabled. (2018). Africa Renewal December 2018-March 2019. Erişim adresi: <https://www.un.org/africarenewal/magazine/december-2018-march-2019/double-challenge-disabled#:~:text=Habaalu%20has.,defects%20and%20other%20physical%20impairments>. (Erişim tarihi: 08/10/2021).
- Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları, 2020. (Şubat 2021). *Türkiye İstatistik Kurumu Haber Bülteni*, 37210. Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=The-Results-of-Address-Based-Population-Registration-System-2020-37210> (Erişim tarihi: 05.09.2021)
- Ahdanisa, D. S. (2019). Where are we now? The State of Self-employment and Entrepreneurship for People with Disabilities in Indonesia. *IJDS: Indonesian N Journal of Disability Studies*, 6(2), 239-249.
- Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (2014, 19 Şubat). *Resmî Gazete* (Sayı: 28918). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/02/20140219-1.htm> (Erişim tarihi: 15/02/2020).
- Akın, C. S., & Aytun, C. (2019, October). *Girişimcilik-Ekonomik Kalkınma İlişkisi*. Proceeding of the IV. International Entrepreneurship, Employment And Career Congress, Muğla.
- Akyol, B., & Akyol, E. (2019). Türkiye’de Engelli Bireyler ve Seçimlere Katılım. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), 145-163.
- Aköğretmen, M., & Orhan, S. (2020). Engelli İstihdamında Bir Alternatif Olarak Engelli Girişimciliği. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(2), 236-256.
- Albar, B. Ö. (2019). Engellilerin Çalışma Hayatındaki ve İşyerindeki Sorunları. *İş Yazıları Dergisi*, Sayı 14, 125-134.

- Altunışık, R., Coşkun, R. Ve Yıldırım E. (2017). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri- SPSS Uygulamalı (9.baskı). Sakarya: Sakarya Yayıncılık.
- Anderson, M., & Galloway, L. (2012). The value of enterprise for disabled people. *The International Journal of Entrepreneurship and Innovation*, 13(2), 93-101.
- Arapov, K. (2016). *İstihdam politikalarının etkinliği çerçevesinde girişimciliğin önemi: Avrupa birliği ve Türkiye* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Arivalagan, K. Ve Paramasivan, C. (2019) Problems Faced by Self Employed Differently Abled Persons in Perambalur District of Tamil Nadu. *A Journal of Composition Theory* 12(9)
- Ashley, D., & Graf, N. M. (2018). The Process and Experiences of Self-employment Among People with Disabilities: A qualitative study. *Rehabilitation Counseling Bulletin*, 61(2), 90-100.
- Aydın, H. İ. (2017). Girişimciliğin ekonomik büyüme ve kalkınmadaki rolü: Seçilmiş AB ülkeleri üzerine panel veri analizi (2001-2015). *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13, 373-392.
- Bagheri, A., & Abbariki, M. (2017). Competencies of Disabled Entrepreneurs in Iran: Implications for Learning and Development. *Disability & Society*, 32(1), 69-92
- Baltacı, A. (2019). Nitel araştırma süreci: Nitel bir araştırma nasıl yapılır? *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 368-388.
- Baysal, Ş. (2019). *Tophum Temelli Rehabilitasyon Modelleri Üzerine Bir İnceleme: Engellilerin Sosyal Rehabilitasyonu*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Berman, Y., & Phillips, D. (2000). Indicators of Social Quality and Social Exclusion at National and Community Level. *Social Indicators Research*, 50(3), 329-350.
- Blanck, P. D., Sandler, L. A., Schmeling, J. L., & Schartz, H. A. (1999). The Emerging Workforce of Entrepreneurs with Disabilities: Preliminary Study of Entrepreneurship in Iowa. *Iowa L. Rev.*, 85, 1583.
- Boylan, A., Burchardt, T., & Great Britain. Small Business Service (United Kingdom). (2003). *Barriers to Self-employment for Disabled People: Summary*. Small Business Service.
- Cooney, T. (2008). Entrepreneurs with Disabilities: Profile of a Forgotten Minority. *Irish Business Journal*, 4, (1), 119-129.
- Cresswell, John W. (2013), *Nitel Araştırma Yöntemleri* (3. Baskı). M. Bütün ve S. B. Demir (çev.), Ankara: Siyasal.
- Csillag, S., Gyori, Z., & Svastics, C. (2019). Long and winding road? Barriers and supporting factors as perceived by entrepreneurs with disabilities. *Journal of*

Enterprising Communities: People and Places in the Global Economy.
<https://doi.org/10.1108/JEC-11-2018-0097>

- Çaha, H. (2016). Engellilerin Toplumsal Hayata Katılmasına Yönelik Politikalar: Türkiye, ABD ve Japonya Örnekleri. *İnsan & Toplum Dergisi*, 5(10), 123-150.
- Çelik, H., Baykal, N. B., & Memur, H. N. K. (2020). Nitel veri analizi ve temel ilkeleri. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi*, 8(1), 379-406.
- De Haan, A. (2000). Social Exclusion: Enriching the Understanding of Deprivation. *Studies in Social and Political Thought*, 2(2), 22-40.
- Deniz İş Kanunu (1967, 20 Nisan). *Resmî Gazete* (Sayı: 12586). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/12586.pdf> (Erişim tarihi: 17/02/2020).
- Diğer, H. (2018). *Üniversite Öğrencilerinin Engellilik Algı Düzeyinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma: Fırat Üniversitesi Örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi). Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elâzığ.
- Dhaliwal, A. (2016). Role of Entrepreneurship in Economic Development. *International Journal of scientific research and management*, 4(6).
- Dhar, S., & Farzana, T. (2017a). Entrepreneurs with disabilities in Bangladesh: An exploratory study on their entrepreneurial motivation and challenges. *European Journal of Business and Management*, 9(36), 103-114.
- Dhar, S., & Farzana, T. (2017b). Barriers to Entrepreneurship Confronted by Persons with Disabilities: An Exploratory Study on Entrepreneurs with Disabilities in Bangladesh. *Management*, 31(2), 73-96.
- Dollinger, M. (2008). *Entrepreneurship*. (4. Baskı). Illinois: Marsh Publications.
- D'Orio, F. (2019). Entrepreneurs at a Disadvantage. Resilience in the SMEs Context. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). University of Padova, Department of Economics and Management, Padova.
- Dolu, E. (2019). *Avrupa Birliği Ülkelerinde ve Türkiye’de Engellilere Yönelik Bakım Politikaları ve Uygulamaları* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Drucker, P. (1985). *Innovation and Entrepreneurship*. New York: Harper & Row.
- Engelli ve Eski Hükümlü Çalıştırmayan İşverenlerden Tahsil Edilen İdari Para Cezalarını Kullanmaya Yetkili Komisyona Dair Yönetmelik (2014, 9 Ocak). *Resmî gazete* (Sayı: 28877). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/01/20140109-1.htm>
- Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü. (2020). *Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni 2020-Şubat*. Erişim adresi: <https://www.ailevecalisma.gov.tr/media/40734/istatistik-bulteni-subat2020.pdf> (Erişim tarihi: 05/09/2021).

- Engellilik Ölçütü, Sınıflandırılması ve Engellilere Verilecek Sağlık Raporları Hakkında Yönetmelik. (2013, 30 Mart). *Resmî Gazete* (Sayı: 28603). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/03/20130330-4.htm> (Erişim tarihi: 17/02/2020).
- Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme. (2009, 27 Mayıs). *Resmî Gazete* (Sayı: 27288). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/07/20090714-1.htm> (Erişim tarihi: 15/02/2020).
- Engelsiz Kafe Türkiye’de Örnek Teşkil Ediyor. (2019). Erişim adresi: <https://medyabar.com/haber/2684964/engelsiz-kafe-turkiyede-ornek-teskil-ediyor> (Erişim tarihi: 20/02/2020).
- Engelli Hakları Bildirgesi (2015). İstanbul Bilgi Üniversitesi İnsan Hakları Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi. Erişim adresi: <https://humanrightscenter.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/08/01/EngellilerinHaklarinaDairBildirge.pdf> (Erişim tarihi: 10/02/2020).
- Ekenci, M. T. (2014). *Engelli Bireylere İlişkin Resmi Veri Toplama Araçlarının Ulusal Düzeyde Yaygınlık Tahminlerinde Kullanımı*. (Yayımlanmamış Uzmanlık Tezi). Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Eliöz, M., Tekin, A., Çebi, M. ve Akbuğa, E. (2017). Engelli Bireylerin Yoksulluk ile Mücadelesinde Girişimcilik ve Girişimciliğin Önündeki Engeller. *Kesit Akademi Dergisi*, 10, 570-585.
- Elverdi, S. ve Atik, H. (2020). Girişimcilik ve Ekonomik Büyüme: Avrupa ve Kuzey Amerika Ülkeleri Üzerine Bir Uygulama. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(69).
- Ersoy, A. Y., Taş, A., Orhan, S., Metin, O. ve Gürler, G. (2016). *Sakarya İlinde Yaşayan Engellilerin Duygu Yükleri Belirlenerek Engelli Duygu Haritalarının Çıkartılması*. Sakarya.
- Erten, Ş. Ve Aktel, M. (2017). Engellilik Kültürü: Engellilik Modelleri Çerçevesinde Bir Değerlendirme. İçinde Cem Ergun ve Süleyman Öğrekçi, *Sosyal Bilimlerde Kültür Tartışmaları* (ss. 79-96). Ankara: Gece Kitaplığı.
- Erten, Ş. (2019). 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Gündemi ve Engelliler: Güçlendirme Kavramı Çerçevesinde Bir Değerlendirme. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 22(2), 890-902.
- European Comission (2010). European Disability Strategy 2010-2020. Erişim adresi: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM%3A2010%3A0636%3AFIN%3Aen%3APDF> (Erişim tarihi: 10/02/2020).
- European Comission (2006). Council of Europe Action Plan – 2006-2015. Erişim tarihi: <https://rm.coe.int/16806994a0> (Erişim tarihi: 10/02/2020).

- European Comission (1986). Council Recommendation of 24 July 1986 on the Employment of Disabled People in the Community. Erişim adresi: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reco/1986/379/oj> (Erişim tarihi: 10/02/2020).
- European Union (1997). The Treaty of Amsterdam. Erişim adresi: https://www.avrupa.info.tr/sites/default/files/2016-08/amsterdamtreaty_0.pdf (Erişim tarihi: 10/02/2020)
- European Disability Forum. (2020). *Poverty and Social Exclusion of Persons with Disabilities-Human Rights Report-2020*. Erişim adresi: https://mcusercontent.com/865a5bbea1086c57a41cc876d/files/ad60807b-a923-4a7e-ac84-559c4a5212a8/EDF_HR_Report_final_tagged_interactive_v2_accessible.pdf (15/09/2021)
- Evlice, E. (2019). Engellilerin Türk Sosyal Güvenlik Sistemindeki Yeri. *Asya Studies, Number 7*, 79-92.
- Foster, S. (2010). *Promoting Entrepreneurship Among Disabled People with Visual Impairment*. Erişim adresi: https://www.heacademy.ac.uk/system/files/hwlln_promoting_entrepreneurship_visual_impairment.pdf (Erişim tarihi: 10/10/2021).
- Gartner, W. B. (1988). "Who is an entrepreneur?" is the wrong question. *American journal of small business*, 12(4), 11-32.
- Gencer, M. (2019). *Engellilik Durumu ve Engellilere Yönelik Toplumsal Algı: Kütahya Örneği* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Genç, Y., & Çat, G. (2013). Engellilerin İstihdamı ve Sosyal İçerme İlişkisi. *Akademik İncelemeler Dergisi (AID)*, 8(1), 363-394.
- Gouskova, E. (2012). Self-employment among people with disabilities: Evidence from the current population survey. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2175687>
- Göçmen, S. (2017). *Çalışma Kültürü Bağlamında Engellilik: Alanya'da Bir Uygulama* (Yüksek Lisans Tezi). Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Alanya.
- Gökçek, E., & Karakaya, Ö. (2020, Temmuz). *Ekonomik Kalkınmada İşletmelerin Rolü*. 2. Uluslararası İktisat, İşletme ve Sosyal Bilimler Kongresi, Kastamonu.
- Güner, H., ve Korkmaz, A. (2017). KOSGEB uygulamalı girişimcilik eğitimi-girişimcilik ilişkisi: eğitim alıp iş kurmayanlar üzerine bir araştırma. *İş ve Hayat*, 2(4), 155-182.
- Güneri, H. (2014). *Türkiye'de Engelli İstihdamı: 4857 Sayılı İş Kanun'unda Yer Alan Engellilere İlişkin Kota uygulaması*. (Yayımlanmamış Uzmanlık Tezi). Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı. Ankara

- Gürdal, R. (1993). Ekonomik Kalkınmada Girişimciliğin Önemi ve Değişen Girişimcilik Nitelikleri. İstanbul: Türkiye Genç İş adamları Derneği.
- Gürler, G. (2018). *Aile İşletmelerinin Anayasa Oluşturma ve Kurumsallaşma Çalışmalarında Makro ve Mikro Bağlamsal Unsurların Rolü: Örnek Olaylar* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Sakarya Üniversitesi, İşletme Enstitüsü, Sakarya.
- Hagner, D., & Davies, T. (2002). "Doing my own thing": Supported self-employment for individuals with cognitive disabilities. *Journal of vocational rehabilitation*, 17(2), 65-74.
- Halabisky, D. (2014). "Entrepreneurial Activities in Europe- Entrepreneurship for People with Disabilities", OECD Employment Policy Papers, No. 6, OECD Publishing, Paris. <http://dx.doi.org/10.1787/5jxrcmkcxjq4-en>
- Hamdan, A., Khamis, R., Reyad, S., Badawi, S., & Hassan, A. (2019, September). *Entrepreneurship and Economic Growth: Literature Review*. In International Conference on Innovation and Entrepreneurship, Kalamata.
- Hatıplı, M. (2019). Boyut ve Etkenleriyle Sosyal Dışlanmanın Yoksullukla Karşılaştırmalı İlişkisi. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(1), 39-77.
- Holub, Tamara. (2001). Entrepreneurship among People with Disabilities.: Adjunct ERIC Clearinghouse on Entrepreneurship Education, Los Angeles, CA.
- Hsieh, H. F. ve S. E. Shannon (2005). Three Approaches to Qualitative Content Analysis. *Qualitative Health Research*. 15.9, 1277-1288.
- Hsieh, Y. C., Molina, V. M. J., & Weng, J. (2019). The Road to Entrepreneurship with Impairments: A challenges-adaptive mechanisms-results model for disabled entrepreneurs. *International Small Business Journal*, 37(8), 761-779.
- Hwang, S. K., & Roulstone, A. (2015). Enterprising? Disabled? The Status and Potential for Disabled People's Microenterprise in South Korea. *Disability & Society*, 30(1), 114-129.
- İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi (1949, 27 Mayıs). *Resmî Gazete* (Sayı: 7217). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/7217.pdf> (Erişim tarihi: 10/02/2020).
- İstanbul Barosu (2018). İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinin 70. Yılı. Erişim adresi: <https://www.istanbulbarosu.org.tr/HaberDetay.aspx?ID=13994&Desc=%C4%B0nson-Haklar%C4%B1-Evrensel-Bildirgesi%E2%80%99nin-70.-Y%C4%B1l%C4%B1> (Erişim adresi: 10/02/2020).
- İstanbul Bilgi Üniversitesi İnsan Hakları Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi (2020). Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme. Erişim adresi: <https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/tr/content/132-engellilerin-haklara-iliskin-sozlesme/#:~:text=S%C3%B6zle%C5%9Fme%2C%20Birle%C5%9Fmi%C5%>

[9F%20Milletler%20Genel%20Kurulu,30%20Mart%202007%20tarihinde%20im
zalam%C4%B1%C5%9Ft%C4%B1r](http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2007/03/20070309FtC4B1r). (Erişim tarihi: 10/02/2020).

İşgücü İstatistikleri, 2019. (Mart 2020). *Türkiye İstatistik Kurumu Haber Bülteni*, 30688.
Erişim adresi: <http://tuik.gov.tr/HbPrint.do?id=33784> (Erişim tarihi: 10/09/2021).

İş Kanunu (1971, 25 Ağustos). *Resmî Gazete* (Sayı: 13943). Erişim adresi:
<https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/13943.pdf> (Erişim tarihi: 17/02/2020)

İş Kanunu. (2003, 22 Mayıs). *Resmî Gazete* (Sayı: 25134). Erişim adresi:
<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2003/06/20030610.htm> (Erişim tarihi:
17/02/2020).

İşKUR. (2020). Engelli ve Eski Hükümlülere Yönelik Proje Destekleri Başvuru
Rehberi (2021/1, Dönem), Erişim adresi [https://media.iskur.gov.tr/42249/engelli-
ve-eski-hukumlu-proje-basvurulari-ek-proje-basvuru-rehberi-2021-1-donem.pdf](https://media.iskur.gov.tr/42249/engelli-ve-eski-hukumlu-proje-basvurulari-ek-proje-basvuru-rehberi-2021-1-donem.pdf)
(Erişim tarihi: 10/01/2021).

Jones, M. K., & Latreille, P. L. (2011). Disability and self-employment: Evidence for the
UK. *Applied Economics*, 43(27), 4161-4178.

Julien, H. (2008). Content Analysis. L. M. Given (Ed.). *The Sage Encyclopedia of
Qualitative Research Methods* içinde. Sage Publications, Inc.

Kara, B. (2016). Türkiye’de Engelli Bireylerin Yasal Hakları ve Uygulamadaki
Yeri. *International Journal of Social Science*, 48, 249-260.

Karataş, Z. (2015). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. *Manevi temelli sosyal
hizmet araştırmaları dergisi*, 1(1), 62-80.

Karip, S. (2016). *Engelli Bireylerin Sağlık Hizmetlerine Ulaşılabilirlik Düzeylerinin
Belirlenmesi: Konya Örneği* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Selçuk
Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Konya.

Kasperova, E. (2017). *How do disabled people form entrepreneurial
identity?* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Kingston University, London

Keskin, N. (2019). *Türkiye 2023 Ekonomik Hedeflerin Gerçekleşmesinde Girişimciliğin
Rolü* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gaziantep Üniversitesi Sosyal
Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.

Kim, K. M., Kim, D. K., Shin, Y. R., & Chul Yoo, D. (2016). Social Exclusion of People
with Disabilities in Korea. *Social Indicators Research*, 129(2), 761-773.

Kitching, J. (2014). *Entrepreneurship and Self-employment by People with Disabilities*.
Paris, France. Organization for Economic Co-operation and Development.

Korumalı İşyerleri Hakkında Yönetmelik (2013, 26 Kasım). *Resmî Gazete* (Sayı: 28833).
Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/11/20131126-6.htm>
(Erişim tarihi: 20/02/2020).

- KOSGEB (2015). 2016-2020 Stratejik Planı. Erişim adresi: [https://www.kosgeb.gov.tr/Content/Upload/Dosya/Mali%20Tablolar/KOSGEB N%20Stratejik%20Plan/KOSGEB Stratejik Planı \(2016-2020\).pdf](https://www.kosgeb.gov.tr/Content/Upload/Dosya/Mali%20Tablolar/KOSGEB N%20Stratejik%20Plan/KOSGEB Stratejik Planı (2016-2020).pdf) (Erişim tarihi: 10/01/2021).
- Liang, Q. Y. (2019, October). *A Study on the Life Plight of the Disabled and the Ways to Help Them from the Perspective of Social Exclusion*. 2019 2nd International Conference on Education Reform, Management and Applied Social Science (ERMAS 2019), Xiamen.
- Makau, R. K. (2014). *Disability and Entrepreneurship: Factors that Influence the Entrepreneurial Intentions of Visually Impaired students at the Machakos Technical Institute for the Blind* (Yüksek Lisans Tezi). University of Nairobi, Department of Sociology and Social Work, Nairobi.
- Manzanera-Román, S., & Brandle, G. (2019). The Type of disability as a Differential Factor in entrepreneurship. *Journal of Entrepreneurship Education*, 22(2).
- Manzanera-Román, S., & Durán Valera, J. A. (2019). The influence of educative aspects on entrepreneurship of disabled people in Spain. *Suma de Negocios*, 10(SPE22), 35-41.
- Marangoz, M. (2012). *Girişimcilik*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Maritz, A., & Laferriere, R. (2016). Entrepreneurship and Self-employment for People with Disabilities. *Australian Journal of Career Development*, 25(2), 45-54.
- Martin, B. (2012). *Entrepreneurship as a means of improving the social and economic conditions of persons with disabilities*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). McMaster University, Hamilton.
- Mathieson, J., Popay, J., Enoch, E., Escorel, S., Hernandez, M., Johnston, H., & Rispel, L. (2008). Social Exclusion Meaning, Measurement and Experience and Links to Health Inequalities. A review of literature. *WHO Social Exclusion Knowledge Network Background Paper*, 1, 91.
- Maziriri, E. T., & Madinga, N. W. (2016). A qualitative study on the challenges faced by entrepreneurs living with physical disabilities within the Sebokeng Township of South Africa. *International Journal of Research*, 1.
- Maziriri, E. T., Madinga, W., & Lose, T. (2017). Entrepreneurial Barriers that are Confronted by Entrepreneurs Living with Physical disabilities: A thematic analysis. *Journal of Economics and Behavioral Studies*, 9(1 (J)), 27-45.
- McGreevy, S. (2015). *Entrepreneurship and Disability: Exploring the Barriers to Entrepreneurship Amongst the Physically Disabled in Ireland* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Waterford Institute of Technology, Waterford.
- Merriam, Sharan B. (2018), *Nitel Araştırma Desen ve Uygulama İçin Bir Rehber* (3. Baskı). S. Turan (çev.). İstanbul: Nobel.

- Metin, B. (2017). Engellilere Yönelik Sosyal Politikalarda Yerel Yönetimlerin Rolü: Keçiören Belediyesi Örneği. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(1), 320.
- Milli Eğitim Temel Kanunu. (1973, 24 Haziran). *Resmî Gazete* (Sayı: 14574). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/14574.pdf> (Erişim tarihi: 18/02/2020)
- Mpofu, J., & Shumba, A. (2013). Disabilities and Entrepreneurship in Makonde Rural Community in Zimbabwe. *Studies of Tribes and Tribals*, 11(2), 135-144.
- Namal, M. K. (2019). İŞKUR Engelli Girişimciliği Destek Programı'nın İncelenmesi (TR61 Bölgesi Örneği). *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (42), 261-272.
- Namatovu, R., Dawa, S., Mulira, F., & Katongole, C. (2012). Entrepreneurs with Disability in Uganda. *Investment Climate and Business Environment Research Fund Report*, 31, 12.
- Narayanan, S. (2018, July). *A Study on Challenges Faced by Disabled People at Workplace in Malaysia*. 5th Putrajaya International Conference on Children, Women, Elderly and People with Disabilities. Bandar Baru Bangi.
- Odoch, D. (2019). *Barriers and Facilitators to Self Employment of Persons with Disabilities in Gulu District, Uganda* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kymbogo University, Kampala.
- Ohemeng, P., Addai, E., Boakye, K. T., Owusu, C., & Owusu-Boateng, B. R. (2020). *Disability Tax Reliefs on Disability Entrepreneurial Development the Case of the Disability Business Ownership in the Kumasi Metropolis* (Doctoral dissertation). Christian Service University College School of Business, Department of Accounting and Finance, Kumasi.
- Oran, B. (2017). Engellilerin Sosyal Yaşama Katılımı. İçinde T. İçli ve Z. Karayel. *Engellilerin Siyasal Yaşama Katılma Hakkı* (25-63). Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları.
- Orhan, S. (2013). *Türkiye Özürlü Dostu İstihdam Politikaları (Durum Analizi ve Öneriler)*. Ankara: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Eğitim ve Araştırma Merkezi Yayınları.
- Orhan, S., & Aköğretmen, M. (2019, Mart). *Türkiye Sosyal Politikası Açısından Engelli İstihdamının Tarihi Gelişiminin Değerlendirilmesi*. XI International Balkan and Nehar Eastern Social Sciences Congress Series, Tekirdağ.
- Öz, C. S. ve Orhan, S. (2013). Engelli İstihdam Yöntemleri Üzerine. *İstihdamda 31 Dergisi*. 9. 52-55.
- Özaydın, M. M. ve Ölmezoğlu, N.İ. İ. (2020). İşgücü Piyasasında Engelli İstihdamı Üzerine Emek Arz Yönlü Bir Araştırma: Gümüşhane Örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25(1), 89-110.

- Özel Mesleki Rehabilitasyon Merkezleri Hakkında Yönetmelik. (2006, 2 Mayıs). *Resmî Gazete* (Sayı: 26156). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/05/20060502-6.htm> (Erişim tarihi: 20/02/2020).
- Özel Eğitim Hakkında Kanun Hükmünde Kararname. (1997, 6 Haziran). *Resmî Gazete* (Sayı: 23011). Erişim adresi: https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/23011_1.pdf (Erişim tarihi: 20/02/2020).
- Öztürk, K. (2014). *Dezavantajlı Gruplara Yönelik Ayrımcılık: Engellilerin Çalışma Hayatında Karşılaştıkları Ayrımcılık ve Çözüm Önerileri*. (Yayımlanmamış Uzmanlık Tezi). Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Eğitim ve Araştırma Merkezi, Ankara.
- Öztürk, O. (2019). *Firmalar İçin Stratejik Bir Seçenek Olarak Bağımlılık: Kaynak Bağımlılığı Kuramına Bir Katkı* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Sakarya Üniversitesi, İşletme Enstitüsü, Sakarya.
- Özürlüler ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun. (2005, 1 Temmuz). *Resmî Gazete*. Erişim Adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2005/07/20050707-2.htm> (Erişim tarihi: 10/02/2020).
- Pagán, R. (2009). Self-employment among people with disabilities: evidence for Europe. *Disability & Society*, 24(2), 217-229.
- Perakyla, A. (2005). Analysing Talk and Text. Denzin, N. K. ve Y. S. Lincoln (Ed.). *The Sage Handbook of Qualitative Research* (Third Edition) içinde, Sage Publications, Thousand Oaks, 869-886.
- Punch, K. F. (2005). Sosyal Araştırmalara Giriş: Nicel ve Nitel Yaklaşımlar. Bayrak, D., H. B. Arslan ve Z. Akyüz (çev.), Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Renko, M., Parker Harris, S., & Caldwell, K. (2016). Entrepreneurial entry by people with disabilities. *International Small Business Journal*, 34(5), 555-578.
- Roni, N. N. (2014). *Entrepreneurship as an opportunity for disabled people: an exploration of business start-up experiences and resources* (yayımlanmamış Doktora Tezi). Manchester Metropolitan University, England.
- Roni, N. N., & Ribm, M. M. U. (2009, August). *Disabled entrepreneurship: A viable route of opportunity for the disabled*. In MMUBS Doctoral Symposium, Manchester.
- Ruhindwa, A., Randall, C., & Cartmel, J. (2016). Exploring the Challenges Experienced by People with Disabilities in the Employment Sector in Australia: Advocating for Inclusive Practice-a review of Literature. *Journal of Social Inclusion*, 7(1).
- Samav Cantürk, F.D. (2017). *Evde Engelli Bakım Ücreti Hizmetlerinin Sosyal Modeli Gerçekleştirmedeki Rolü* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

- Saxena, S. S., & Pandya, R. S. K. (2018). Gauging underdog entrepreneurship for disabled entrepreneurs. *Journal of Enterprising Communities: People and Places in the Global Economy*.12 (1), 3-18.
- Sayın, H. C., & Ergin, B. Z. (2018). Ekonomik Kalkınma ve Büyüme İçin Bir Fırsat Olarak Kadın Girişimciler. *GSI Journals Serie B: Advancements in Business and Economics*, 1(1), 15-29.
- Schur, L., Colella, A., & Adya, M. (2016). İntroduction to Special İssue on People with Disabilities in the Workplace. *The International Journal of Human Resource Management Vol. 27, No. 14*, 1471–1476.
- Shane, S., & Venkataraman, S. (2000). The promise of entrepreneurship as a field of research. *Academy of management review*, 25(1), 217-226.
- Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanunu. (1983, 24 Mayıs). *Resmî Gazete* (Sayı: 18059). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/18059.pdf> (Erişim tarihi: 18/02/2020).
- Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu. (2006, 31 Mayıs). *Resmî Gazete* (Sayı: 26200). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/06/20060616-1.htm> (Erişim tarihi: 18/02/2020).
- Suguna, M., & Rasika, M. K. Challenges Faced by Disabled Entrepreneurs and Their Constitutional Framework. *Mental Retardation*, 1505624(870708), 634916.
- Suri, H. (2011). Purposeful Sampling in Qualitative Research Synthesis. *Qualitative research journal* 11 (2).
- Şahan, E. C. (2018). *Çalışma Hayatına Katılımda Engellilerin Yaşadıkları Sorunlar: Tekirdağ Süleymanpaşa Örneği* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Namık Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tekirdağ.
- Şahin, T. (2009). Sosyal Dışlanma ve Yoksulluk İlişkisi. (Yayımlanmamış Uzmanlık Tezi). Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Şen, M. (2017). Çalışma Yaşamında Engelliler. İçinde S. Dursun ve S. Aytaç, *Çalışma Yaşamında Özel Gruplar*, 211-276. Bursa: Ekin Basın Yayın.
- Şen, M. (2018). Türkiye’de Engellilere Yönelik İstihdam Politikaları: Sorunlar ve Öneriler. *SGD-Sosyal Güvenlik Dergisi*, 8(2), 129-152.
- Şişman, Y. (2018, April). Türkiye’de Çalışma Yaşamında Engelliler: Engelliler ve Toplumsal Açından Çalışmanın Gerekliliği, Teori ve Uygulama. İnternational Congress of Management Economy and Policy 2018 Spring Proceedings Book. İstanbul.
- Tanrısever, N. H. (2004). *Avrupa Birliği'nde girişimciliğin teşvik edilmesi için izlenen politikalar ve Türkiye'deki politikaların Avrupa Birliği uygulamalarına uyumu*.

(Yayımlanmamış Uzmanlık Tezi). Avrupa Birliği Genel Sekreterliği Sektörel ve Bölgesel Politikalar Dairesi, Ankara.

T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ve Türkiye İstatistik Kurumu (2010). *Özürlülerin Sorun ve Beklentileri Araştırması*, 2010. Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası.

Tekin, E., & Hancıoğlu, Y. (2018). Genç Girişimci Adaylarının Girişimcilik Eğilimlerinin Değerlendirilmesi: Uygulamalı Girişimcilik Kampüsü Üzerine bir Araştırma. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(1), 213-246.

Tellioğlu, S. (2019). Avrupa Birliği (AB)'nin ve Bazı Gelişmiş Ülkelerin Engellilere Yönelik Sosyal Politikaları ve Sosyal Hizmetleri. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 6, Sayı: 34, Şubat 2019, s. 166-182.

Tihic, M. (2019). Experiences of Entrepreneurs with Disabilities: A Critical Disability Theory Perspective. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Syracuse University, New York.

The Economic and Social Commission for Asia and the Pacific (2017). *Disability in Asia and the Pacific: the Facts*. Erişim adresi: https://www.unescap.org/sites/default/files/Disability_The_Facts_2.pdf (15/10/2021)

The Economic and Social Commission for Asia and te Pacific (2021). *About ESCAP*. Erişim adresi: <https://www.unescap.org/our-work> (15/10/2021)

The United Nations (2021). About-Africa Renewal. Erişim adresi: <https://www.un.org/africarenewal/about> (15/10/2021).

The Union of the Physically İmpaired Against Segregation. (1975, November). *The Fundamental Principles of Disability*. London. Erişim adresi: <https://disability-studies.leeds.ac.uk/wp-content/uploads/sites/40/library/UPIAS-fundamental-principles.pdf> (Erişim tarihi:10/02/2020)

TK, R. (2019). A Study on Entrepreneurial Barriers Faced by Disabled People in India. *Journal of the Gujarat Research Society*, 21(15s2), 98-106.

Türk Ceza Kanunu (2004, 26 Eylül). *Resmî Gazete* (Sayı: 25611). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2004/10/20041012.htm> (Erişim tarihi: 18/02/2020).

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası. (1982, 7 Kasım). *Resmî Gazete* (Sayı:17863). Erişim adresi: https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/17863_1.pdf (Erişim tarihi: 18/02/2020).

Türkiye İş Kurumu. (2015). *2015 Yılı Faaliyet Raporu*. Erişim adresi: <https://media.iskur.gov.tr/13576/2015-yili-faaliyet-raporu.pdf> (Erişim tarihi: 20/02/2020).

- Türkiye İş Kurumu. (2019). *2019 Yılı Faaliyet Raporu*. Erişim adresi: <https://media.iskur.gov.tr/37553/2019-yili-faaliyet-raporu.pdf> (05/09/2021)
- Türkiye Girişimcilik Stratejisi ve Eylem Planı (2015-2018). (2015, 1 Temmuz). *Resmî gazete* (Sayı: 29403). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2015/07/20150701-9-1.pdf> (12.10.2021)
- Uddin, M. A., & Jamil, S. (2015). Entrepreneurial Barriers Faced by Disabled in India. *Asian Social Science*, 11(24).
- Upadhaya, G., & Chadha, P. (2019). Entrepreneurial Motivations and Barriers Among Management Students in Himachal Pradesh: An Empirical Study. *Journal of Commerce and Accounting Research*, 8(2), 48.
- U.S. Department of Labor (2018). *Person with a Disability: Labor Force Characteristics-2017*. Erişim adresi: https://www.bls.gov/news.release/archives/disabl_06212018.pdf (Erişim tarihi: 18/11/2020)
- U.S. Department of Labor. (2020). Person with a Disability: Labor Force Characteristics-2019. Erişim adresi: <https://www.bls.gov/news.release/disabl.nr0.htm> (Erişim tarihi: 18/11/2020).
- Uzun, G. Ö. (2020). *Engelli Çalışanların Esnek Çalışma Biçimlerine Yönelik Tutumları: Toplumsal Cinsiyet Rolü Açısından Bir İnceleme*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Üngör, İ. (2019). *Türkiye'de Engellilik Algısına Sosyolojik Bir Bakış*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Van Niekerk, L., Lorenzo, T., & Mdlokolo, P. (2006). Understanding partnerships in developing disabled entrepreneurs through participatory action research. *Disability and rehabilitation*, 28(5), 323-331.
- Vaziri, D., Schreiber, D., Wieching, R., & Wulf, V. (2014). *Disabled Entrepreneurship and Self-employment: The Role of Technology and Policy building*. Erişim adresi: <https://www.oecd.org/cfe/leed/Background-Paper-technology-people-disabilities.pdf> (Erişim tarihi: 05/10/2021)
- Viriri, P., & Makurumidze, S. (2014). Engagement of disabled people in entrepreneurship programmes in Zimbabwe. *Journal of Small Business and Entrepreneurship Development*, 2(1), 1-30.
- Widoyoko, S. E. P., Setiawan, B., Sholeh, K., & Shina, M. I. (2018, September). Model of Entrepreneurship for People with Disabilities. Proceeding of the 1st International Conference on Law, Governance and Social Justice, Purwokerto.
- World Health Organization. (2018). *Disability*. Erişim adresi: https://www.who.int/health-topics/disability#tab=tab_1 (Erişim tarihi: 02/10/2020).

- World Health Organization. (2011). *World report on disability 2011*. Malta: World Health Organization.
- World Health Organization (2021). *Commission on Social Determinants of Health, 2005-2008*. Erişim adresi: https://www.who.int/social_determinants/thecommission/en/ (Erişim Tarihi: 12/08/2020).
- World Health Organization (1980). *International Classification of Impairments, Disabilities, and Handicaps: a manual of classification relating to the consequences of disease*. Geneva, Switzerland: World Health Organization.
- World Health Organization (2001). *International Classification of Functioning, Disability and Health*. Geneva, Switzerland: World Health Organization.
- Yamamoto, S., Unruh, D., & Bullis, M. (2011). The viability of self-employment for individuals with disabilities in the United States: A synthesis of the empirical-research literature. *Journal of Vocational Rehabilitation*, 35(2), 117-127.
- Yıldırım, S. (2014). Sosyal Dışlanma ve Avrupa Birliği Yaklaşımı. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 91-108.
- Yılmaz, V. (2016). Tarihsel Gelişimi ve Güncel İkilemleriyle Türkiye'de Engellilik ve Sosyal Politikalar. İçinde Betül Altuntaş *Dezavantajlı Gruplar ve Sosyal Politika* (57-75). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Yin, R. K. (2003). *Case Study Research Design and Methods* (Third Edition). London: Sage Publications, Thousand Oaks.
- Yousef, R. (2019). *Disability, Social Work and Social Exclusion: New Strategies for Achieving Social Inclusion of People with Physical Disabilities in the Kingdom of Saudi Arabia* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). University of Salford, Manchester.
- Yumuşakipek, H.D. (2015). *Aile İşletmelerinde İç Girişimciliğin Sosyal Girişimciliğe Etkisi: Afyonkarahisar'da Bir Araştırma*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Afyonkarahisar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.
- Yurt İçinde İşe Yerleştirme Hizmetleri Hakkında Yönetmelik. (2009, 25 Nisan). *Resmî Gazete* (Sayı: 27210). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/04/20090425-3.htm> (Erişim tarihi: 22/02/2020).
- Zamore, S. (2014). *Motivations for business start-up: are there any differences between disabled and non-disabled people?* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). University of Agder, Agder.
- 65 Yaşını Doldurmuş Muhtaç, Güçsüz ve Kimsesiz Türk Vatandaşlarına Aylık Bağlanması Hakkında Kanun. (1976, 1 Temmuz). *Resmî Gazete* (Sayı: 15642). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/15642.pdf> (Erişim tarihi: 22/02/2020).

65 Yaşını Doldurmuş Muhtaç, Güçsüz ve Kimsesiz Türk Vatandaşları ile Engelli ve Muhtaç Türk Vatandaşlarına Aylık Bağlanması Hakkındaki Yönetmelik. (2013, 25 Ocak). *Resmî Gazete* (Sayı: 28539). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/01/20130125-23.htm>. (Erişim tarihi: 10/02/2020).

EKLER

Ek 1: Mülakat Soruları

Demografik sorular;

1. Katılımcının özellikleri ile ilgili sorular;

Yaş?	Engel türü?
-18-24 -25-34 -35-44 -45-54 -55-64 -65 ve üstü	-Ortopedik engelli -Görme engelli -İşitme engelli -Dil ve konuşma engelli -Zihinsel engelli -Ruhsal ve duygusal hastalık -Süreğen hastalık
Medeni durum?	Engellilik durumu?
-Evli -Bekar	-Doğuştan -Sonradan
Eğitim durumu?	Engel derecesi?
-İlkokul -Ortaokul -Lise -Ön lisans -Lisans -Yüksek lisans -Doktora	-Hafif engelli -Ağır engelli -Bakıma muhtaç engelli

2. İşle ilgili sorular;

- Ne tür bir iş yapıyorsunuz (sektör, iş kolu vs.) (veya daha önce ne tür bir iş yaptınız)?
- Çalışanlarınız var mı?
- Ne zamandır kendi işini yapıyorsunuz?
- İşinizi kendiniz mi kurdunuz, ortaklarınız var mı?
 - Ortaklarınızın ve sizin sorumluluklarınız nelerdi?
(İş kurarken siz neler yaptınız ortağınız neler yaptı?)
- Öncesinde iş deneyiminiz var mı?

Mülakat soruları:

1. Girişimci olmaya (İş kurmaya) nasıl karar verdiniz? Süreci biraz anlatır mısınız bize?
 - a. Özel durumunuzun (engelli oluşunuzun) girişimci olmaya karar verme sürecinizde nasıl bir etkisi oldu?
 - b. Çevrenizdeki insanların girişimcilik karar süreci üzerinde nasıl bir etkisi oldu?
 - i. Kararınızı desteklemeyen kişiler oldu mu?
2. Neden ücretli çalışma yerine kendi işinizi kurmaya/girişimci olmaya yöneldiniz?
 - Girişimciliği sizin için cazip kılan neydi?
 - Sizi kendi işinizi kurmaya/girişimciliğe iten olumlu ve olumsuz sebepler nelerdi?
3. İş fikri için ilham kaynağınız neydi? İş fikrini nereden/nasıl buldunuz?
 - İş fikrini bulma sürecinde sizi en çok neler zorladı?
4. İş fikrinizi hayata geçirmek için gerekli kaynakları (Parayı, maddi faktörleri, insan kaynağı vb.) nasıl buldunuz?
 - Bu süreçte karşılaştığınız en önemli sorunlar nelerdi?
5. İşinizle ilgili bir iş planı veya proje yazdınız mı?
 - Yazarken bir destek aldınız mı?
 - Bununla ilgili olarak karşılaştığınız sorunlar neler oldu?
6. Kendi işinizi kurma sürecinde (karar verme, işi kurma ve yürütme konusunda) karşılaştığınız sorunlar nelerdir?

Kategori	Sorunlar	Sorular	
Kişisel sorunlar	Özgüven eksikliği ve başarısızlık korkusu	İşinizi kurmaya karar verme aşamasında başarısız olmaktan hiç korkunuz mu? Korkunuz bu süreci nasıl etkiledi?	
	Motivasyon eksikliği	Girişimci olma konusunda zaman zaman motivasyon problemleri yaşadınız mı? (Hiç vazgeçmek istediniz mi?) (Eğer varsa) Motive olmanızı etkileyen faktörlerin kaynağı neydi?	
	Engellilikten kaynaklanan fiziksel ve psikolojik problemler	Engellilik kaynaklı fiziksel ve psikolojik durumunuzun kendi işinizi kurma sürecinde nasıl bir etkisi olduğunu düşünüyorsunuz?	
Çevresel sorunlar	Engellilere yönelik ayrımcı tutumlar	İçinde yaşadığınız toplumun/çevrenin (ve engellilere yönelik yaklaşımının) girişimcilik faaliyetleriniz üzerinde nasıl bir etkisi olduğunu düşünüyorsunuz? Bu süreçte sizi demoralize eden olaylar yaşandı mı? (Bu olaylarda karşılaştığınız ortak faktörler nelerdi?)	
	Aile/arkadaş desteği eksikliği	Ailenizin ve arkadaş çevrenizin girişimcilik karar sürecindeki ve girişimcilik faaliyetlerinizi sürdürmedeki etkilerini ve bu etkilerin sizde yarattığı yansımaları kısaca paylaşır mısınız?	
	Devlet/iş desteği eksikliği	Devlet tarafından, girişimci olmak isteyen engelli bireylere yönelik işini kurarken verilen finansman desteği, vergilendirmede kolaylıklar gibi birtakım destekler sağlanmaktadır. Siz bu desteklerden faydalandınız mı? Devlet tarafından sağlanan bu tarz desteklerin, girişimci olma kararını verme aşamasında ve girişimcilik faaliyetlerinizi sürdürme sürecinde nasıl bir etkisi olduğunu düşünüyorsunuz?	
	Rehberlik/danışmanlık eksikliği	Engelli bir girişimci olarak, işinizi kurma ve işletme faaliyetlerinizi sürdürme sürecinde, zorlandığınız durumlarda, size yardımcı olacak resmi bir rehberlik ve uzmanlık desteği alma ihtiyacı duyduunuz mu? Eğer bir rehberlik ihtiyacı duyduysanız bunu karşılayabildiniz mi?	
	Fiziksel Erişimle ilgili engeller	Engelli bir bireylerin ulaşım ile ilgili (bir yerden bir yere gitme, mekânlara ulaşma vs.) sorunlar yaşadığını biliyoruz. Fiziksel erişim konusunda yaşadığınız bu tarz problemlerin işinizi kurma ve yürütme konusunda bir etkisi oldu mu? Kısaca bundan bahsedebilir misiniz?	
	Teknolojik problemler	Girişimcilik sürecinizde engellilere uygun teknolojilerin olmaması veya yetersiz olması, teknolojiyi kullanamama, bilgiye erişememe gibi sebeplerle sorunlar yaşadınız mı? Bize bunlardan biraz bahsedebilir misiniz?	
	Mentor/rol model eksikliği	Hangi şartlarda neleri başarabileceğinize dair örnek alabileceğiniz bir rol modeliniz var mıydı? Eğer bir rol modeliniz olmadıysa bu sizi nasıl etkiledi?	
Finansal sorunlar	Başlangıç için sermaye oluşturma	İşinizi kurmak için başlangıçta ihtiyacınız olan gerekli sermayeyi bulabilme konusunda zorluklar yaşadınız mı? Bu zorlukların kaynağı nelerdi?	
	Fon bulamamak/ finansman bulamamak	İşletmenizi kurduktan sonra işletme aşamasında faaliyetlerinizi yürütürken ihtiyacınız olan finansmanı bulma ile ilgili sorunlar yaşadınız mı? Bize bunlardan biraz bahsedebilir misiniz?	
	Yardım gelirlerini kaybetmek	Girişimci olmaya karar verirken, devlet tarafından engellilere yönelik olarak verilen bazı sosyal yardım gelirlerini kendi işletmenizi kurduktan sonra kaybedecek olma ihtimali üzerinizde nasıl bir etki yarattı?	
Yönetimle ilgili sorunlar	Deneyim eksikliği	Bir işletme kurma ve işletmeyi yönetme konusunda bilgi, beceri ve deneyim eksikliği yaşadınız mı? Eğer yeterli bilgi, beceri ve deneyeime sahip olmadığınızı düşünüyorsanız bu durum girişimcilik sürecinde sizi nasıl etkiledi?	
	İşle ilgili bilgi ve beceri eksikliği		
	Üretimle ilgili karşılaşılan problemler	Bir ürünü üretmek veya tedarik etmek doğası gereği herkes için zorlayıcı bir yapıdadır. Siz ürünü üretme, ürünü tedarik etme, stoklama vb. gibi üretim süreçlerinde sorunlar yaşadınız mı? Bu sorunların neler olduğu ve kaynakları konusunda neler söylersiniz?	
	Tüketici ayrımcılığı sebebiyle yaşanan pazarlama ve müşteri bulma problemleri	Ürünleri pazarlama ve satacak müşteri bulabilme gibi zorlu bir süreçte toplum kaynaklı olarak engellilere yönelik ayrımcı bir tavırla karşılaştınız mı? Kısaca açıklayabilir misiniz?	
	İşle ilgili sosyal ağ oluşturamamak	Sahip olunan sosyal ağlar girişimcilerin girişimcilik süreçlerinde işlerini kolaylaştıran etkiler yaratır. Siz sosyal ağlar oluşturma konusunda zorlandınız mı? Yeterli sosyal ağlara sahip olmadığınızı düşünüyor musunuz? Yeterli sosyal ağları oluşturamadıysanız bu sizin süreçlerinizi nasıl etkiledi?	
	İş yükünü yönetmede problemler	Engelliliğin getirdiği bazı fiziki ve sağlıkla ilgili problemlerin iş saatlerini planlama, müşteri beklentileri yönetme, iş yükünü yönetme konusunda ne tür sorunlara yol açıyor?	

ÖZGEÇMİŞ

İlköğretimini Sakarya Hakkı Demir İlköğretim Okulu'nda tamamlamış olan Hilal Durak, ortaöğretimini 2009 yılında Sakarya Mithatpaşa Anadolu Lisesinde tamamladı. Aynı yıl Sakarya Üniversitesi İşletme Bölümünde Lisans eğitimine başladı. 2012-2013 eğitim-öğretim yılı içerisinde Erasmus öğrenci değişim programından yararlanarak iki dönem The University of Salerno (UNISA) Üniversitesinde eğitim gördü. 2014 yılında Sakarya Üniversitesi İşletme Bölümünden mezun oldu. 2018 yılında Sakarya Üniversitesi Yönetim ve Organizasyon Bilimdalında yüksek lisans eğitimine başladı.

